

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СУБЧАК ОЛЕНА СЕРГІЇВНА

УДК 351:324:329(477):342.8(4-672ЄС)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ
(НА ОСНОВІ ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ)

Спеціальність 281 – Публічне управління та адміністрування
Галузь знань – 28 Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі публічного управління та адміністрування

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Олена Сергіївна Субчак

Науковий керівник – Таран Євгеній Іванович, кандидат політичних наук,
доцент

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Субчак О. С. Організаційно-правові засади вдосконалення виборчих процесів в Україні (на основі досвіду країн Європейського Союзу). – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» з галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Дисертаційне дослідження присвячене специфіці функціонування публічного управління та адміністрування стосовно організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні з використанням кращих практик країн Європейського Союзу.

Удосконалення виборчих процесів в Україні вимагає наукового обґрунтування шляхів ефективного розвитку та функціонування механізмів публічного управління задля мінімізації деструктивного впливу дезінформації та маніпуляції виборцями під час проведення виборчих кампаній, впровадження новітніх технологій у виборчі процеси, підвищення захищеності та стійкості, своєчасного виявлення загроз і дієвих шляхів їх нейтралізації, адаптації виборчої сфери до змін, спричинених війною, підвищення рівня правової культури учасників виборчих процесів та ефективних способів реагування на сучасні виклики, дослідження досвіду країн Європейського Союзу задля подальшої імплементації кращих виборчих практик в українське законодавство.

Виборчі процеси є визначальними детермінантами забезпечення легальності і легітимності публічної влади, а від організаційних та правових засад виборчих процесів залежить демократичність, надійність, прозорість та відкритість їх реалізації. Отже, вдосконалення організаційно-правових засад виборчих процесів в умовах євроінтеграційного вектору України і є об'єктом дослідження, направлено на обґрунтоване вивчення досвіду країн Європейського Союзу у сфері нормативно-правового, організаційного та інституційного забезпечення

виборчих процесів задля окреслення перспектив імплементації такого досвіду в Україні.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що детермінантом демократичного формування влади є здійснення вільного, прозорого та справедливого формування громадянами представницьких органів, забезпечення органами адміністрування виборчих процесів міжнародних принципів виборчого права, детальне законодавче регулювання виборчих процедур, належне організаційне, інституційне, правове, інформаційне, безпекове, інноваційне та фінансове забезпечення виборчих процесів.

Детальний аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження виборчих процесів засвідчив, що вирішення низки питань, пов'язаних з удосконаленням виборчого законодавства, модернізацією виборчих процедур та реформуванням виборчої системи становить особливе значення в контексті демократичного розвитку України. Точність та повнота визначень понять у нормативно-правових актах слугують якісним підґрунтям у практичній реалізації норм виборчого законодавства.

У ході дослідження здійснено комплексне дослідження виборчих систем країн Європейського Союзу. Встановлено, що основним підґрунтям у виборчих процесах слугує тип застосованої виборчої системи, на підставі якої встановлюються результати виборів та від яких залежать способи реалізації виборчих процедур. На підставі аналізу європейських виборчих норм з'ясовано, що нормативно-правове забезпечення виборчих процесів в країнах Європейського Союзу, направлене на кодифікацію виборчих нормативно-правових актів, з огляду на практичність та комплексність у використанні, що дозволяє уникнути колізій, прогалин та двозначного трактування виборчих норм, а також закріплення базових виборчих норм у конституціях країн.

Доведено, що у сучасному світі розвиток публічного управління неможливий без стратегії, що відповідає наступним критеріям: передбачення, системної оцінки ризиків (можливість та наслідки кожного з них), планування, що ґрунтується на можливостях (які завдання, можливості необхідно виконати,

здіяяти для запобігання (попередження) і протистояння загрозам. Відтак ключовою передумовою впровадження єдиної та ефективної системи комплексного аналізу та всебічного моніторингу загроз, а також запровадження системи стратегічного планування, яка б була адекватною сучасному середовищу, є розробка паспортів загроз виборчим процесам та обов'язкове систематичне корегування їх змісту відповідно до виникнення нових потенційних викликів. Запропонована авторська форма та зміст паспорта загрози виборчим процесам, модель здійснення моніторингу потенційних загроз виборчим процесам та концепція її реалізації, що передбачає підходи до визначення критеріїв ідентифікації загроз з метою їх класифікації та порядку визначення можливих прогнозованих наслідків впливу загроз задля впровадження дієвих рішень щодо мінімізації їх негативного впливу.

Здійснено комплексний аналіз виборчих інституцій України та країн Європейського Союзу. На підставі зроблених висновків запропоновано удосконалення організаційної процедури відбору кандидатів у члени Центральної виборчої комісії шляхом запровадження відкритого конкурсу та законодавчого закріплення вимог до професійної кваліфікації, репутації, доброчесності, досвіду роботи таких кандидатів.

Розкрито та обґрунтовано механізми модернізації виборчих процесів в Україні в контексті проведення перших виборів в повоєнних умовах, базовою основою яких виступає нормативно-правове забезпечення, направлене на впровадження нових підходів, серед яких забезпечення волевиявлення громадян на територіях, які перебували під тимчасовою окупацією та зазнали руйнації внаслідок бойових дій, організація виборчого процесу за кордоном та для осіб з особливими потребами, впровадження нових методів обліку виборців, способів боротьби із політичними та виборчими технологіями, протидії дезінформації, фінансового забезпечення.

Охарактеризовано та узагальнено систему організаційно-правових засад виборчих процесів, яка направлена на впровадження комплексного підходу задля забезпечення стабільності виборчого законодавства, усунення суперечностей та

актуалізації виборчих норм щодо врахування руйнівних наслідків війни, врахування базових європейських принципів виборчого права, посилення спроможності органів адміністрування виборчих процесів, стійкості виборчої системи та просвіти виборців.

Аналіз нормативно-правової бази України та країн Європейського Союзу засвідчив потребу в імплементації європейських законодавчих норм в площині цифрового виборчого процесу. Неврегульованість застосування в українському законодавстві сучасних цифрових інструментів є суттєвою перешкодою для адекватного здійснення та адміністрування виборчих процесів в умовах світової цифровізації та в контексті євроінтеграційного курсу України.

У результаті проведеного дослідження також виявлено особливості розбудови виборчих процесів в площині нормативно-правових і організаційних аспектів. Обґрунтовано важливість зосередження окремого фокусу на застосуванні інформаційних технологій у виборчих процесах, забезпеченні інклюзивності та гендерної рівності у виборчих процесах, здійснення моніторингу загроз виборчим процесам в контексті поліпшення організаційно-правових засад їх функціонування. Додатково виділено особливості реалізації та адміністрування виборчого процесу в Україні з урахуванням прогалин і невідповідностей нормативно-правової бази, а також неусталеності виборчого процесу як інституту.

Ключові слова: виборчий процес, Виборчий кодекс України, Європейський Союз, європейська інтеграція, європейська безпека, демократія, інформаційні технології, війна, парламент, політичні партії, представницькі органи влади, політичні маніпуляції, політичні технології, інформаційно-психологічні операції, політичний процес.

ABSTRACT

O. S. Subchak. Organizational and legal principles of improving the electoral processes in Ukraine (based on the experience of the countries of the European Union) – *Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 281 «Public Management and Administration» from the field of knowledge 28 «Public Management and Administration». – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

The dissertation study is devoted to the specifics of the functioning of public administration and management in relation to the organizational and legal framework for the improvement of electoral processes in Ukraine on the basis of the best practices of the European Union.

Improvement of electoral processes in Ukraine requires scientific justification of the ways of effective development and functioning of public administration mechanisms in order to minimize the destructive impact of disinformation and voter manipulation during election campaigns, introduction of the latest technologies into electoral processes, increase of security and stability, timely detection of threats and effective ways of their neutralization, adaptation of the electoral sphere to the changes caused by the war, raising the level of legal culture of participants in electoral processes and effective ways of responding to modern challenges, research of the experience of European Union countries for further implementation of the best election practices in Ukrainian legislation.

Electoral processes are crucial determinants of the legitimacy and accountability of public authorities. The organizational and legal framework of electoral processes determines the democratic, reliable, transparent and open nature of their conduct. Thus, the improvement of the organizational and legal framework of electoral processes in the context of Ukraine's European integration vector is the subject of the study. The aim of the study is a substantiated study of the experience of the countries of the European Union in the field of regulatory, organizational and institutional support of electoral processes in order to outline the prospects for the implementation of such experience in Ukraine.

The study found that the determining factors of democratic power formation are fair and transparent formation of representative public bodies, legislative consolidation and enforcement of the principles of the electoral process, detailed regulation of election procedures, organizational, legal, informational, financial and logistical support.

A detailed analysis of the conceptual and categorical apparatus of election processes has shown that election processes are the main instruments for the formation of representative bodies of power, and therefore the consideration of a number of issues related to the improvement of electoral legislation and reform of the electoral system is of particular importance in the context of democratic development of Ukraine. The qualitative basis for the practical implementation of electoral legislation is the accuracy and completeness of the definitions of concepts in legal acts.

In the course of the study, a comprehensive study of the electoral systems of the countries of the European Union was conducted. It was established that the main basis of the electoral processes is the type of the used electoral system, on the basis of which the results of the elections are determined and on which the methods of conducting the electoral processes depend. Based on the analysis of European electoral norms, the author concludes that the legal framework of electoral processes in the countries of the European Union is aimed at codification of electoral legal acts, taking into account their practicability and complexity of application, which allows to avoid conflicts, gaps and ambiguous interpretation of electoral norms.

It is proved that in the modern world the development of public administration is impossible without a strategy that meets the following criteria: foresight, systematic risk assessment (the possibility and consequences of each of them), planning based on opportunities (what tasks and opportunities must be performed, used for prevention and countering threats). Therefore, the development of an electoral threat passport and the mandatory systematic adjustment of its content in accordance with the emergence of new potential challenges is a key prerequisite for the introduction of a unified and effective system of comprehensive analysis and monitoring of threats, as well as the introduction of a strategic planning system that would be adequate to the current environment. The author's proposal is a unique form and content of the passport of electoral threats, the model for monitoring potential threats to election processes and the concept of its implementation, which involves approaches to determining the criteria for identifying threats for the purpose of their classification and the procedure for

determining the possible predicted consequences of the impact of threats in order to implement effective solutions to minimize their negative impact.

Comprehensive analysis of electoral institutions of Ukraine and European Union is conducted. On the basis of the conclusions drawn, the author proposes to improve the organizational procedure for the selection of candidates for the Central Election Commission through the introduction of an open competition and legislative requirements for the professional qualifications, reputation, integrity and work experience of such candidates.

The mechanisms of modernization of electoral processes in Ukraine in the conditions of the first post-war elections are revealed and justified, the basic basis of which is legal support aimed at the implementation of new approaches, including ensuring the will of citizens in the territories that were under temporary occupation and were destroyed as a result of hostilities, organization of the election process abroad and for persons with special needs, introduction of new voter registration methods, methods of combating political and election technologies, countering disinformation, financial support.

The system of organizational and legal foundations of electoral processes is characterized and summarized, which is aimed at implementing a comprehensive approach to ensure the stability of electoral legislation, eliminating contradictions and updating electoral norms with regard to taking into account the destructive consequences of war, taking into account the basic European principles of electoral law, strengthening the capacity of electoral process administration bodies, stability electoral system and voter education.

The necessity of implementation of European legislative norms in the field of digital electoral process was revealed by the analysis of the legal framework of Ukraine and the countries of the European Union. In the context of global digitalization and Ukraine's European integration course, the lack of regulation of the use of modern digital tools in Ukrainian legislation is a significant obstacle to the proper conduct and management of electoral processes.

The study also revealed the regulatory and organizational peculiarities involved in developing electoral processes. In the context of improving the organizational and legal framework for electoral processes, the author argues the importance of focusing on the use of information technology in electoral processes, ensuring inclusiveness and gender equality in electoral processes, and monitoring threats to electoral processes. In addition, considering the gaps and inconsistencies in the legal framework and the instability of the electoral process as an institution, the author highlights the peculiarities of the implementation and administration of the electoral process in Ukraine.

Keywords: electoral process, Electoral Code of Ukraine, European Union, European integration, European security, democracy, information technology, war, Parliament, political parties, representative authorities, political manipulation, political technologies, informational and psychological operations, political process.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації

1. Редчиць О. С. Інформаційні механізми вдосконалення виборчих процесів в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2020. Т. 2, № 97. С. 21–26. DOI: 10.36030/2310-2837-2(97)-2020-21-26.
2. Редчиць О. С. Понятійно-категоріальний апарат дослідження виборчих процесів в умовах європейської інтеграції України. *Міжнародний науковий журнал “Інтернаука”*. 2021. Т. 2, № 6. С. 76–82. DOI: 10.25313/2520-2294-2021-6-7363
3. Редчиць О. С. Моніторинг загроз виборчим процесам: сучасний стан в Україні та міжнародний досвід впровадження. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Т. 33(72), № 2. С. 86–93. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.2/15>
4. Субчак О. С. Шляхи удосконалення організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні в умовах європейської інтеграції. *Науковий журнал «Публічне управління і адміністрування в Україні»*. 2022. № 30. С. 85-90. DOI: <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2022.30.14>

Статті в іноземних виданнях

1. Redchyts O. S. Mechanism of electoral processes in Ukraine and ways of its improvement based on the experience of the European Union countries. *International Scientific e-Journal Global Prosperity*. 2021. Vol. 3, No. 4. P. 77–89. DOI: <http://doi.org/10.46489/gpj.2021-1-3-15>.
2. Redchyts O. S. Electoral processes digitalization: trends and prospects for Ukraine based on the European Union countries experience. *Reality of Politics. Estimates - Comments - Forecasts*. 2022. Vol. 1, No. 19. P. 78–90. DOI: <https://doi.org/10.15804/rop2022105>.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Редчиць О. С. Перспективи цифрової трансформації електоральних процесів в Україні. *Україна 2030: Публічне управління для сталого розвитку* : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 трав. 2020 р.). Київ, 2020. С. 71–73.
2. Редчиць О. С. Виборчі процеси в Україні та країнах Європейського Союзу в умовах карантинних заходів. *Освітньо-професійна програма за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»: відповідь на виклики сьогодення* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 груд. 2020 р.). Київ, 2020. С. 86–88.
3. Редчиць О. С. Електоральна демократія в Україні: стан та перспективи розвитку. *Становлення публічного адміністрування в Україні* : матеріали XI конф. студентів та молодих учених за міжнар. участю (м. Дніпро, 8 трав. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 317–319.
4. Редчиць О. С. Забезпечення інклюзивності виборчих процесів. *Публічне управління: європейські стратегії розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Венеція, Італія, 12-13 берез. 2021 р.). Венеція, 2021. С. 51–55.
5. Редчиць О. С. Міжнародний досвід забезпечення гендерної рівності у виборчих процесах. *Кращі практики публічного управління: міжнародний досвід* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвія, 16-17 лип. 2021 р.). Рига, 2021. С. 17–22.
6. Редчиць О. С. Вплив інформаційних технологій на виборчі процеси. *Нові імпульси розвитку публічного управління та електронного урядування: питання наукових досліджень* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Лодзь, Республіка Польща, 8–9 жов. 2021 р.). Лодзь, 2021. С. 12–16.
7. Субчак О. С. Шляхи удосконалення виборчих процесів в Україні в період повоєнного відновлення. *Шевченківська весна – 2023: публічне управління та державна служба* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 29 берез. 2023 р.); за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2023. С. 333–334.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	24
1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження виборчих процесів	24
1.2. Теоретичні та методологічні засади дослідження виборчих процесів в умовах європейської інтеграції України	42
1.3. Нормативно-правове забезпечення виборчих процесів в країнах Європейського Союзу	53
Висновки до розділу 1	76
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ.....	80
2.1. Сучасні аспекти організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні	80
2.2. Інституційне забезпечення організаційних засад вдосконалення виборчих процесів в Україні	105
2.3. Цифровізація виборчих процесів: тенденції та перспективи для України ...	128
Висновки до розділу 2	140
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	144
3.1. Алгоритм впровадження моніторингу потенційних загроз виборчим процесам в Україні	144
3.2. Механізми вдосконалення виборчих процесів в Україні в контексті проведення виборів в повоєнних умовах.....	164
3.3. Практичні рекомендації вдосконалення виборчих процесів в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу	185
Висновки до розділу 3	202
ВИСНОВКИ.....	204
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
ДОДАТКИ.....	242

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Венеціанська комісія	– Європейська комісія «За демократію через право»
ВРУ	– Верховна Рада України
ЄС	– Європейський Союз
ЗМІ	– засоби масової інформації
КМУ	– Кабінет Міністрів України
НАТО	– Організація Північноатлантичного договору
ОБСЄ	– Організація з безпеки і співпраці в Європі
ООН	– Організація об'єднаних націй
ПАРЕ	– Парламентська асамблея Ради Європи
РЄ	– Рада Європи
США	– Сполучені штати Америки
ЦВК	– Центральна виборча комісія

ВСТУП

Актуальність теми. Згідно з Конституцією України народне волевиявлення здійснюється через вибори, які гуртуються на основі рівного, загального, прямого виборчого права шляхом проведення таємного голосування. Вибори забезпечують легальність і легітимність влади, що відбуваються в рамках норм і правил, установлених виборчою системою та зумовлюються відповідними процесами, закріпленими на законодавчому рівні.

Виборчі процеси виступають головними інструментами у процесі формування представницьких органів влади, відтак вирішення низки ґрунтовних питань, пов'язаних із дослідженням організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні, набуває особливої актуальності.

Важливість цього напрямку дослідження також підвищується через нестабільну суспільно-політичну ситуацію в країні, збройну агресію та повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, тимчасову окупацію частини суверенної території України, демографічну кризу, значну кількість внутрішньо переміщених осіб, проведення реформи адміністративно-територіального устрою, низький рівень використання цифрових технологій, деструктивний вплив дезінформації та застосування політичних та виборчих технологій з метою маніпуляції виборцями під час проведення виборчих кампаній, недосконале законодавство, часту зміну типу виборчої системи, низький рівень правової культури учасників виборчих процесів, запровадження карантину, встановленого з метою запобігання поширенню на території України особливо небезпечних інфекційних захворювань.

Вищезазначені обставини свідчать про те, що виборчі процеси в Україні зазнали низки довготривалих викликів. Необхідність забезпечення належних умов для реалізації виборчих процесів, насамперед впровадження безпекових заходів та, крім цього, врахування сучасних реалій щодо масштабів внутрішніх та зовнішніх міграційних процесів, руйнування частини виборчої інфраструктури, забезпечення достовірного обліку виборців та відповідно приведення виборчого законодавства у відповідність до викликів сьогодення, вимагають проведення

дослідження та розробки практичних рекомендацій удосконалення організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні.

Разом із тим, в умовах євроінтеграційних прагнень України, значної уваги заслуговує вивчення досвіду країн Європейського Союзу у сфері нормативно-правового, організаційного та інституційного забезпечення виборчих процесів, а також окреслення перспектив імплементації кращих виборчих практик в Україні.

Результативне вдосконалення виборчих процесів в Україні можливо забезпечити лише шляхом зміни та оновлення виборчого законодавства, впровадження сучасних організаційних підходів до реалізації виборчих процедур, інституційного оновлення органів адміністрування виборчих процесів на базі комплексного наукового підходу, в основу якого покладені кращі виборчі практики країн Європейського Союзу.

Оскільки виборчі процеси є одним із провідних інструментів формування представницьких органів влади, відповідно їх дослідження залишається провідним напрямком сучасної науки державного управління.

В основу дисертаційного дослідження покладено наукові роботи українських та зарубіжних учених, які досліджували теоретичні питання виборчих процесів в Україні, а саме: Д. Арабаджиєва [94], М. Афанасьєвої [67], В. Бебика [81; 82], В. Гошовської [83; 84], П. Ворони [129; 130; 162], М. Ільницького [13; 34; 253], Ю. Ключковського [61; 62; 172], О. Ковальчука [18; 36], Л. Костецької [99; 175], Л. Кочубей [91], Н. Лікарчук [89; 90], Б. Мохончука [68], І. Поліщука [10; 15], А. Савкова [16], Ю. Шведи [70], Ю. Хромової [92], Д. Худолей [11].

Праці науковців, що досліджували проблеми безпосередньої демократії, народовладдя, різні аспекти правового регулювання виборів та безпекових питань, пов'язаних із їх проведенням, удосконалення виборчого законодавства, зокрема: О. Батанова [60; 66], А. Колодія [102], Р. Марутян [223; 225], Т. Паламарчук [74; 75], Ф. Погорілка [20], Є. Тарана [79; 80], Г. Ситника [215], П. Стецюка [65], В. Федоренка [12], Л. Шипілової [214; 223].

Дослідженням виборчих процесів займалися і зарубіжні науковці такі, як А. Д. Мауер [39], Х. Кат [139], Г. Райт [104], Дж. Хейлі [103], Р. Тагапер [78].

Незважаючи на значний науковий інтерес до виборчих процесів, комплексне дослідження організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу не проводилося. Також малодослідженими залишаються питання, що пов'язані із застосуванням норм Виборчого кодексу України, забезпечення захищеності та інклюзивності виборчих процесів в умовах сьогоденних викликів, аспекти проведення повоєнних виборів, застосування цифрових технологій у виборчих процесах.

Актуальність і необхідність такого дослідження зумовлена потребою у реформуванні виборчого законодавства, удосконаленні виборчої системи, підвищенні рівня правової культури громадян, застосуванні у виборчих процесах сучасних цифрових та інформаційних технологій, забезпеченні рівних прав та можливостей реалізовувати своє право обирати для внутрішньо переміщених осіб, осіб які перебувають за кордоном, осіб з особливими потребами, а також впровадженні для органів адміністрування виборчими процесами комплексного підходу оцінки та вироблення практичних рішень запобігання загрозам виборчим процесам в Україні.

Дослідження організаційно-правових засад виборчих процесів актуалізується й наявністю соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів виборчих процесів, яким необхідні наукові знання про особливості організаційно-правового забезпечення виборчих процесів в Україні в умовах глобалізації, євроінтеграції та повоєнного відновлення України.

Актуальність дослідження очевидна і з огляду на відсутність комплексного вивчення особливостей виборчих процесів в країнах Європейського Союзу, з метою подальшої імплементації кращих виборчих практик до українського законодавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилося в межах науково-дослідної роботи кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою Національної академії державного управління при Президенті України за темою: «Входження України до Європейського та Євроатлантичного просторів як гарантія

забезпечення національної безпеки», державний реєстраційний номер 0119U101583.

Об'єкт дослідження – виборчі процеси в Україні та країнах Європейського Союзу.

Предмет дослідження – організаційно-правові засади вдосконалення виборчих процесів в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні організаційно-правових засад та розробці практичних рекомендацій удосконалення виборчих процесів в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу.

Для досягнення мети передбачається розв'язання дослідницьких завдань:

– проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи та уточнити понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема понять «вибори», «виборчі процеси», «засади виборчого процесу»;

– охарактеризувати стан нормативно-правового й інституційного забезпечення виборчих процесів в країнах Європейського Союзу та оцінити перспективи його використання в Україні;

– визначити систему організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні;

– обґрунтувати механізми вдосконалення виборчих процесів в контексті проведення виборів в повоєнних умовах;

– розробити модель моніторингу потенційних загроз виборчим процесам в Україні з метою побудови ефективної системи управління ризиками та попередження загроз у виборчій сфері;

- розробити практичні рекомендації вдосконалення організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають загальні положення наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених із питань правового та організаційного регулювання виборчими процесами.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання явищ, підходів дослідження виборчих процесів (підрозділи 1.1, 1.2). Зокрема, в основу теоретичного дослідження покладено компаративний аналіз та порівняльно-правовий метод, у тому числі при аналізі досвіду регулювання виборчих процесів в Україні та країнах Європейського Союзу (підрозділ 1.3), оцінці фактів та складових виборчого процесу, визначенні понять наведених у дослідженні.

Також використано структурно-функціональний підхід при розкритті сутності виборчих процесів, їх форм, сфери застосування, визначення складових елементів, функцій та виокремлення особливостей функціонування виборчих процесів при застосуванні у різних видах виборчих систем (підрозділ 2.1), системний метод використано, у тому числі, при розгляді типів виборчих систем та інституційного забезпечення виборчих процесів (підрозділ 2.2). Метод порівняльного аналізу використано при проведенні порівняння етапів виборчих процесів, виборчих систем країн Європейського Союзу та України.

При аналізі наукових досліджень інших авторів, тлумаченні нормативно-правових актів та аналізу досвіду країн Європейського Союзу у виборчій сфері використовувався герменевтичний метод (підрозділ 2.1). Ретроспективний аналіз та метод прогнозування застосовувався при дослідженні тенденцій та перспектив цифровізації виборчих процесів в Україні (підрозділ 2.3).

Факторний і статистичний аналіз, інституціональний і біхевіористський методи застосовувались для оцінки ефективності діючої виборчої системи в Україні, розгляду складових виборчої реформи, а також механізмів вдосконалення виборчих процесів у період повоєнного відновлення України (підрозділ 3.2). Також при виявленні критеріїв та умов розвитку виборчих процесів в Україні та побудові моделі моніторингу потенційних загроз виборчим процесам застосовані методи моделювання (підрозділи 3.1 та 3.3).

Крім того, використані загально-логічні методи, такі як індукція, дедукція, узагальнення, аналіз, синтез, абстрагування та інші.

Теоретичну основу дослідження становлять загальні положення наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених із питань державного управління виборчими процесами, зарубіжні та вітчизняні нормативно-правові акти, стратегічні документи, наукові дослідження українських та зарубіжних учених, матеріали українських і міжнародних конференцій, інтернет-ресурси, статистичні дані тощо. Нормативно-правовою та емпіричною базою дослідження є Конституція та закони України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, постанови Центральної виборчої комісії, інші нормативно-правові акти.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу як основного засобу забезпечення організації та проведення прозорих, чесних та демократичних виборів в Україні та виробленні практичних рекомендацій щодо їх удосконалення. Зокрема, у дослідженні:

уперше:

– запропоновано алгоритм впровадження моніторингу потенційних загроз виборчим процесам, що побудований на основі розробленої моделі, яка передбачає визначення цілей, рівнів, форм, засобів та інструментів проведення моніторингу, розробку критеріїв до ідентифікації загроз з метою їх класифікації, впровадження методів та форм запобігання виявленим загрозам, а також формалізацію результатів моніторингу у формі паспорту загрози виборчим процесам, який включає інформацію про можливий територіальний вплив загрози, її рівень, опис, результат розрахунку ймовірності настання, прогноз можливих наслідків при реалізації загрози та механізми їх усунення, динаміку розвитку загрози, перелік першочергових заходів протидії наслідкам реалізації загрози задля мінімізації її впливу та забезпечення захисту виборчих процесів;

удосконалено:

– підходи до нормативно-правового та інституційного забезпечення виборчих процесів шляхом порівняльного аналізу виборчого законодавства

України з країнами Європейського Союзу за ознаками кодифікованості або множинності виборчих норм, інституційного забезпечення виборчих процесів за ознаками незалежності або урядової підпорядкованості головних виборчих інституцій, застосованих виборчих систем на прикладі виборів до парламентів задля їх узагальнення з метою подальшого удосконалення в Україні;

– способи цифровізації виборчих процесів в Україні шляхом фрагментарного впровадження інформаційних технологій в окремі виборчі процедури, серед яких керування та актуалізація даних реєстру виборців, електронна ідентифікація виборців, автоматизований підрахунок голосів виборців та бюлетенів для голосування, реєстрація та облік виборців за кордоном, інформаційний супровід виборчих процесів, розробка цифрових інструментів для голосування для осіб з особливими потребами за групами вад;

– механізми проведення повоєнних виборів, такі як інституційний, організаційний, інформаційний та фінансовий (матеріально-технічний) шляхом впровадження нових підходів щодо кадрового забезпечення виборчих комісій, обліку закордонних виборців, функціонування закордонних виборчих дільниць, синхронізації реєстрів, що містять персональні данні виборців, побудови спроможної системи виборчих комісій, впровадження альтернативних методів голосування, усунення негативного впливу застосування виборчих технологій, визначення цифрових виборчих злочинів, обліку та прогнозування виборчих видатків, підходів до побудови нових логістичних шляхів та каналів зв'язку між виборчими дільницями;

набули подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат дослідження виборчих процесів у галузі знань публічного управління та адміністрування, зокрема понять: «вибори», «виборчі процеси», «засади виборчого процесу» шляхом аналізу сучасних системних та динамічних характеристик зазначених понять, що дозволять врахувати аспекти використання сучасних технологій та впровадження безпекових заходів в нормативно-правовому забезпеченні виборчої сфери;

– механізми та підходи до впровадження електронного голосування в Україні на підставі здійсненого SWOT аналізу, зокрема запропоновані заходи із підвищення кібербезпеки у виборчих процесах та запровадження пілотних програм з апробації проведення електронного голосування у контрольованому середовищі на прикладі територіальної громади або окремої виборчої дільниці;

– способи взаємодії та співпраці України з країнами Європейського Союзу у виборчій сфері, шляхом створення міжнародної виборчої платформи як комунікативного майданчику, який дозволить забезпечити розвиток виборчого законодавства на основі кращих практик країн-учасників платформи, імплементацію сучасних рішень у виборчі процеси України та консолідувати міжнародну допомогу Україні у виборчій сфері;

– обґрунтування необхідності вдосконалення правових, організаційних, інституційних, інформаційних засад виборчих процесів в Україні, зокрема сформульовано практичні рекомендації щодо забезпечення стабільності виборчого законодавства шляхом закріплення у Конституції України заборони внесення змін до виборчого законодавства не менш ніж як за рік до виборів, забезпечення прозорості передвиборчої агітації шляхом нормативного врегулювання процесу агітації у соціальних мережах та мережі Інтернет, забезпечення інклюзивності виборчих процесів шляхом розробки та впровадження у виборчу сферу пристосувань та електронних рішень для осіб з обмеженими можливостями за групами вад (зору, слуху, когнітивних функцій, рухового апарату тощо), удосконалення обліку виборців шляхом запровадження автоматизованого обліку даними між державними реєстрами, забезпечення гендерної рівності шляхом усунення правової неточності щодо процесу забезпечення гендерної збалансованості у виборчих списках політичних партій після реєстрації виборчого списку, організаційної процедури відбору кандидатів у члени Центральної виборчої комісії шляхом запровадження відкритого конкурсу для кандидатів, недопущення до виборчих процесів недобросовісних осіб шляхом запровадження перевірки для спостерігачів у тому числі міжнародних.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретичні положення, отримані наукові результати і висновки, практично орієнтовані рекомендації дисертаційного дослідження можуть сприяти вдосконаленню організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні та бути враховані під час розробки нормативно-правових актів виборчої сфери.

Розроблені наукові положення та практичні й теоретичні рекомендації можуть бути використані в діяльності Центральної виборчої комісії, органами адміністрування та ведення Державного реєстру виборців, територіальними, окружними, дільничними виборчими комісіями, органами державної влади та місцевого самоврядування під час підготовки до виборів задля забезпечення якісних та технологічних виборчих процесів, громадськими об'єднаннями при реалізації проєктів, направлених на просвіту громадян, навчальними закладами при підготовці фахівців за напрямом «Публічне управління та адміністрування», а також для підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування. Результати наукового дослідження використані у практичній діяльності органів публічної влади, закладах вищої освіти, громадських організацій (Додаток В), зокрема:

- Львівським університетом бізнесу і права при підготовці навчально-методичних матеріалів і проведенні лекційних та семінарських занять з дисципліни «Виборче право» (акт від 22.08.2023 № 229/08-1);

- Науково-дослідним інститутом Львівського університету бізнесу та права під час дослідження наукових проблем виборчого права та формулюванні рекомендацій щодо розвитку нормативно-правового забезпечення процедур обліку виборців та інформаційного супроводу виборчих процесів (акт впровадження від 22.08.2023 № НДІ-05);

- громадською організацією «Прості питання» з метою розвитку методологічних підходів удосконалення виборчих процесів в контексті Глобальної цілі сталого розвитку № 16 «Мир та справедливість» в частині підходів створення міжнародної виборчої платформи (акт впровадження від 14.08.2023 № 19-АІ);

- громадською організацією «Центр співпраці Польща-Схід» при розробці науково-методичного забезпечення взаємодії з державними органами під час виборчих процесів та шляхів посилення міжнародної співпраці (акт впровадження від 30.08.2023).

Апробація результатів. Основні наукові положення дисертаційного дослідження були обговорені 28 червня 2023 року на фаховому семінарі кафедри глобальної та національної безпеки Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Доповідалися на конференціях: «Публічне управління для сталого розвитку» (м. Київ, 2020 р.), «Освітньо-професійна програма за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»: відповідь на виклики сьогодення» (м. Київ, 2020 р.), «Становлення публічного адміністрування в Україні» (м. Дніпро, 2020 р.), «Публічне управління: європейські стратегії розвитку» (м. Венеція, Італія, 2021 р.), «Кращі практики публічного управління» (м. Рига, Латвія, 2021 р.), «Нові імпульси розвитку публічного управління та електронного урядування» (м. Лодзь, Польща, 2021 р.), «Шевченківська весна – 2023: публічне управління та державна служба» (м. Київ, 2023).

Публікації. Наукові результати дисертаційного дослідження опубліковано у 13 наукових працях, зокрема: 4 статті у наукових фахових виданнях України категорії «Б», 2 статті у періодичних наукових виданнях інших держав, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку і / або Європейського Союзу та 7 публікацій у збірниках матеріалів вітчизняних і закордонних науково-комунікативних заходів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Робота містить 10 таблиць, 13 рисунків і 3 додатки. Повний обсяг дисертації становить 250 сторінок, із них 198 – основного тексту. Список використаних джерел налічує 274 найменувань, з яких 25 іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження виборчих процесів

В Україні сьогодні відбувається пошук нових моделей виборчих процесів і належних механізмів їх реалізації з огляду на потребу у забезпеченні відповідності сучасним реаліям. Із введенням в Україні воєнного стану, з 24 лютого 2022 року тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування забороняється. Крім цього, усі розпочаті виборчі процеси для усіх типів виборів на час дії правового режиму воєнного стану припиняються та розпочинаються з початку лише за умови припинення чи скасування такого стану.

Водночас заборона щодо удосконалення нормативно-правової бази та відповідних виборчих процесів і виборчих процедур відсутня. А потреба в оцінці захищеності виборчих процесів та розробці належних механізмів щодо організації підготовки та проведення виборів, забезпеченні дотримання законності та правопорядку, загально визнаних міжнародних стандартів, засад щодо загальних, рівних, вільних і прозорих виборів, забезпечення прав людини у повоєнний період існує вже сьогодні.

У цих умовах усе більше набуває необхідності потреба концептуального дослідження, аналізу та осмислення сучасних наукових досліджень і практик європейських країн з позитивним досвідом. Йдеться про важливість формування сучасного підґрунтя понятійно-категоріального дослідження організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів.

Чітке окреслення понять і категорій, якими будемо оперувати, має суттєве значення, оскільки вони покликані конкретизувати не тільки висвітлену проблему, а й спрямувати у правильне русло сам процес дослідження. Важливим

аспектом формування окремих наукових понять є їх змістове співвідношення та взаємозумовленість вживання у науковому обігу.

У аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень зазначається, що «понятійно-категоріальний апарат – це сукупність понять, категорій та термінів, що дозволяють в узагальненій формі відобразити явища певної сфери знання, а також зв'язки між ними шляхом фіксації суттєвих ознак та закономірностей» [1].

На користь визнання ефективності понятійно-категоріального апарату, як практичного інструменту публічної політики, свідчить зокрема, створення у Міжнародній організації зі стандартизації (ISO) комітетом з питань термінології понад 30 нормативних документів, низка з яких у форматі ДСТУ стала частиною українського законодавства.

Отже, понятійно-категоріальний апарат – це система погоджених та взаємозалежних понять і категорій, котрі позначені словами і словосполученнями, необхідними для теоретичного пізнання державних явищ і процесів, зокрема виборчих процесів.

Відтак для забезпечення повного та обґрунтованого дослідження виборчих процесів необхідно виокремити та розкрити ключові поняття, категорії та терміни, які з ними пов'язані.

Зауважимо, що виборчий процес включає комплекс послідовних, структуровано складних, нормативно закріплених, узгоджених заходів, які потребують детального правового визначення для усіх суб'єктів, задіяних у виборчих процесах [2].

Крім цього, особливої уваги потребує аналіз офіційного перекладу актів законодавства Європейського Союзу, з огляду на триваючий процес гармонізації норм права України з європейським законодавством, зокрема з виборчим.

Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України «*acquis communautaire*» з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до країн, які мають намір вступити до нього, де «*acquis communautaire*

(*acquis*) визначається як правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ» [3].

Отже, до понятійно-категоріального апарату дослідження, що потребують уточнення належать такі поняття й категорії як: «вибори», «виборчі процеси» та «засади виборчого процесу».

Поняття «вибори» велика українська енциклопедія за редакцією А. М. Киридон визначає як «форму безпосередньої демократії, народного волевиявлення» [4, с. 26].

Юридична енциклопедія за редакції Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. Я. Тацій та ін. визначає, що «вибори – це форма безпосередньої демократії, народне волевиявлення, яка передбачає формування складу представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом голосування, а також спосіб формування складу: колегіальних та інших структур відповідних представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування» [5].

Енциклопедія сучасної України визначає, що «вибори – є формою здійснення народного волевиявлення» [6].

Коли говорять про вибори, то мають на увазі принаймні два значення цього слова – широке та вузьке. Право вибору в широкому (філософському) розумінні є одним із виявів абсолютної свободи, адже, як відомо, найвища свобода – це свобода вибору. При цьому необхідно розмежовувати поняття «вибору» та «обрання». Вибирати – це віддавати перевагу комусь, вважаючи кращим, голосуючи, віддавати перевагу певній особі для виконання якихось обов'язків. Натомість обирати – значить визнавати когось авторитетною людиною, гідною вершити державні і громадські справи. При обранні завжди існує вибір, навіть якщо балотується один кандидат – вибір обрати чи не обрати. Вибори – це не самий тільки вибір, головним у них є обрання, делегування повноважень,

наділення владою, визнання вищої авторитетності за певною особою, лідером [7, с. 103].

На думку В. Д. Ярового, вибори у вузькому розумінні розглядають як «спосіб або процедуру формування представницьких органів державної влади й місцевого самоврядування чи заповнення вакантних посад (обрання посадових осіб) шляхом голосування» [8, с. 117].

Зібраний і проаналізований фактичний матеріал дозволяє надати уточнене визначення поняття «вибори», зокрема, «вибори – це процедура формування органів публічної влади, котра здійснюється шляхом голосування суб'єктом виборчого процесу відповідних виборів».

Продовжуючи розглядати понятійно-категоріальний апарат дослідження виборчих процесів, перейдемо до поняття «виборчі процеси».

Одразу слід звернути увагу на те, що виборчий процес, в тексті Виборчого кодексу України від 19.12.2019 року – це «здійснення суб'єктами, визначеними статтею 22 цього Кодексу, протягом встановленого цією статтею періоду часу процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповідних виборів, встановленням та оприлюдненням їх результатів» [9].

А вже в тексті Виборчого кодексу України від 23.07.2020 року, «виборчий процес – це здійснення протягом встановленого цим Кодексом періоду часу суб'єктами, визначеними статтею 22 цього Кодексу, виборчих процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповідних виборів, встановленням та офіційним оголошенням (офіційним оприлюдненням) їх результатів» [9].

Натомість, юридична енциклопедія за редакції Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. Я. Тацій та ін. визначає, що «виборчий процес – один з основних елементів виборчої системи, що забезпечує організацію проведення виборів у встановленому законом порядку» [5].

Енциклопедія сучасної України визначає виборчий процес, як «регламентована Конституцією та законами України про вибори діяльність уповноважених органів та громадян України, спрямована на формування

нормативно визначеного кількісного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [6].

За визначенням І. О. Поліщука «виборчий процес – це послідовність подій, сукупність різних форм взаємодії та послідовних дій з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними» [10].

Д. М. Худолей вказує, що проаналізувавши істотні ознаки виборчого процесу і його стадій, можна прийти до наступних тверджень:

1) виборчий процес є системою матеріальних і процесуальних виборчих правовідносин. Юридичним змістом цих правовідносин виступають виборчі права, передбачені чинним законодавством, і кореспондуючі їм обов'язки;

2) фактичний зміст виборчого процесу – це регламентована чинним законодавством діяльність різних учасників з підготовки та проведення виборів;

3) виборчий процес підрозділяється на ряд етапів, які складаються зі стадій, деякі стадії є комплексними і включають в себе кілька виборчих дій [11, с. 24].

Водночас науковець В. Федоренко відмічає, що розглядати поняття «виборчий процес» слід як «діяльнісне розуміння», тобто певну послідовність дій суб'єктів, наділених владними повноваженнями, а також як «процедурне розуміння», під яким розуміється сукупність процесуальних норм, що регламентують способи та порядок реалізації такої діяльності [12].

На думку М. С. Ільницького, поняття виборчий процес розглядається як «певна діяльність органів і громадян, спрямована на підготовку і проведення виборів, та як система правових норм, що регулюють цю діяльність» [13, с. 13].

Автор Т. В. Стешенко висловлює думку, що виборчі процеси передбачають нормативно встановлений у часі порядок послідовно змінюваних етапів (стадій), які складаються із конкретних процедур та дій суб'єктів виборчих правовідносин при формуванні представницьких органів влади або виборів посадових осіб. Виборчі процеси починаються в чітко встановлений строк, повинні пройти через всі передбачені законом обов'язкові етапи (стадії) і завершитися оприлюдненням

результатів виборів [7, с.107]. Концептуальна схема виборчих процесів зображена на Рис. 1.1.

Рис. 1. 1. Концептуальна схема виборчих процесів [7]

Беручи до уваги переклад поняття виборчого процесу з англійської мови, а саме «electoral process» можна дійти висновку, що тотожним до поняття «виборче» є поняття «electoral». Поряд з безпосереднім словниковим перекладом терміна «electoral» – «виборче», досить часто вживається термін «електоральне». Зазначене свідчить, що при перекладі іноземних слів можливі випадки зміщення смислових акцентів. В українському законодавстві найчастіше використовується поняття «виборче», як похідне від слова «вибори».

Згідно з Вільним тлумачним словником, термін «електоральний» ототожнюється із вивченням електоральних орієнтацій та електоральної поведінки населення, яке активізується напередодні та під час виборів [14].

Водночас І. О. Поліщук вказує, що електоральний процес складається з певного набору узгоджених за часом та місцем проведення політичних, правових та організаційних дій [15].

Слід відмітити, що у законодавстві України визначається поняття та регламентуються саме «етапи виборчих процесів», зокрема під час проведення виборів Президента України, а також народних депутатів України та місцевих виборів.

Отже, електоральний процес є відмінним від виборчого процесу та включає в себе всю сукупність відносин, подій, явищ і процесів, що виникають при

взаємодії електоральних суб'єктів з приводу виборів як в передвиборний, так і у виборчий період. При цьому, електоральними суб'єктами можна вважати практично діючих суб'єктів, здатних впливати на поведінку виборців. Крім того, можна говорити не тільки про сукупність дій окремих суб'єктів, а й про системну їх взаємодію. Сукупність взаємодії політичної системи (її підсистем) з громадянами, які виконують роль виборців, з приводу виборів, що вживаються безпосередньо перед виборами (виборчий процес) і в міжвиборчий період, називається саме електоральним процесом.

А. П. Савков, дослідивши ринкові принципи та виборчий процес, зазначає, що економічна поведінка людини визначається як її прагнення до максимізації матеріальних благ шляхом взаємного обміну на ринку, а політична поведінка трактується як участь людини у процесі голосування на виборах, що проводяться періодично, та приєднання до різноманітних зацікавлених груп та політичних партій [16, с. 360].

Водночас М. Баймуратов вважає, що виборчий процес може бути різновидом відповідного юридичного процесу, який встановлюється законом та визначає порядок послідовно вчинюваних дій і процедур уповноваженими суб'єктами, направлених на формування складу виборчих органів [17].

Як зазначено вище, поняття виборчого процесу, встановлюється у нормативно-правових актах України та інших актах нормативного характеру, у тому числі іноземних. Законодавство, на основі якого здійснюються виборчі процеси, включає різні види актів – закони, прийняті на національному рівні, ратифіковані міжнародні договори, підзаконні акти та акти органів адміністрування виборчих процесів, які доцільно згрупувати та виокремити в систему.

Такі науковці, як О. Б. Ковальчук [18, с. 7], М. І. Ставнійчук [19], В. Ф. Погорілко [20], О. Г. Мурашин [21] підтримували думку про поділ системи виборчого законодавства на чотири основні групи законодавчих актів. Погоджуючись із думкою авторів та з урахуванням законодавчих змін, представимо актуальну систему виборчого законодавства в Україні.

Відтак першу групу складає Конституція України – Основний Закон держави [22].

До другого елементу системи виборчого законодавства віднесено Виборчий кодекс України – головний нормативно-правовий акт, що регулює особливості проведення всіх типів виборів в Україні, встановлює основні принципи виборчого права, регламентує виборчий процес та його особливості як у загальному розумінні, так і для кожного типу виборів, визначає територіальну організацію виборів та інше [9].

Слід зауважити, що Виборчий кодекс України вступив у дію 1 січня 2020 року (Закон № 396-IX від 19.12. 2019 р.), докорінно змінивши виборче законодавство України шляхом встановлення нових типів виборчих систем та упровадження нових підходів до окремих аспектів гендерної рівності, застосування цифрових технологій та забезпечення інклюзивності виборчих процесів. Такі Закони України, як «Про вибори Президента України» [23], «Про вибори народних депутатів України» [24], «Про місцеві вибори» [25] втратили чинність з дня набрання чинності Виборчого кодексу України [9]. Проте, окремі положення Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо перебігу проміжних виборів, а також порядку заміщення народних депутатів України, обраних за виборчими списками політичних партій, повноваження яких відповідно до встановлених причин достроково припинені, наразі чинні [24]. Крім цього, положення Закону України «Про місцеві вибори» щодо проведення виборів (проміжних, додаткових або повторних) й норми щодо заміщення депутатів у разі дострокового припинення повноважень, обраних за виборчими списками політичних партій, також зберігають свою чинність до наступних місцевих виборів [25].

Однак, можемо констатувати, що кодифікація норм виборчого права наразі здійснена лише частково з огляду на значну кількість інших законів, які містять норми, пов'язані із виборчими процесами.

Відтак третю групу системи виборчого законодавства складають інші нормативно-правові акти, зокрема Закони України «Про Центральну виборчу

комісію» [26], «Про Державний реєстр виборців» [27], «Про політичні партії в Україні» [28], «Про інформацію» [29], «Про рекламу» [30], «Про громадянство» [31], «Про захист персональних даних» [32] та інші.

До четвертої групи системи виборчого законодавства віднесені інші нормативно-правові акти, які регулюють галузі, що не пов'язані з виборчою сферою, однак можуть прямо впливати на неї (до прикладу загальні норми щодо ведення електронних систем та баз даних, взаємодії органів державної влади, підготовки правових актів тощо), а також нормативні акти Центральної виборчої комісії – постанови.

Отже, можемо стверджувати, що система виборчого законодавства України є доволі розгалуженою, прослідковується кодифікація виборчих норм, що позитивно впливає на виборчу сферу, водночас на нашу думку, такі Закони України як «Про Центральну виборчу комісію» [26] та «Про Державний реєстр виборців» [27] доцільніше інтегрувати до Виборчого кодексу України [9] з метою повного та детального регулювання виборчої сфери в одному акті.

У розрізі дослідження понятійно-категоріального апарату виборчих процесів, проаналізуємо норми Конституції України [22] та Виборчого кодексу України [9] на предмет нормативного закріплення понять, пов'язаних із виборчими процесами.

Так, статті 69-71 розділу III Конституції України визначають фундаментальні засади виборчого процесу, серед яких твердження про те, що: народне волевиявлення України здійснюється через вибори, референдум, а також інші форми безпосередньої демократії; вибори є вільними і здійснюються на основі виборчого права (загального, рівного, прямого) шляхом таємного голосування; право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років; не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними [22].

Натомість у Виборчому кодексі України використовується, як термін «вибори» так і термін «виборчий процес», зокрема в статті 1 встановлено, що «вибори в Україні є основною формою народного волевиявлення, способом

безпосереднього здійснення влади Українським народом, вибори є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування» [9].

Згідно зі статтею 3 Виборчого кодексу України в Україні проводяться такі типи виборів: вибори Президента України, вибори народних депутатів України та місцеві вибори, які складаються з виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; виборів депутатів сільської, селищної, міської ради; виборів сільського, селищного, міського голови; виборів депутатів районної ради; виборів депутатів обласної ради; виборів депутатів районної у місті ради (для міст із районним поділом). Також, статтями 79, 137 і 196 Виборчого кодексу України встановлюються етапи проведення виборчого процесу для кожного із типу виборів, зокрема для виборів Президента України, народних депутатів України та місцевих виборів відповідно, які мають свої відмінності та строки проведення [9].

Отже, можемо стверджувати, що для кожного типу виборів законодавчо встановлені власні виборчі процеси, які включають як спільні так і відмінні риси.

Разом з тим Виборчий кодекс України має відповідний розділ під назвою «Виборчий процес» (розділ III), в котрому в статті 20 чітко встановлено поняття «виборчий процес», під яким законодавець розуміє «здійснення протягом встановленого Кодексом періоду часу суб'єктами, визначеними статтею 22 цього Кодексу, виборчих процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповідних виборів, встановленням та офіційним оголошенням (офіційним оприлюдненням) їх результатів» [9].

Також у зазначеній статті встановлюються особливості здійснення виборчого процесу в умовах воєнного або надзвичайного стану, зокрема вимоги до припинення всіх без виключення виборчих процедур, що були розпочаті та реалізовувались в межах відповідного виборчого процесу, незалежно від етапу.

Зауважимо, що виборчий процес також відображає структуровану технологію участі виборців у обранні персонального складу органів публічної влади та осіб на заміщення публічних посад, яка встановлюється законом й передбачає сукупність стадій, виборчих процедур та дій [33, с. 6].

У виборчій діяльності виділяють конкретні елементи або етапи, які ще називають процедурами. Традиційно виборчі процедури визначають як заходи держави з організації і проведення виборів [34, с. 10].

У вітчизняному законодавстві поняття «виборча процедура» не закріплене, хоча і широко вживане. З погляду теорії, це організаційно-правові заходи держави з організації та проведення виборів. Водночас з метою належної регламентації особливостей здійснення виборчих процесів та більш чіткої їх деталізації, а також відмежування виборчих процедур від етапів виборчих процесів доцільно у Виборчому кодексі України закріпити поняття та перелік заходів, що представляють собою виборчі процедури.

Отже, представимо детальніше етапи виборчих процесів виборів Президента України, народних депутатів України та місцевих виборів разом із термінами їх початку та типами виборів у Таблиці 1.1.

Таблиця 1.1. Етапи виборчих процесів

<i>Етапи виборчих процесів</i>	<i>Виборчий процес виборів Президента України</i>	<i>Виборчий процес виборів народних депутатів України</i>	<i>Виборчий процес місцевих виборів</i>
1.	висування та реєстрація кандидатів на пост Президента України	висування та реєстрація кандидатів у депутати	утворення виборчих округів
2.	утворення окружних та дільничних виборчих комісій	утворення окружних та дільничних виборчих комісій	утворення дільничних виборчих комісій
3.	проведення передвиборної агітації	проведення передвиборної агітації	складання списків виборців, їх уточнення та перевірка
4.	утворення спеціальних виборчих дільниць (на тимчасовій основі)	утворення спеціальних виборчих дільниць (на тимчасовій основі)	висування та реєстрація кандидатів
5.	складання списків виборців, їх перевірка та уточнення	складання списків виборців, їх перевірка та уточнення	проведення передвиборної агітації
6.	голосування у день виборів Президента України	голосування	голосування у день виборів
7.	підрахунок голосів, встановлення підсумків голосування та результатів голосування, офіційне оголошення	підрахунок голосів, встановлення підсумків голосування та результатів виборів, офіційне оприлюднення	підрахунок голосів, установа підсумків голосування та результатів
Початок виборчого процесу	За 90 днів до дня голосування	За 60 днів до дня голосування	За 50 днів до дня виборів
Види виборів	чергові, позачергові та повторні	чергові, позачергові	чергові, позачергові, повторні, проміжні, додаткові, перші

Джерело: складено автором на основі Виборчого кодексу України [9]

zareєстрований у встановленому порядку кандидат; офіційний спостерігач zareєстрований у встановленому порядку [9].

Зауважимо, що статус суб'єкта виборчого процесу до етапу «голосування» можуть втратити кандидат, партія або організація партії а також офіційні спостерігачі у разі скасування їх реєстрації уповноваженим органом на підставі обґрунтованого рішення або їх відкликання.

Узагальнюючи викладене, за результатами проведеного аналізу можемо дійти висновку, що найголовнішим поняттям, яке на нашу думку потребує уточнення, слугує поняття «виборчі процеси». Тож, пропонуємо уточнене визначення, зокрема виборчі процеси – це сукупність системної та структурованої послідовності дій наділених повноваженнями суб'єктів, спрямованих на виявлення реальних результатів народного волевиявлення, на підставі якого формується відповідний склад органів публічної влади та обираються публічні керівники.

Також окремої уваги потребує розгляд поняття «засади виборчого процесу», як складової виборчого процесу з огляду на те, що Виборчий кодекс України виокремлює зазначене поняття в окрему норму, а також встановлює обґрунтування основних засад виборчого процесу для кожних виборів.

Академічний тлумачний словник визначає, що під засадами слід розуміти основу, головні риси, підґрунтя або базис. Крім цього, під засадами може розумітися вихідне, головне положення, принцип, основа світогляду, правило поведінки або метод здійснення [35].

На думку О. Б. Ковальчука, «засадами виборчого процесу є основоположні правила, на підставі яких проводяться вибори, а також дотримання яких, слугує гарантією для реалізації виборчих прав громадян» [36].

Основні засади виборчого процесу визначені в статті 21 Виборчого кодексу України в котрій встановлено, що виборчий процес кожних виборів, здійснюється на засадах: реалізації виборчих прав громадян; дотримання закріплених у законодавстві України принципів виборчого права; законності та заборони протиправного втручання у виборчий процес; багатопартійності та політичного

плюралізму; публічності і відкритості виборчого процесу, а також усіх виборчих процедур, належного інформування усіх суб'єктів виборчого процесу; свободи передвиборної агітації, забезпечення рівного доступу кандидатів до засобів масової інформації; неупередженості органів влади та їх посадових або службових осіб до кандидатів або політичних партій [9].

Отже, засади виборчого процесу передбачають перелік основоположних правил на підставі яких повинен здійснюватися виборчий процес щодо кожного із типу виборів. Водночас, зазначений перелік не вираховує сучасні безпекові вимоги до виборчого процесу, гарантій невторчання у його перебіг, гарантування безперешкодного доступу виборців до інформації та забезпечення можливості для них належно реалізувати своє право обирати, що можливо забезпечити за допомогою сучасних цифрових та інформаційних технологій.

Роль інформаційно-комунікативного фактору, що знаходить прояв у виборчих процесах наразі важко переоцінити. Сучасний міжнародний досвід впровадження новітніх технологій у виборчий процес охоплює низку виборчих процедур, серед яких: проведення електронного голосування, ведення електронних виборчих реєстрів із даними про виборців та кандидатів, підрахунок голосів виборців за допомогою автоматів, сканерів та механічних пристроїв, електронна ідентифікація виборців, подача документів у цифровому форматі.

В Україні цифрова трансформація виборчих процесів, в першу чергу, повинна стосуватися таких напрямків як: електронні реєстри населення, реєстрації політичних партій, зміни місця голосування, голосування за місцем перебування, висунення кандидатів, інформаційного забезпечення виборців, вирішення виборчих спорів, електронного голосування, системи підрахунку голосів, встановлення результатів. Адміністрування вказаних процесів за допомоги нових цифрових технологій дозволить вирішити низку проблем. А саме: сприятиме зменшенню видатків державного бюджету; дозволить сформувати якісну базу даних виборців; підвищити якість надання адміністративних послуг у виборчому процесі та час на їх обробку; обмежити застосування технологій підкupu виборців чи фальсифікацій; зменшити бюрократизацію виборчого

процесу; залучити найменш активну частину електорату – молодь, а також зможе розширити можливості голосування для людей з обмеженими фізичними можливостями [37, с. 72].

Як передбачено Кодексом належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії, обов'язковою умовою застосування цифрових технологій у виборчих процесах є гарантування достовірності результатів виборів, довіра виборців до застосованих технологій, а також забезпечення захищеності даних від несанкціонованих утручань [38].

У сучасному світі все більше державних послуг переводиться у цифровий формат, а електронна комунікація швидко розвивається. Відтак будується і електронне демократичне суспільство, яке покликане забезпечувати основоположні права і свободи людини в умовах незалежних від форми реалізації, свобода волевиявлення також не є виключенням. Способи взаємодії повинні змінюватися та відповідати сучасним запитам і між представницькими органами влади, виборцями, політичними партіями та крім цього, органами адміністрування виборчих процесів.

До цифрових технологій виборчих процесів А. Д. Мауер відносить оцифрування паперових версій документів, технології основані на біометрії, здійснення хмарних обчислень, використання штучного інтелекту, створення розподільних (впорядкованих) баз даних – блокчейн [39, с. 149].

Отже, можемо припустити, що виборча сфера також зазнає певної цифровізації окремих виборчих процедур, адже сучасні досягнення та відкриття у цифровій сфері безпосередньо впливають на механізми і способи реалізації виборчих процесів. Такі міжнародні об'єднання та організації як Європейський Союз, Рада Європи, ОБСЄ протягом останніх десятирічь активно працюють над розробкою і впровадженням стандартів і принципів застосування цифрових та інформаційних технологій під час проведення виборів та реалізації виборчих процесів.

Так, розроблені та ухвалені ряд міжнародних актів, які можуть бути віднесені до правої бази, що регулює порядок здійснення цифрових виборчих процедур,

серед яких: Загальна декларація прав людини [40]; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [41]; Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [42]; Конвенція про кіберзлочинність [43]; Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та додатковий протокол до неї [44]; Конвенція про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод [45], а також Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, зокрема: Rec(99) 5 щодо захисту недоторканності приватного життя в Інтернеті [46]; Rec(2004)15 щодо електронного врядування (e-врядування) [47]; CM/Rec(2009)1 щодо електронної демократії (e-демократії) [48]; CM/Rec(2022)12 щодо виборчої комунікації та висвітлення виборчих процесів у ЗМІ [49], CM/Rec(2020)1 про вплив алгоритмічних систем на права людини [50].

Для України особливої актуальності набуває використання цифрових виборчих технологій та розробка власної нормативно-правової основи їх застосування на основі зазначених міжнародних актів, з огляду на євроінтеграційний курс та необхідність швидкого та ефективного подолання наслідків війни.

Певні цифрові рішення для виборчого процесу в Україні вже ухвалені, до прикладу запроваджено можливість для виборців змінювати місце голосування через мережу Інтернет шляхом онлайн-процедури [51].

Інформаційні технології можуть спростити окремі виборчі процедури, підвищити спроможність обробки великих масивів даних за короткий проміжок часу, автоматизувати лічильні процеси, уникнути помилок у підрахунках, проте збільшується вірогідність до кібератак на електронно-цифрову виборчу інфраструктуру [52].

Використання цифрових та інформаційних технологій у виборчих процесах несуть в собі низку потенційних ризиків, пов'язаних із протиправним втручанням в хід голосування, спотворення результатів реального волевиявлення громадян, витоком персональних даних, зломом програмного забезпечення, знищенням цифрової виборчої документації. Проте, використання таких технологій, за умови забезпечення належного рівня їх захисту, зможе вирішити низку проблем, зокрема

забезпечити доступність до виборчих процесів для виборців, сприяти залученню молоді та осіб з особливими потребами до процесу голосування, впровадити ефективно та прозоре інформаційне забезпечення, швидкий аналіз даних та інше. Головною передумовою при застосуванні нових технологій слугує їх усестороння апробація та контроль за цим процесом з боку органів адміністрування виборчих процесів, що дозволить оцінити рівень захисту цифрової виборчої інфраструктури.

Комітет Ради Європи з питань Конвенції про кіберзлочинність у своїй керівній настанові щодо виборів відмітив, що «втручання у вибори через зловмисну кібердіяльність, спрямовану проти комп'ютерів і даних, що використовуються у виборах і виборчих кампаніях, підриває вільні, чесні й чисті вибори та довіру до демократії» [53, с. 143].

Отже, із зазначеного слідує, що цифрові та інформаційні технології прямо залежать від рівня кіберзахисту, а їх використання у виборчих процесах неможливе без впровадження багаторівневої надійної системи захисту, детального нормативно-правового регулювання, встановлення відповідальності за порушення щодо спроб втручання в їх роботу.

Наразі в Україні починається процес активного формування та уніфікації законодавства про використання інформаційних та цифрових технологій у виборчих процесах.

Разом з тим слід відзначити, що розвиток електоральної демократії в Україні є неможливим без якісної трансформації інституту виборів. Демократичний процес розпочинається з проведення вільних виборів та закріплюється гарантіями демократичних прав і свобод [54].

Не менш важливе значення має співвідношення між наявністю процедури регулярних виборів і повнотою дотримання прав громадян у виборчому процесі з метою реалізації правового процесу зміни політичної та владної еліт, які відповідають за розвиток демократії в Україні. Виходячи з вищевикладеного, головним завданням демократичного розвитку виборчих процесів в Україні є пошук оптимальної виборчої системи та забезпечення демократичного характеру

виборів. Реалізація вказаних завдань багато в чому залежить від вироблення та реального функціонування механізму реалізації демократичних засад виборчого процесу [55, с. 317].

А відтак, засади виборчого процесу повинні враховувати засади щодо захищеності виборчих процедур та цифрової трансформації виборчих процесів, а також стабільності виборчого законодавства.

Підсумовуючи зазначене, пропонуємо уточнене визначення поняття «засади виборчого процесу». Зокрема, засади виборчого процесу – це основи виборчого процесу, до яких належать: гарантії реалізації виборчих прав та свобод громадян, визначених Конституцією та законами України; дотримання основних принципів європейського виборчого права, визначених Конституцією, законами України та міжнародними договорами; законності та заборони протиправного втручання у виборчі процеси; стабільності виборчого законодавства; політичного плюралізму та багатопартійності; гарантії захищеності виборчих процесів та усіх їх процедур; публічності, відкритості та прозорості виборчих процесів й усіх виборчих процедур з урахуванням обмежень, визначених законом; свободи передвиборної агітації, рівного доступу всіх кандидатів і суб'єктів їх висування до засобів масової інформації; цифрової трансформації виборчого процесу; неупередженості органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, закладів та їх керівників, посадових і службових осіб до кандидатів, партій.

Отже, здійснений аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження виборчих процесів дають підставу констатувати, що понятійно-категоріальний апарат побудований на основі складної структури, що передбачає систематизацію взаємопов'язаних складових, яка має будуватися на основі нормативної цілісності, наукового підходу та повноти охоплення, оскільки неналежне тлумачення понять, а також не відповідне їх застосування може призвести до хибного трактування й отримання незадовільних результатів.

Європейський вектор розвитку та наслідки війни зумовлюють до удосконалення виборчих процесів України в контексті впровадження дієвих

механізмів захисту виборчих процедур та започаткування цифровізації виборчих процесів, з огляду на постраждалу Українську інфраструктуру та масштабне переміщення населення, як всередині країни, так і за кордон. У цих умовах усе більше важливого значення набуває потреба в концептуальному дослідженні та аналізі наукових надбань сукупності категорій і понять, пов'язаних з виборчими процесами.

Досліджуючи понятійно-категоріальний апарат виборчих процесів відзначимо, що виборчі процеси виступають головними інструментами формування складу представницьких органів влади, у зв'язку з цим запропоновані уточнені поняття «вибори», «виборчі процеси», «засади виборчого процесу» сприятимуть вирішенню низки питань, пов'язаних з удосконаленням виборчого законодавства у напрямку демократичного розвитку держави, а врахування аспектів використання сучасних інформаційних та цифрових технологій можуть забезпечити публічність, прозорість, відкритість та захищеність виборчих процесів. Належне нормативне визначення процесу обрання публічних органів влади, у тому числі з урахуванням обґрунтованості та повноти основних категорій і понять, зможе полегшити проведення повоєнних виборів.

1.2. Теоретичні та методологічні засади дослідження виборчих процесів в умовах європейської інтеграції України

Незворотність Європейського та євроатлантичного курсу України зумовлює удосконалення виборчих процесів та спричиняє потребу у реформуванні виборчої системи України з урахуванням національних особливостей. Європейський рух Української держави спонукає до розбудови демократичного устрою, базовими елементами якого є верховенство права, дотримання прав і свобод людини та громадянина, проведення чесних і легітимних виборів, а також пошуки досконалої виборчої системи для усіх типів виборів. Процеси європейської інтеграції, наслідки війни, внутрішньополітичні зміни, які пов'язані з виникненням нових партій і громадських організацій, внутрішня та зовнішня

міграція громадян – не повний перелік чинників, які зумовлюють реформування виборчої системи та пошук її оптимальної моделі для України. Розгляд різних типів виборчих систем країн Європейського Союзу, аналіз їх переваг та недоліків, вивчення досвіду їх функціонування є головною передумовою обґрунтування теоретичних та методологічних засад дослідження виборчих процесів в Україні в умовах європейської інтеграції з метою вдосконалення виборчих процесів в Україні, а також задля пошуку дієвих рішень при проведенні повоєнних виборів.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом створило нові стратегічні перспективи для поглиблення євроінтеграційних процесів у нашій державі та ставить на порядок денний необхідність підготовки широкого кола фахівців із державного управління в цій сфері. Пригадаємо історію становлення відносин Україна-ЄС. Намір України розбудувати відносини з Європейським Союзом був вперше проголошений у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України» [56].

5 березня 2007 року Україна та ЄС розпочали переговорний процес щодо укладення нової угоди. 9 вересня 2008 року на Паризькому саміті Україна та ЄС досягли політичної домовленості про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію, яка будуватиметься на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції. Відповідно до домовленостей, досягнутих в ході Паризького саміту Україна-ЄС у 2009 році, сторонами був розроблений та схвалений Порядок денний асоціації, який замінив План дій Україна – ЄС та поставив собі за мету слугувати орієнтиром для проведення реформ в Україні у процесі підготовки імплементації майбутньої Угоди про асоціацію. На 15-му Саміті Україна-ЄС в Києві 19 грудня 2011 року переговори по майбутній Угоді про асоціацію завершилися, а 30 березня 2012 року текст майбутньої Угоди був парафований главами переговорних команд України та ЄС. Політичну частину Угоди про асоціацію було підписано 21 березня 2014 року, економічну частину – 27 червня 2014 року. А вже 16 вересня 2014 року парламент України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між

Україною та ЄС. З 1 листопада 2014 року здійснювалося її тимчасове застосування. Повністю Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності 1 вересня 2017 року. Це міжнародно-правовий документ, який на договірно-правовому рівні закріплює перехід відносин між Україною та ЄС від партнерства та співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції [57].

Далі Уряд схвалив Стратегію комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки. Основною метою якої, є утвердження в українському суспільстві свідомої підтримки членства України в Європейському Союзі, інтеграції в європейський економічний, культурний та політичний простір та здійснення процесу внутрішніх реформ і перетворень у бік більш вільного, справедливого, демократичного, успішного і прозорого суспільства [58].

У 2022 році розпочався новий етап у відносинах між Україною та ЄС – Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС, який окреслив більш чіткі перспективи приєднання до європейської спільноти.

Стаття 6 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони встановлює, що сторони співробітничать з метою забезпечення того, щоб їхня внутрішня політика ґрунтувалася на спільних для Сторін принципах, зокрема таких, як стабільність і дієвість демократичних інституцій, верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод [59].

Водночас євроінтеграційний досвід України в умовах війни є унікальним. Так, незважаючи на значні фінансово-економічні втрати та ведення бойових дій, Україна продовжує визначений рух, який обумовлений сукупністю різноспрямованих впливів, загроз та ризиків.

Відтак набуття статусу кандидата важливий етап євроінтеграції. Тому, навіть в умовах війни, необхідно використовувати його переваги, здійснюючи реформи, які необхідні для набуття членства в ЄС і забезпечувати умови для

повоєнного відновлення України шляхом адаптації національного законодавства до європейських норм і стандартів, зокрема і у виборчій сфері.

Дослідження виборчих процесів в Україні у розрізі становлення демократичних процесів є предметом дослідження багатьох науковців. Серед них парламентарі-практики та науковці: О. Батанов [60], Ю. Ключковський [61; 62], О. Марцеляк [63], І. Поліщук [10; 15], Б. Райковський [64], П. Стецюк [65], Ю. Шемшученко [66]. Наукове осмислення проблематики систем місцевих виборів відзначено у дисертаційних роботах, монографіях та наукових статтях М. Афанасьєвої [67], М. Ільницького [13; 34], Б. Мохончука [68], В. Нестеровича [69], А. Савкова [16, с. 360], Ю. Шведа [70], Т. Ковальова [71], які досліджують поняття і види виборчих систем, їх особливості та складові, принципи виборчого права тощо. Крім того Б. Николаїшин [72], Е. Ганан (E. Hanan) [73], Т. Паламарчук [74; 75] досліджували особливості представницької демократії в європейських країнах. Також окремі аспекти цієї тематики розглядали М. Марчук [76], Е. Геррон (E. Herron) [77], Р. Тагепера (R. Taagerera) [78], Є. Таран [79; 80] та інші науковці.

Проблеми методологічних засад дослідження виборчих процесів, їх впливу на суспільно-політичну систему розглядаються в працях В. Бебика [81], М. Головатого [82], В. Гошовської [83; 84], С. Довгого [85], В. Ребкала [86], В. Серьогіна [87] та інших. Українські особливості проведення виборів, електоральні спрямування та традиції досліджують науковці Н. Богашева [88], Н. Лікарчук [89; 90], Л. Кочубей [91], В. Погорілко [20], М. Смокович [92] та інші. Аналіз складових факторів та механізмів виборчих кампаній висвітлені у працях Н. Войтович [93], Д. Арабаджиєва [94], Л. Прудка [95] та інших.

Незважаючи на вагомий напрацювання щодо дослідження виборчих процесів в Україні, залишається низка проблемних питань, що зумовлена сучасними викликами, серед яких побудова демократичної, європейської держави в умовах воєнного стану та проведення чесних та прозорих виборів із належним рівнем захищеності у повоєнний період.

У розрізі теоретичних та методологічних засад дослідження виборчих процесів в умовах європейської інтеграції України, необхідно відзначити монографію Ю. О. Остапець «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів», у котрій досліджено загально-національні та регіональні закономірності й особливості виборчого процесу в Україні на прикладі Закарпатської області, яка тривалий час перебувала в складі різних держав, що й сформувало в соціальній пам'яті постійне прагнення до самозбереження, самозахисту та самоствердження. Як показує соціально-політична практика останніх десятиліть, населення Закарпаття, яке відносять до Західного регіону України, завжди робить дещо інший електоральний вибір, ніж Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська області. Автором монографії використано низку методологічних підходів як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців, а саме теоретичні моделі електоральної поведінки, розроблені американськими дослідниками в 1950-х роках: соціологічну (П. Лазарс-фельд), соціально-психологічну (А. Кемпбелл та його «воронка причинності»), раціонально-інструментальну (Е. Даунс, М. Фіоріна) [96].

На думку С. М. Наумкіна, аналіз парламентських виборів на теренах сучасної України здійснювався вченим із застосуванням спеціальних соціологічних, статистичних методів та методів політичного аналізу, що дає можливість стверджувати про обґрунтованість і достовірність основних положень та висновків дослідження. Монографія Ю. О. Остапця є вагомим внеском у подальшу розробку зазначеного напрямку [97].

Серед науковців, що займалися дослідженням виборчих процесів також слід відзначити В. Й. Климончука, котрий аналізував електоральні процеси України в регіональному вимірі: на прикладі Івано-Франківської області. Автор відзначає, що Україна відновила незалежність і задекларувала курс на демократизацію політичної системи. Однак вітчизняні реформи, пов'язані з процесом демократизації, зазнають суттєвих труднощів і є неоднозначними. Періоди зростання рівня демократичності чергуються з етапами відновлення авторитарних тенденцій, що веде до згорання демократичних перетворень і невизначеності

політичних перспектив України як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. Важливим атрибутом і каталізатором демократії є інститут демократичних виборів. Водночас електоральна практика доводить, що власне регіональні особливості виборів є однією із суттєвих перешкод на шляху до реалізації демократичного транзиту та визначаються такими важливими факторами, зокрема: історією, етномовними характеристиками, ціннісними орієнтаціями, регіональною ідентичністю. Вплив цих факторів на електоральний процес також потребує детального вивчення та пояснення [98].

Л. М. Костецька, дослідивши особливості антикризового управління виборчим процесом в Україні, наголошує на важливості виборчої системи, від якої залежить організація та управління виборчим процесом, яка впливає на всі інститути політичної системи країни. Аналіз діючих у світі виборчих систем засвідчив, що вони мають свої переваги і недоліки. Тому, при обранні оптимальної виборчої системи для України слід враховувати певні фактори: необхідність забезпечення представництва (ідеологічне, географічне, історичне тощо), вплив виборчої системи на стабільність партійної системи, дієвість уряду, забезпечення взаємозв'язку між обраними кандидатами з виборцями, зрозумілість виборчої системи для виборців (всіх учасників виборчого процесу) тощо [99, с. 3].

Отже, можемо констатувати, що до основних викликів сучасного виборчого процесу віднесено якісне виборче законодавство, стабільна виборча система, забезпечення актуалізації та обліку інформації про виборців, спроможність до прозорості й фахової роботи виборчих комісій всіх рівнів, захищеність виборчих процедур, цифровізація виборчих процесів, масштабний громадський контроль, забезпечення конкурентних виборів, ефективна робота правоохоронної та судової системи, моніторинг потенційних загроз виборчим процесам, посилення відповідальності всіх учасників виборчого процесу за порушення виборчого законодавства, політична культура та свідомість суспільства, активність виборців, потреба у зміні територіальної організації виборів, забезпечення інклюзивності виборчих процесів, забезпечення збалансованої участі та представництва жінок і чоловіків у виборчих процесах.

Відтак задля того, щоб виборчий процес, як один з найбільш легітимних та ефективних механізмів розв'язання криз, виконував передбачену законодавством функцію, був захищений від загроз, викликів та утручань потрібно застосовувати відповідні напрями реагування та впровадити заходи із удосконалення організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні.

Праці вищезазначених науковців внесли вагомий внесок у теорію організації виборчих процесів та проведення виборів, водночас сучасні питання організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в розрізі публічного управління та адміністрування потребують більш ґрунтовного дослідження, до методологічного підґрунтя якого можемо віднести сучасні концепції демократичного врядування та належного врядування (good governance), а також суспільного договору.

Ю. О. Хромова відзначає, що «концепція демократичного врядування змінює підходи до процесу розбудови сучасної системи державного управління, зумовлює необхідність упровадження нових цінностей та принципів у діяльність владних структур» [100, с. 33].

Отже, формування та розвиток такої системи створює можливість для формулювання підґрунтя для ефективного та дієвого демократичного врядування, за допомогою якого, проблеми демократизації в суспільстві зможуть вирішуватись результативніше та якісніше.

У виборчій сфері концепція демократичного врядування стосується певних принципів. До прикладу, Європейська стратегія інновацій та доброго врядування на місцевому рівні виокремлює певні принципи, серед яких чесне проведення виборів, представництво та участь задля забезпечення реальних можливостей для всіх громадян мати право голосу у публічній діяльності; відкритість і прозорість – задля забезпечення публічного доступу до інформації; інноваційність та відкритість до змін – для забезпечення отримання переваг від нових рішень та кращих практик; права людини, культурне різноманіття та соціальна згуртованість – для забезпечення захищеності, поваги та протидії дискримінації та виключення [101, с. 2].

Відтак для України належна реалізація зазначених принципів сприятиме утвердженню європейських демократичних принципів, водночас їх імплементація потребує розробки комплексного й системного механізму впровадження.

Крім цього, актуальним є питанням ефективного функціонування державних інституцій, а також пошуків ефективних механізмів реалізації їх владних повноважень. Тут при нагоді стане розгляд концепції належного врядування – «good governance».

На думку А. Ф. Колодія, «добре врядування трактують як демократичне, справедливе врядування, що здійснюється урядом, дії якого правовим чином урегульовані, і який не порушує закон» [102].

Водночас, Дж. Гілі (J. Healey) і М. Робінсон (M. Robinson) зазначають, що для доброго врядування притаманні риси високої організаційної спроможності інституцій при реалізації політики, забезпечення сталого зростання економічних показників та добробуту громадян, стабільності політичних процесів за умови публічності та прозорості ухвалення управлінських рішень та крім цього, підзвітності громадському суспільству [103].

Отже, задля належного врядування публічної сфери важливим є поєднання економічного фактору, направлено на соціальний добробут. При належній економічній спроможності, відсоток вирішених соціальних питань громадян стає більшим, а відтак спроможність забезпечити основоположні права і свободи громадян зростає, що підвищує, в свою чергу, рівень демократизації суспільства та спонукає виборців брати більшу участь у суспільно-політичних справах країни.

Водночас можемо зауважити, що належне врядування у виборчій сфері у повоєнний період матиме певні особливості. Зокрема його забезпечення потребуватиме подолання ряду викликів, а саме забезпечення безпечного середовища для виборчих процесів, підсилення інституційної спроможності задля їх належної реалізації та відновлення постраждалих територій.

Концепції демократичного та належного врядування взаємопов'язані між собою, зокрема демократичне врядування направлено на суспільне самоврядування, яке реалізують громадяни через безпосередню участь у

державних справах (шляхом публічних обговорень, створенні громадських рад, виборів органів публічної влади), а належне врядування спрямоване на побудову такої системи, де громадяни можуть реалізовувати увесь спектр наданих їм прав на участь у державних справах на основі базових принципів демократії та верховенства права. Впровадження в Україні гармонійного поєднання зазначених концепцій слугуватиме удосконаленню виборчого законодавства та поліпшенню організаційних засад роботи органів публічної влади, з урахуванням викликів, що постали у період дії воєнного стану та переходом від функціонування військових адміністрацій до цивільних, а також потребі у підготовці нової генерації активних патріотично налаштованих громадян.

Також відмітимо, що при розгляді виборчих процесів має місце теорія суспільного договору, яка ґрунтується на положеннях добровільної згоди між народом країни та державними інституціями про певні правила управління щодо суспільно-політичного устрою. Основа соціального договору складається із визнання за людиною невід'ємних прав, а також положень про здійснення народовладдя – чесних виборів, порядок проведення яких закріплюється в міжнародних документах та у національному законодавстві.

Г. Райт відмічає, що «країна стає демократичною, якщо вона надає своєму народові право обирати собі владу шляхом періодичних, таємних, багатопартійних виборів на засадах всезагального та рівного виборчого права» [104, с. 54].

Тобто, у контексті розгляду теорії суспільного договору, можемо говорити про певний обов'язок громадян реалізовувати свій обов'язок обирати публічну владу у країнах із демократичним устроєм. Відтак країна, яка забезпечує демократичні принципи, серед яких: поділ влади, систематичні вибори основних органів публічної влади, гласності, прийняття рішень на основі думки більшості та інші, також набуває зобов'язань щодо створення належних умов для реалізації громадянами своїх обов'язків у виборчій сфері, які реалізуються через публічність, прозорість та захищеність виборчих процесів.

Отже, концепція демократичного врядування закладає базис прямої демократії – управління державою здійснюється народом, в свою чергу, концепція належного врядування покликана цей принцип забезпечити у правовому та інституційному сферах та створити належний механізм для їх реалізації. Водночас концепція суспільного договору покладає обов'язки на громадян реалізовувати свої права щодо обрання публічних органів влади, а на державу – створити належні умови для цього. Відтак зазначені концепції направлені на забезпечення народовладдя та забезпечення європейських виборчих стандартів, для України їх комплексна та послідовна імплементація дозволить стабілізувати виборче законодавство та забезпечити його уніфікацію.

Крім цього, слід зауважити, що у наукових колах аналізується підхід до виділення виборчої влади як окремої, поряд із законодавчою, виконавчою та судовою. Тобто виокремлення переліку інституцій, які забезпечують процес підготовки до виборів і гарантують реальне волевиявлення громадян в окрему гілку влади, з огляду на її недотичність до жодної із гілок.

Концепція виборчої влади, на думку Л. Шипілова, «як складової демократичної держави, повинна базуватися на народовладді – основі конституційного строю» [105].

К. Осадчук у своєму дослідженні щодо перспектив виділення нетипових гілок влади обґрунтовує, що виділення в окрему гілку влади – виборчої влади цілком можливе і пов'язано із значимістю гуманістичної складової у сучасних процесах організації життя суспільства, зокрема більшість існуючих конституцій світу обґрунтовує положення, що первісним носієм усієї повноти державної влади виступає народ, а безпосередньою формою її реалізації виступають вибори та референдум, відтак фактична реалізація цього конституційного положення здійснюється завдяки функціонуванню особливої системи органів, які наділені винятковими повноваженнями, а процес та результат їх діяльності має юридичне значення та підлягає нормативній регламентації [106, с. 97].

Так, Ю. О. Хромова відзначає, що «влада виборча – складне публічно-владне утворення, що включає виборчий корпус і його владу, здійснювану на

виборах і референдумах, і систему незалежних виборчих органів» [100, с. 33]. Також прихильники зазначеної концепції відмічають, що в сучасних демократичних країнах така влада вже існує, а її практичне відображення втілене в незалежних органах адміністрування виборчих процесів.

Водночас сучасний стан речей, на нашу думку, не відображає гострої потреби у відокремленні виборчої влади з огляду на існуючу дієву систему легітимного формування органів публічної влади із врахуванням базових європейських принципів виборчого права. Вищеперераховані концепції демократичного, належного врядування та суспільного договору цілком повно відображають методологічні засади дослідження виборчих процесів, що засвідчують рух євроінтеграційного курсу України.

Аналіз наявного досвіду дослідження виборчих процесів та наукових праць, присвячених цій тематиці засвідчив, що питання виборів і виборчих процесів, як комплексного інструменту формування легітимних органів публічної влади, не є предметом детального дослідження з огляду на те, що у переважній більшості таких досліджень вибори розглядаються як окрема частина, фрагмент, вилучений із одного цілого – виборчого процесу, який доцільно розглядати як базову складову демократичного формування влади. Виборчі процеси якісно та ефективно можуть виконувати свою функцію лише за умови детального законодавчого закріплення усіх складових та функціонування дієвого механізму регулювання виборчих процедур на кожному із етапів, а також при належному забезпеченні організаційних, правових, інституційних, інформаційних, безпекових, інноваційних та фінансових засад.

Здійснений аналіз показує, що в Україні все ще не вистачає комплексних досліджень організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні, особливо з урахуванням досвіду європейських країн та в період повоєнного відновлення, що спонукає до більш детального дослідження зазначеного напрямку задля забезпечення можливості чіткого формулювання напрямів вдосконалення виборчих процесів в Україні.

1.3. Нормативно-правове забезпечення виборчих процесів в країнах Європейського Союзу

Вибори є невід'ємним атрибутом демократичного суспільства, де всі інститути політичної системи країни зазнають впливу від виборчої системи. Прозоре відображення волевиявлення громадян, створення умов відкритості та публічності виборчих процесів, стабільності виборчого законодавства забезпечують добробут та впевненість для населення країни.

Головною відмінністю нормативно-правового забезпечення виборчих процесів країн Європейського Союзу, є стабільність та незмінність виборчих норм протягом десятиліть, спрямованість на захист виборчих прав громадян від утручань. Демократичні вибори до органів влади слугують важливим соціально-політичним заходом, мета якого полягає у легітимному відтворенні позиції громадян у системі публічного керівництва та управління.

Водночас головною складовою як нормативно-правового так й інституційного забезпечення виборчих процесів слугує виборча система з огляду те, що тип та модель застосованої виборчої системи впливає на порядок голосування, зумовлює кількість партій та окремих осіб, що можуть балотуватися на певних виборах, представлення їх у радах відповідних рівнів та парламенті, визначає їх чисельність та розподіл мандатів. Отже, застосована виборча система прямо впливає на порядок організації та реалізації виборчих процесів.

Тому, слушним буде визначення, що виборча система – це нормативно-правові взаємовідносини між державою та суспільством, які обумовлюють формування виборчих (представницьких) органів держави, впливаючи на їх інституційну складову та реалізацію громадянами своїх виборчих прав.

Н. А. Мяловицька вказує, що у європейських країнах закріплені три види виборчих систем – мажоритарна, пропорційна і змішана. Найстарішою є мажоритарна система, яка використовується при обранні складу невеликих колегіальних органів та окремих публічних діячів, наприклад мерів міст або президентів країн. Зазначена система передбачає різні варіанти створення

виборчих округів та висування кандидатів. У країнах Європейського Союзу її здебільшого застосовують при заміщенні місць у виборних органах. Існує декілька різновидів мажоритарної виборчої системи. Серед них, англійська модель, яка має назву «мажоритарна система відносної більшості». Вона традиційно застосовується у Великій Британії та інших країнах й передбачає обрання того кандидата, який набрав найбільше голосів виборців. Інша модель – французька, що має назву «мажоритарна система абсолютної більшості», застосовується на президентських виборах, зокрема в Австрії, Франції та інших країнах. Для обрання президентом кандидатом необхідно набрати у першому турі виборів 50 % голосів плюс 1 голос виборців. Третя модель – «мажоритарна система кваліфікованої більшості», що є доволі рідкісною у застосуванні та передбачає вимогу щодо законодавчої кількості голосів виборців, необхідних для перемоги кандидата на виборах [107, с. 69].

Мажоритарна система результативна і проста у застосуванні, а також в адмініструванні. Водночас слід зазначити, що вона не відображає увесь спектр різноманіття суспільного впливу та не містить інструментів зміни виборчих списків.

Пропорційна виборча система передбачає, що депутатські мандати розподіляються до кількості та часток голосів, поданих на виборах за список кандидатів певної партії або блоку партій чи інших виборчих об'єднань. Може бути застосована лише у багатомандатних і загальнодержавних (національних) округах. Для пропорційного розподілу мандатів найчастіше використовується метод виборчої квоти і метод дільників. За квотним принципом обираються, наприклад, парламенти Австрії та Швеції. Пропорційні виборчі системи можна класифікувати залежно від того, чи передбачають вони голосування лише за партійні списки чи допускають також голосування за окремих кандидатів. Розрізняють «зв'язані» списки, в яких черговість розташування кандидатів жорстко визначається партією, а виборець уповноважений проголосувати лише за список в цілому, та «вільні» списки, коли виборець може виразити свої уподобання відносно запропонованих партією кандидатур або доповнити список.

Водночас застосування пропорційної виборчої системи пов'язане з виникненням певних труднощів і проблем, особливо якщо в країні немає великої і впливової партії або блоку партій, котрі при цій виборчій системі здатні задовольнити стійку абсолютну більшість голосів.

Змішана виборча система передбачає схрещування елементів як пропорційної, так і мажоритарної систем. Вона застосовується зазвичай на виборах до парламентів та місцевих виборах і використовується в Німеччині, Угорщині, Литві та інших країнах. За змішаної системи кожен виборець має два голоси – один для голосування в одномандатному виборчому окрузі за мажоритарною складовою системи, а інший – для голосування за пропорційною складовою виборчої системи у відповідному багатомандатному виборчому окрузі. Обраним в одномандатному окрузі (у разі проведення виборів за мажоритарною системою відносної більшості) стає кандидат, який отримав більше голосів, ніж будь-який інший кандидат у тому ж окрузі. Змішана система поєднує основні переваги та недоліки мажоритарної і пропорційної системи [108, с. 12].

О. М. Новак, відзначає, що звертає на себе увагу виборча система, що застосовується в Італії на місцевих виборах. Прикметно, що в залежності від кількості виборців використовуються різноманітні різновиди пропорційної системи. Зокрема, на виборах до муніципальних рад з кількістю виборців до 15000 змішана виборча система, «прив'язана» до виборів мера, з голосуванням в єдиному багатомандатному виборчому окрузі за кандидатів у списках та одномандатному виборчому окрузі (на виборах мера). Партії висувають кандидатів на посаду мера та списки кандидатів до муніципальних рад. Виборець може проголосувати за одну із запропонованих кандидатур на посаду мера та надати преференцію одному кандидату у списку партії. Мером стає кандидат, який отримав більше голосів на свою підтримку, ніж інші кандидати. 2/3 місць в муніципальній раді отримує партія, яку представляє мер. Решта 1/3 місць розподіляється між іншими партіями пропорційно до кількості отриманих ними голосів на основі методу д'Ондта [109, с. 24-25].

Слід зауважити, що С. Батура відзначає, що у країнах-членах Євросоюзу вибори проводять на національному та загальноєвропейському рівнях. Вибори до державних представницьких органів у кожній країні регламентуються виборчим законодавством, де закріплено відповідні виборчі процедури, якими визначається той чи інший тип виборчої системи [110].

Оцінюючи якість демократії, важливо зосередити увагу, зокрема, на співвідношенні влади більшості з правами меншості, дотриманні принципу верховенства права, ефективності законодавчих органів та органів влади, справедливому захисті громадян у суді, реалізації свободи совісті і свободи слова, праві голосу, доступності тощо. Важливим чинником у цьому контексті є тип виборчої системи. Невід'ємною частиною загального процесу демократизації суспільства, де тип виборчої системи отримує дедалі більше визнання як одне із основних організаційних рішень для демократії [99, с. 114].

Адже виборче законодавство – це правова основа національних виборів з дотриманням міжнародних виборчих стандартів, відображення політичної системи країни, формування якої залежить від системи виборів. Будь-яка виборча система має свої переваги і недоліки та здійснює вплив на сфери суспільства, наприклад партійну систему, роль опозиції, реєстрацію виборців, представництво жінок в органах влади тощо. Не можна вважати одну виборчу систему найкращою, найсправедливішою з-поміж інших, все залежить від національних історичних традицій та політичної культури, правових норм, етнічного і конфесійного складу виборців, менталітету громадян, розвитку конкретної країни.

Варто також зазначити, що відповідно до міжнародних зобов'язань у сфері виборів, які містяться в конвенціях ООН та рекомендаціях Ради Європи, перелік яких ми наводили вище, основними принципами виборчого процесу є: право і можливість брати участь у веденні державних справ; право і можливість голосувати; право і можливість бути обраним; періодичність виборів; загальне виборче право; рівне виборче право; таємне голосування; право на свободу від дискримінації і на рівність перед законом; рівність між чоловіками і жінками (гендерна рівність); свобода об'єднань; свобода зібрань; свобода переміщення та

вибір місця проживання; свобода переконань та їх висловлювання; право на безпеку особистості; право на доступ до інформації; запобігання корупції; право на ефективний засіб правового захисту; право на справедливий і публічний розгляд справ; обов'язок держави щодо створення відповідних умов для забезпечення реалізації прав громадян належним чином [38, 334].

Отже, вибори та виборчі процеси у демократичних країнах, базуються на принципах, які гарантують вільне волевиявлення виборців, забезпечують легітимність обраної влади, підтверджують її демократичний спосіб обрання, забезпечують мирну передачу влади та повинні здійснюватися у спосіб чесного відображення вільного волевиявлення виборців.

Основну роль у виборчих процесах відіграє тип застосованої виборчої системи. М. Афанасьєва, у своїй монографії зазначає, що варіантів виборчої системи існує багато, тому її конституційно-правове оформлення необхідно починати з визначення критеріїв, яким має відповідати демократична виборча система і які резюмують те, чого законодавець бажає досягти, а чого – уникнути, та яким воліє бачити виборчий орган [67].

У світі існує безліч різновидів виборчих систем, які відрізняються способами висунення кандидатів, порядком визначення результатів виборів, методами підрахунку голосів, можливостями виборців впливати на черговість кандидатів у виборчих списках. Водночас усі типи виборчих систем можна виокремити у мажоритарну, пропорційну та змішану.

Правова система Європейського Союзу була сформована на стику міжнародного права та національного права. Поєднуючи правові інститути, принципи та механізми міжнародного та національного права, воно являє собою окрему, особливу правову систему – *sui generis*. У рішенні по справі 26/62 *Van Gend en Loos* Суд Правосуддя обґрунтував, що «Співтовариство (Союз) створює новий правовий порядок у міжнародному праві, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, хоча і в обмежених сферах, і суб'єктами якого є не лише держави-члени, а також їх громадяни» [111, с. 204]. Такий же підхід було розвинуто у рішенні у справі 6/64 *Costa v. ENEL*, де підкреслювалося: «На відміну

від звичайних міжнародних угод, Договір про Європейське економічне співтовариство створив свою власну правову систему, яка стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів і якої їх суди зобов'язані дотримуватися» [112, с. 210].

Інституційна система Європейського Союзу безперервно розвивалась, постійно зазнаючи змін, які зумовлені напрямами європейської інтеграції. Основою системи слугують угоди, найголовнішими серед яких є Паризький договір про утворення Європейської спільноти вугілля і сталі, укладений у 1951 році [113, с. 20], Римський договір про заснування Європейської економічної спільноти, укладений у 1957 році [114], Угода про Європейський Союз, укладена у місті Маастрихт, Нідерланди у 1992 році [115], Амстердамський договір, укладений у 1997 році [116], Ніщцький договір, укладений у 2001 році [117] та Лісабонський договір, укладений у 2007 році [118].

Особливістю права Європейського Союзу є його наднаціональний характер, який зумовлений вищою юридичну силу над національним правом країн-членів. Принцип верховенства права Європейського Союзу встановлює, що норма права Союзу має вищу юридичну силу у національному підпорядкуванні кожної країни-члена відносно інших норм права такої країни, незалежно від форми та змісту її закріплення. Отже можемо констатувати, що право Європейського Союзу є інтеграційним, оскільки запроваджує загальні, уніфіковані правила та норми для всіх країн-членів, а також інших суб'єктів - фізичних та юридичних осіб, що входять до юрисдикції Європейського Союзу.

Також право Європейського Союзу прямо впливає на національне право країн-членів та спрямовує їх розвиток. Крім того, здійснює суттєвий вплив і на правове забезпечення третіх країн, які декларують демократичні принципи. Основою такого впливу є укладені міжнародні договори про співпрацю між країнами та Європейським Союзом, у тому числі угоди про асоціацію, які можуть містити зобов'язання щодо гармонізації національного законодавства із відповідними нормами права ЄС. Розмежування повноважень ЄС та країн-членів відбувається відповідно до принципів надання повноважень та субсидіарності.

Так, принцип надання повноважень закріплений частинами першою та другою статті 5 Договору про ЄС, де встановлено, що Союз діє лише в межах наданих тих повноважень, які їм надані країнами-членами та закріплені в установчих договорах [114]. Відтак, інші повноваження залишаються в юрисдикції країн-членів. Відповідно до частини другою статті 2 Договору про функціонування ЄС, принцип субсидіарності передбачає здійснення законодавчої діяльності й ухвалення нормативних актів покладається на ЄС, або країни-члени у залежності від того, на якому рівні ефективніша буде здійснена їх реалізація. При цьому країни-члени здійснюють повноваження лише в тому обсязі, в якому Європейський Союз їх не застосовує. Залежно від ступеню обмеження суверенних повноважень країн-членів та відповідно до статті 2 Договору про функціонування ЄС, компетенція Європейського Союзу поділяється на: виключну, додаткову та спільну. Водночас в окремих випадках, таких як регулювання безпекової та закордонної політики, Європейський Союз наділений повноваженнями обходити зазначену класифікацію [119].

Організаційно-правові засади виборчих процесів в країнах-членах Європейського Союзу визначаються на національному рівні та закріплюються у Конституціях таких країн. Так, характерним для усіх країн ЄС є закріплення у Конституціях норм, що визначають принципи рівного, загального, прямого виборчого права, а також таємного голосування; вік здобуття права обирати та бути обраним; загальні підстави обмеження виборчих прав; тип та характеристика виборчої системи за якою обирається глава держави та формується парламент.

До прикладу Конституції Мальти та Ірландії прямо передбачають, що парламентські вибори в цих країнах проводяться за системою єдиного голосу, що передається; Конституція Португалії встановлює, що розподіл мандатів між кандидатами від партій здійснюється із застосуванням метода д'Ондта; Конституцією Словенії та Актом про управління Швеції визначено виборчі бар'єри для парламентських виборів, а у Конституціях Австрії, Нідерландів та Португалії визначаються засади виборчої системи для місцевих виборів [120, с. 6].

Представимо детальніше особливості закріплення нормативно-правових засад виборчої системи, закріплених у конституціях країн ЄС у Таблиці 1.2.

Таблиця 1.2. Закріплення засад виборчої системи у конституціях країн Європейського Союзу

<i>Країна</i>	<i>Закріплена норма</i>	<i>Країна</i>	<i>Закріплена норма</i>
Австрія	система пропорційного представництва	Польща	система пропорційного представництва
Бельгія	пропорційна система	Ірландія	система єдиного голосу
Данія	система пропорційного представництва	Естонія	система пропорційного представництва
Люксембург	пропорційна система з голосуванням по партійним спискам	Чехія	змішана система (пропорційна до нижньої палати, мажоритарна для верхньої)

Джерело: складено автором на основі [120]

Отже, як свідчать дані представлені у Таблиці 1.2, серед країн Європейського Союзу прослідковується тенденція до закріплення основних положень про виборчу систему, зокрема її тип при проведенні певних виборів, у конституціях цих країн. Відмітимо, що у Конституції України про застосовані типи виборчих систем не згадується. А отже, задля підвищення рівня стійкості застосованих в Україні типів виборчих систем та стабілізації виборчих процесів основні положення щодо застосованих типів виборчих систем доцільно закріпити у Конституції України.

Також нормативно-правове забезпечення виборчих процесів у країнах Європейського Союзу, засвідчило рух до кодифікації виборчих нормативно-правових актів, адже на практиці згруповані в один акт норми зручніші в реалізації. Більше того, кодифіковане виборче законодавство знайшло свою, практичну реалізацію шляхом ухвалення виборчих кодексів у багатьох державах ЄС. Загалом у Європі виборчий кодекс застосовується більше ніж у 20 державах: Албанії, Болгарії, Боснії і Герцеговині, Республіці Македонія, Болгарії, Іспанії, Люксембурзі, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Швеції, Фінляндії, Франції тощо [53, с. 51-52].

Ряд науковців вважають, що вибори є невід'ємним елементом громадсько-політичного життя, політичним суспільно-правовим інститутом. Слід зазначити, у

зарубіжних країнах вибори, як правило, включають дві сторони – офіційну та неофіційну. Під офіційною стороною розуміються дії, які здійснюються державними органами і є обов'язковими для проведення виборів. До них відносять: створення виборчих округів, виборчих дільниць, виборчих органів, які будуть проводити вибори та здійснювати контроль за їх проведенням, реєстрація кандидатів, що по суті відображають етапи виборчих процесів. Водночас неофіційна сторона – це заходи, які проводять політичні партії, різні громадські об'єднання, тобто дії, які проводяться недержавними органами [7]. Загальне законодавство зазвичай детально регламентує офіційну сторону підготовки та здійснення виборів, водночас спеціальне виборче законодавство зосереджується на детальній та послідовній регламентації виборчих процесів та їх процедур.

До офіційної сторони виборів також можемо віднести тип застосованої виборчої системи, яка нормативно закріплюється у законодавчих актах. Її детальне застосування щодо кожного типу виборів у різних країнах зазначається по різному. Так, структура виборчих законів може бути множинною, тобто кожен тип виборів регулюється окремим законом, так і кодифікованою – об'єднаною в один нормативно-правовий акт (кодекс) або загальний закон.

Розглянемо детальніше виборче законодавство та застосовані типи виборчих систем в Іспанії.

Базове регулювання складу та порядку виборів до обох палат вищого законодавчого органу Іспанії – Генерального кортесу Іспанії (Конгресу депутатів і Сенату) передбачене третім розділом Конституції країни, яка набрала чинності 29 грудня 1978 року. Відповідно до якої палати формуються одночасно на основі вільного, загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки. Для обрання депутатів Конгресу, який згідно з частиною першою статті 68 Конституції, складається мінімум із 300, максимум 400 осіб за системою пропорційного представництва (частина третя статті 68). Вибори сенаторів проводяться за мажоритарною системою. У статті 69 Конституції Іспанії встановлюється кількість сенаторів, які обираються відповідно до територіального устрою країни (острови, провінції). Також

регламентується принцип визначення кількості senatorів, що можуть обиратися у автономних співтовариствах. Так, застосовується принцип де один senator обирається на кожен мільйон жителів у межах відповідної території [121].

Поряд із Конституцією Іспанії регулятором виборчої системи виступає Органічний закон про загальний виборчий режим від 19 червня 1985 року, який регулює та деталізує проведення виборів членів Конгресу, депутатів і senatorів до парламенту Іспанії, членів муніципальних рад, членів Європейського парламенту, що потребують загального голосування населення.

Прикладом такої деталізації є, роз'яснення статті 68 Конституції Іспанії, згідно з яким розподіляється загальна кількість депутатів за попереднім мінімумом представництва від окремого виборчого округу пропорційно до кількості населення. Зазначене конституційне положення доповнюється Органічним законом, який встановлює, що точна кількість депутатів дорівнює 350 (частина перша статті 162), а мінімальна кількість депутатів від кожної провінції, в межах округу, дорівнює двом. Отже, в кожній із 50 провінцій, незалежно від кількості населення, обирається по два депутати. Місця, що залишилися, розподіляються згідно за встановленою системою (частина третя статті 162), складеною за певною пропорцією залежно від чисельності населення у провінціях за квотою, яка отримується шляхом поділу загальної кількості населення провінції на 248. Крім цього, Органічний закон деталізує зміст частини третьої статті 68 Конституції Іспанії де визначено, що вибори до Конгресу проводяться із застосуванням повних, закритих списків кандидатів, а розподіл депутатських мандатів відбувається відповідно до числового розташування в списку. Так, виборець голосує за один партійний список, без можливості вносити до нього зміни. Водночас списки при голосуванні за депутатів верхньої палати Генеральних кортесів – Сенату, є відкритими, даючи змогу виборцю під час голосування формувати власний список [122].

Окрім цього, Органічний закон містить цілий розділ (третій) під назвою «Виборча система» та передбачає, що кандидати в депутати можуть бути представлені політичними партіями, їх об'єднаннями, або незалежними

безпартійними особами. На відміну від польського законодавства, виборче право Іспанії не передбачає особливих умов для незалежних кандидатів, окрім низки вимог щодо надання системи гарантій, серед яких: задокументована наявність відповідного соціального представництва із наданням кандидатом встановленої кількості підписів виборців, які гарантують підтримку населення та внесення застави. Прохідний бар'єр для політичних партій та незалежних кандидатів в Іспанії є однаковим і становить 3% голосів виборців в окрузі. Також Органічний закон чітко встановлює низку умов, які обумовлюють активне та пасивне виборчі права. До активного зокрема належить віднесення виборця до виборчого списку – офіційного переліку громадян із правом голосу задля перевірки їх права обирати, ефективного розподілу виборців у межах виборчих округів та визначення способу їх голосування – особисто або поштою.

Водночас, на нашу думку, виборча система Іспанії має суттєвий недолік, який створює умови для непропорційного представництва, зокрема обрання двох депутатів у межах однієї провінції із різною кількістю населення призводить до нерівного кількісного представництва депутатів.

Розглянемо також нормативно-правове забезпечення виборчих процесів Польщі, де для окремих громадян встановлена можливість бути обраними нарівні з політичними партіями. Основними нормативно-правовими документами, що регулюють порядок підготовки та проведення виборів, є Конституція Республіки Польща, прийнята 2 квітня 1997 року [123] та Виборчий кодекс Польщі від 31 січня 2001 року [124].

Згідно з Конституцією Польщі законодавчу владу здійснюють Сейм і Сенат. Вибори до Сейму, який складається з 460 депутатів та обирається на чотири роки, є загальними, рівними, прямими і пропорційними, що проводяться шляхом таємного голосування, а вибори до Сенату, який складається із 100 сенаторів, що обираються на такий самий термін, є загальними і прямими та проводяться шляхом таємного голосування (статті 96 – 98) [123].

У свою чергу, Виборчий кодекс Польщі регулює особливості проведення виборів до Сейму та до Сенату Республіки Польща, Президента країни, до

Європейського парламенту, органів місцевого самоврядування, мерів міст. Так, до Сейму обирається 460 депутатів преференційним голосуванням, яке проводиться в багатомандатних округах за пропорційним принципом, який забезпечує виборцям можливість вказати на бажаного кандидата, який у разі подолання партією встановленого виборчого бар'єра отримує першочергове право на мандат.

На відміну від закритих (до прикладу Іспанії), преференційні списки містять імена кандидатів від партії, що розміщуються, за загальним правилом, за алфавітом. Виборець, голосуючи за кандидата, голосує також і за партію, а мандат отримують депутати, які отримали найбільшу кількість голосів у списку. Пропорційна виборча система із застосуванням преференційних списків є найпоширенішою серед країн-членів Європейського Союзу, окрім Польщі її також застосовують Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Нідерланди, Швеція.

Виборчий бар'єр, за законодавством Польщі становить 5% для партій та 8% для блоків. Право балотуватися до Сейму мають також представники організацій національних меншин, а також громадяни – самовисуванці. Цікавою особливістю законодавства Польщі є можливість пониження виборчого бар'єру у разі, якщо жоден із суб'єктів не набрав потрібний поріг. Також, стаття 202 Виборчого кодексу Польщі встановлює норму представництва (популяційний індекс), під яким розуміється розрахунок шляхом ділення кількості жителів країни на загальну кількість депутатів, обраних у виборчих округах. Цікавим до розгляду також є принцип самовисування кандидатів, який закріплений у статті 204 Виборчого кодексу Польщі та реалізується шляхом створення колективного суб'єкта висування – комітету виборців, для створення якого необхідний збір підписів однієї тисячі громадян із правом голосу. Такі ж виборчі комітети утворюються партіями (блоками партій). Окружний список кандидатів від партії має бути підтриманий п'ятьма тисячами підписів (це замінює використовувану в деяких країнах грошову заставу, що розширює можливості балотування громадян із різним рівнем статків) [124].

Спосіб голосування у Польщі полягає в позначенні у виборчому бюлетені позначки «х» прізвища бажаного кандидата. Якщо у виборчому бюлетені в

квадраті ліворуч напроти прізвищ двох або більше кандидатів з одного списку кандидатів поставлено позначку «х», такий голос вважається дійсним за вказаного список кандидатів, причому пріоритет надається кандидату на місце, прізвище якого стоїть першим у цьому списку.

Так, у статті 232 Виборчого кодексу Польщі зазначено, що окружна виборча комісія здійснює розподіл мандатів між відповідними списками кандидатів за методом д'Ондта в такий спосіб:

1) кількість дійсних голосів, відданих за кожен із цих списків у виборчому окрузі, ділиться по черзі на 1, 2, 3, 4 і т. д. до моменту, коли з отриманих таким чином часток удається впорядкувати стільки цілих найбільших чисел, скільки мандатів розподіляється між цими списками;

2) кожен список отримує стільки мандатів, скільки найбільших цілих чисел припадає йому з часток, визначених у такий спосіб [124].

В свою чергу, вибори до Сенату проводяться за правилом більшості в одномандатних виборчих округах який обчислюється шляхом ділення кількості жителів країни на 100, окрім міст із населенням понад 500 тис. осіб, де місто поділяється на два або більше виборчих округів. Інформація про виборчий округ повідомляється виборцям даного виборчого округу у формі оголошення Державної виборчої комісії не пізніше ніж за 52 дні до дня виборів.

М. Г. Коваленко та А. С. Чиркін відзначають, що реалізація громадянами виборчих прав є однією з найголовніших конституційних засад сучасної демократичної держави. Україна в електоральних питаннях має досить неоднозначний досвід, оскільки за останні роки громадяни України надзвичайно часто реалізовували своє активне і пасивне виборче право. Однак проблема в окресленому питанні полягає не стільки в частоті проведення виборів, скільки в нестабільності і розшаруванні виборчого законодавства України. І в зазначеному аспекті досить цікавим і корисним може бути приклад сусідніх країн, зокрема, Польщі, де уніфікація виборчого законодавства (Виборчий кодекс 2011 року) стала своєрідним локомотивом розвитку народовладдя в країні і, в результаті, утвердження демократичних засад у суспільстві [125].

Крім того, позитивним аспектом є не саме прийняття кодексу як уніфікованого акту, а систематизація і урегульованість норм виборчого законодавства. Тобто, головна цінність Виборчого кодексу Польщі не тільки у групуванні виборчих норм різних типів виборів в одному документі, а в їх системній побудові, логічній послідовності викладення та усуненні суперечностей. Досвід Польщі у побудові виборчого законодавства може бути використаний в Україні, зокрема в частині стабілізації виборчих норм.

На думку науковців М. Г. Коваленка та А. С. Чиркіна, вибори – це своєрідна візитна картка будь-якої демократичної країни. І тут не важливо, яка виборча система, які методи підрахунку голосів і способи визначення результатів застосовуються. Найважливішим є правилами, які застосовують суб'єкти електорального процесу, і якщо ці правила мають усталений характер і є однаковими для усіх, то представництво народу як на національному рівні, так й на місцевому буде якіснішим та ефективнішим [125, с. 68].

Отже, виборча система Польщі дає змогу брати активну участь у виборах національним меншинам (нарівні з партіями та їх об'єднаннями), які є окремими суб'єктами виборчого процесу. Окрім цього, законодавство Польщі не зобов'язує тих, хто балотується, висувати своїх кандидатів у кожному з округів, що дає змогу різним суб'єктам виборів сконцентрувати власну передвиборну діяльність, не розпорошуючи ресурсів. Наприклад, під час виборів до Сейму 2007 року лише сім суб'єктів виборів представляли своїх кандидатів у кожному із 41 округів. Також заслуговує на увагу принцип самовисування, що дає змогу балотуватися кандидатам без прив'язки до певної політичної партії, а лише за підтримки певної кількості населення. Крім цього, у Польщі передбачена можливість голосування поштою та за довіреністю для осіб з особливими потребами та, яким виповнилось 60 років. Виборче законодавство Польщі створює розгалужені можливості для реалізації громадянами своїх виборчих прав. Серед яких, принцип самовисування громадян шляхом подання виборчих списків без реєстрації політичної партії. При цьому список може складатися лише з одного кандидату, поданого виборчим комітетом, і лише в одному окремому виборчому окрузі. Тож можна

стверджувати про належну реалізацію принципу рівного представництва кандидатів, з огляду на однаковий рівень змагальності для партій і окремих кандидатів.

У кожній країні пропорційна виборча система має особливості, тому фактично виступає родовим поняттям, що охоплює значну кількість варіантів. Зважаючи на різноманітність критеріїв, за якими можна класифікувати типи пропорційної виборчої системи в країнах-членах ЄС, її подальший правовий аналіз доцільно провести відповідно до типу використовуваних партійних списків: закритих, преференційних чи відкритих. У разі застосування закритих виборчих списків порядок кандидатів у них визначається самою партією, а виборець не має можливості впливати на наявність у списку певних прізвищ і порядок їхнього розташування [124, с. 6].

Пропорційна система з відкритими виборчими списками також застосовується у країнах-членах Європейського Союзу. Головною відмінністю їх від преференційних списків є те, що вони надають право виборцю обирати кандидатів одночасно в усіх партійних списках в межах виборчого округу. Виборець має можливість проголосувати за кандидатів, зазначених у партійному виборчому списку, або проголосувати за одного кандидата (кумуляція голосів), а також визначити власний виборчий список, проголосувавши за кандидатів із різних партійних списків.

Відкриті списки застосовуються в Ірландії. Виборча система цієї країни має назву «система єдиного голосу, що передається» та належить до пропорційного типу. Її особливість полягає в тому, що виборець має лише один голос, водночас надається можливість визначити свою прихильність до кандидатів шляхом позначення головного обраного кандидата у виборчому списку цифрою 1, а другорядного – цифрою 2. Обов'язковим є визначення одного кандидата [126, с. 80]. Отже, голос кожного виборця в багатомандатному окрузі за певних умов може переходити від одного кандидата до іншого [127].

Зазначена система Ірландії є стабільною, діє з моменту набуття країною незалежності, та послідовно розвивається, забезпечуючи пропорційне

представлення різних за чисельністю політичних партій. Прохідний виборчий бар'єр є досить низьким (2%), що урівнює можливості входження до парламенту різних за складом та ідеологіями партій. Проте, зазначене ускладнює забезпечення функціонування їх стабільності з огляду на потребу у постійному пошуку компромісів між великою кількістю обраних партій.

Основним Законом Ірландії є Конституція, що ухвалена 29 грудня 1937 року. Відповідно до її положень, парламент Ірландії складається із двох палат, зокрема нижньої палати – Палати представників, до якої обираються 166 депутатів та верхньої палати – Сенату, до якого входять 60 обраних senatorів. Пункт 5 статті 16 Конституції Ірландії передбачає, що члени Палати представників мають обиратися за системою пропорційного представництва з використанням єдиного голосу, що передається [128].

Закріплення у Конституції типу виборчої системи, як ми бачимо на прикладі Ірландії слугує головним фактором, що забезпечує стабільність виборчого законодавства, адже для того, щоб внести зміни у цей пункт в Ірландії необхідно провести референдум. Референдуми щодо зміни пропорційної системи єдиного голосу, що передається, на мажоритарну систему відносної більшості проводилися в Ірландії двічі – в 1959 та 1968 роках. В обох випадках виборці висловилися на користь пропорційної системи – системи єдиного голосу [126].

Для Ірландії такий тип виборчої системи є досить влучним з огляду на те, що при такій системі зберігається тісний зв'язок між виборцями та обраними кандидатами, які вони обирають у невеликих виборчих округах, забезпечується пропорційне представництво, що надає виборцям можливість ранжування кандидатів серед виборчих списків політичних партій та всередині окремого списку. Проте, система єдиного голосу, що передається, є складною в адмініструванні, адже потребує великої кількості підрахунків перехідних голосів. Також така система спричиняє внутрішньополітичну (всередині однієї партії) боротьбу. За таких обставин виборча система Ірландії застосовується тільки на Мальті, інші країни Європейського Союзу відвіють перевагу пропорційній виборчій системі із простими закритими або відкритими списками.

П. В. Ворона вказує, що в європейських постсоціалістичних країнах, питання вибору виборчої системи представницьких органів є питанням формування ефективної системи місцевого самоврядування, яка розвивається достатньо динамічно і пройшла процес постсоціалістичного реформування. Є воно актуальним і для політичних еліт, які стоять перед вибором, що має дві площини: максимальне залучення до участі у виборах якомога ширших прошарків електорату (виборці, групи виборців, громадські організації, партії, виборчі групи або об'єднання) та партійної політичної доцільності – збереження монопольного впливу лише політичних партій на формування місцевої та центральної політики (яскравий адепт соціалістичної системи управління державою і протиположні позиціям громадянського суспільства). Для обрання місцевих представницьких структур у постсоціалістичних країнах установлені більш ліберальні правила для потенційних кандидатів, ніж під час загальнонаціональних парламентських перегонів – передбачається можливість самовисування або висування позапартійних кандидатів об'єднаннями виборців, виборчими комітетами, громадськими організаціями, тобто не лише політичними партіями. Водночас задіяний механізм розподілу мандатів між суб'єктами виборів у більшості країн Східної Європи є спрямованим на просування великих, здебільшого, парламентських партій, чого можна досягти за допомогою пропорційної виборчої системи відносної більшості та системи єдиного голосу, що передається. Для виборів мерів на постсоціалістичному просторі використовуються різні системи, які варіюють від непрямих виборів, до мажоритарної системи відносної більшості (Угорщина), які переслідують мету уникнення конфліктності в системі комунікації місцевої влади «мер – рада» [129, с. 73-74].

Разом з тим, дослідник П. В. Ворона, дослідивши теоретичні та прикладні питання державотворення через призму системи місцевих виборів в країнах Західної Європи, зазначає, що в Європейських країнах питання вибору виборчої системи для формування представницьких органів влади є досить актуальним, і вибір лежить у двох площинах: політичної доцільності чи формування ефективніших механізмів функціонування органів місцевого самоврядування.

Актуальними залишаються тотожні українським проблеми – зв'язок місцевих депутатів з виборцями та максимально детальне врахування електоральних думок та пропозицій, участь у виборах осіб без громадянства. Суспільно важливим для країн Західної Європи залишається і формування механізмів гарантування політичних прав під час місцевих виборів всім громадянам країни через можливість участі у виборах виключаючи лише партійне посередництво. Удосконалюється інститут самовисунення у виборчому процесі. Зокрема, можливість участі у виборах незалежних (позапартійних) кандидатів прямо передбачена законодавством Австрії, Бельгії, Данії, Естонії, Ірландії, Литви, Норвегії, Польщі, Словаччини, Швеції та ряду інших країн [130, с. 171].

О. М. Садовська відзначає, що після падіння в 1989 р. соціалістичного режиму Т. Живкова, Болгарія повертається до класичних моделей виборчої системи. На відміну від багатьох постсоціалістичних країн, болгар не створювали нову виборчу систему, а по суті відтворили не зовсім забуту, але з різних причин відкинуту політичну традицію і практику. В умовах бурхливих політичних процесів, під сильним впливом рішень Національного круглого столу 1990 року, було ухвалено Закон про вибори до Великих Народних Зборів, який передбачав введення змішаної системи. У ній механічно поєднувалися елементи мажоритарної і пропорційної систем. Відповідно до цього закону, з 400 депутатів Великих Народних Зборів 200 обираються за мажоритарною системою в два тури, а ще 200 – за пропорційною. Вибори до Народних Зборів проводяться за пропорційною системою. Такий варіант дозволяє визначити як характер вимог громадян до кандидатів, так і ступінь впливу на суспільство партій та інших ідейно-політичних утворень [131].

Відповідно до статті 10 Конституції Болгарії вибори проводяться на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права, яким володіє кожний 18-річний болгарський громадянин (незалежно від способу отримання громадянства), крім недієздатних та осіб, що позбавлені свободи і знаходяться в місцях покарання [132]. Слід підкреслити, що на відміну від деяких країн (Бельгія, Греція, Данія та ін.), відмова від участі у виборах не може мати ніяких

санкціонованих негативних наслідків, тобто штраф, арешт або накладання інших видів відповідальності. Віковий ценз є загальною умовою дієздатності за болгарським правом, який передбачає відповідну фізичну та соціальну зрілість. Щодо інституту громадянства слід підкреслити, що європейські інтеграційні процеси відбиваються на його змісті в напрямі можливого субсидіарного громадянства, коли поруч із національним формується громадянство Європейського Союзу.

Виборчим кодексом Болгарії, у статті 6, визначено види виборів, а саме: вибори народних представників до Великих Народних Зборів, вибори народних представників до Народних Зборів, вибори президента та віце-президента, депутатів Європейського парламенту від Болгарії, вибори громадських радників та вибори кметів (голів місцевої влади). Право призначати парламентські і місцеві вибори в Болгарії належить президентові країни. Вибори президента і віце-президента призначають Народні Збори. Особливістю є те, що на виборах президента і віце-президента вся країна розглядається як одномандатний виборчий округ, у якому кожна кандидатська пара обирається за одним списком. На місцевих виборах кожна громада є багатомандатним виборчим округом по виборах громадських радників і одномандатним – по виборах кмета. Виборчий процес здійснюється виключно болгарською мовою. Цікаво, що голосування проходить за кольоровими бюлетенями – синій, червоний, зелений, помаранчевий колір або білі бюлетені з одною, двома чи трьома кольоровими смужками. Не допускається використовувати комбінацію кольорів національного прапора. Партія чи коаліція має право одержати такий само колір бюлетеня, як і на попередніх виборах. Але з 1996 р. вибори президента проводяться лише за білими бюлетенями [133].

Така зміна мала глибокий зміст. Цим підкреслювалося, що президентська інституція, яка уособлює інститут глави держави, не може бути пов'язана і залежна від будь-якої політичної сили. Президент впродовж п'яти років уособлює єдність всієї нації. Виборча система включає і проведення референдумів. Національні та місцеві референдуми проводяться на основі загального, рівного,

прямого виборчого права при таємному голосуванні. Рішення про національний референдум приймає парламент. На його підставі президент визначає дату голосування. Рішення про проведення місцевого референдуму приймає громадська рада.

Слід підкреслити, що у Болгарії в 2016 році відбувся референдум щодо реформи політичної системи. Було винесено три питання: про запровадження обов'язкового голосування на виборах, про обмеження державного фінансування партій і про введення системи абсолютної більшості на парламентських виборах. Всі три питання підтримали жителі країни, але явка виявилася занадто низькою, щоб референдум визнали таким, що відбувся [134].

Також слід відмітити, що у Болгарії можуть утворюватися ініціативні комітети, для висування певного кандидата поза виборчими списками. Так, для висування кандидата формується ініціативний комітет у кількості від трьох до семи виборців, а для виборів Президента не менше 21 виборця з постійною адресою проживання у межах країни. Зазначене дає можливість висувати незалежним кандидатам, які не пов'язані із жодною політичною партією.

Можна констатувати, що в законодавчій практиці Болгарії за останні роки значну роль відіграв зовнішній фактор, зокрема європейський інтеграційний процес, який вимагав гармонізації національного виборчого законодавства з європейським. Цей процес не завершено, він знаходиться під постійним моніторингом європейських інституцій, які опікуються проблемами дотримання конституційних прав людини [131, с. 55-56].

Крім цього відмітимо, що у Болгарії діє система машинного голосування, що передбачає голосування на виборчій дільниці за допомогою тактильного (візуального) терміналу із виданням чеку – результату голосування, який опускається у скриньку для голосування (стаття 212 Виборчого кодексу Болгарії) [133]. Відтак виборча система Болгарії є пропорційною, дозволяє висування незалежних кандидатів та передбачає машинне голосування, що створює передумови до більшої залученості громадян до участі у виборчих процесах.

С. Батура дослідивши становлення виборчої системи до Європейського парламенту, зазначає, що цей процес безпосередньо пов'язаний із процесом формування Європарламенту як представницького, наддержавного, багатонаціонального органу, а також розширенням його повноважень. Правовою основою виборчої системи до Європарламенту стала низка міжнародно-правових актів, що визначили тип виборчої системи, її загальні принципи, а також установили низку обмежень, зокрема виборчий бар'єр, необхідність обрання депутатів відповідно до визначеної квоти, закріпили максимальний кількісний склад парламенту тощо. Попри це, міжнародно-правові акти не містять конкретних положень щодо організації виборчого процесу, зокрема порядку «нарізки» виборчих округів, системи підрахунку голосів, проведення передвиборної агітації тощо. Ці питання регулюються відповідними нормами національних законодавств країн-членів [135, с. 4].

Ю. Ф. Ясірова дослідивши вибори до Європарламенту в Республіці Кіпр як фактор впливу на партійну систему країни, вказує, що вибори до Європейського парламенту стали новим аспектом діяльності політичних партій Республіки Кіпр. Вони відповідають за прийнятою класифікацією виборам другого рангу. Тобто мають другорядне значення як для громадськості так і для партій порівняно з національними виборами. Це позначається низьким рівнем явки на вибори з боку виборців та меншою тривалістю підготовки до виборів партіями. З одного боку результати європейських виборів на Кіпрі не вплинули на панування чотирьох основних партій і таким чином підтверджують стабільність кіпрської партійної системи. Вибори не внесли великих змін до політичних програм партій. Адже у передвиборчих кампаніях увага приділялася здебільшого питанням національним, внутрішнім, а не питанням ЄС [136, с. 341].

Обрій розвитку Європейського Союзу в політичній сфері залежить від взаємодії структуроутворюючих елементів політичної системи, а саме – від діяльності урядів, парламентів, громадян. Поки що основні рішення приймає Європейська комісія, а опосередкований контроль за нею здійснюють національні парламенти, які затверджують представників своїх країн у цій структурі.

Водночас члени національних парламентів обираються тими самими виборцями, котрі формують склад Європейського парламенту. Тому, формально не може бути заперечень стосовно збільшення відповідних повноважень Європейського парламенту. Розвиток цієї тенденції, здається, вже незворотнім. Поглиблення європейської політичної інтеграції стимулює утворення загальноєвропейських партійних структур, завдяки чому, у майбутньому, громадяни країн-членів ЄС обиратимуть депутатів Європейського парламенту за єдиним партійним списком. Складну групу протиріч складають суперечки між «великими» та «малими» (за чисельністю населення та економічним потенціалом) країнами-членами ЄС. Останні були проти пропорційного представництва в Європейській комісії та Європейському парламенті й відповідно – проти прийняття рішень новою кваліфікованою більшістю. Водночас, якщо не збільшити кількість мандатів, наприклад, у Європейському парламенті, то рішення у новому розширеному Європейському Союзі прийматимуться представниками лише половини населення, що є неможливим з точки зору демократичних процедур. Україна має максимально використати міжпарламентські групи співпраці з Польщею, Словаччиною, Литвою, Латвією, Естонією аби створити в Європейському парламенті депутатську групу симпатиків України [137, с. 27-28].

Так, підсумовуючи аналіз нормативно-правового забезпечення виборчих процесів в окремих країнах Європейського Союзу, можемо констатувати, що прослідковується пряма залежність результатів виборів від виборчої системи. Водночас можемо також стверджувати, що виборчі процеси, а саме такі етапи як висування кандидатів, проведення передвиборчої агітації, голосування та підрахунок голосів виборців напряду залежить від обраної країною виборчої системи, яка закріплюється в нормативних актах, що складають виборче законодавства, а саме в конституціях, кодифікованих або галузевих законах.

На прикладі проаналізованих сучасних виборчих систем країн Європейського Союзу, вбачається, що при виборі оптимальної виборчої системи жодну з них не можна вважати завершеною і досконалою, кожна має свої позитивні і негативні риси, однак вони можуть братись до уваги лише у зв'язку з

особливостями державного устрою країни. Виборча система має бути детально регламентована національним законодавством, враховувати усі європейські демократичні принципи виборчого права, мати гарантії стабільності та відповідати інтересам громадян. Водночас виборча система є предметом для зловживань. Так, політичні партії та інші суб'єкти часто прагнуть змінити тип застосованої виборчої системи задля пошуку переваг такої системи при голосуванні або підрахунку голосів, що робить нормативно-правове забезпечення виборчих процесів динамічним та постійно змінним.

Головною особливістю виборчого законодавства країн Європейського Союзу є конституціоналізація виборчих норм, тобто закріплення основних положень про вибори у конституціях цих країн, що сприяє гармонійному розвитку та стабільності виборчого права.

Тому, проаналізований досвід застосування різних типів виборчих систем в країнах Європейського Союзу засвідчив для того, щоб уникнути безпідставних або суб'єктивних змін до чинної в країні виборчої системи, основні положення про неї необхідно закріпити у Конституції, а вже деталізацію визначати у виборчому кодексі або іншому галузевому законі країни, як це зроблено до прикладу у Польщі, Іспанії та Ірландії.

На підставі здійсненого аналізу бази даних правових оглядів виборчого законодавства країн-членів Європейського Союзу [120], [138], [139] можемо дійти висновку, що наразі із 27 країн-членів Європейського Союзу кодифіковане виборче законодавство (кодекс або єдиний спеціальний закон про вибори) має 7 країн таких, як Болгарія (Виборчий кодекс), Іспанія (Органічний закон про загальний виборчий режим), Люксембург (Виборчий кодекс), Нідерланди (Закон про вибори), Польща (Виборчий кодекс), Фінляндія (Закон про вибори), Франція (Виборчий кодекс), Швеція (Закон про вибори). В свою чергу, інші 20 країн мають множинне виборче законодавство, де різні типи виборів та окремі аспекти їх проведення регулюються різними законодавчими актами.

Також слід відмітити, що у більшості країн-членів Європейського Союзу нині діє пропорційна виборча система, особливості якої визначаються у

національному законодавстві, а базові положення визначаються у конституціях цих країн. Пропорційні виборчі системи країн Європейського Союзу здебільшого відрізняються типами виборчих списків, серед яких: закриті, преференційні та відкриті. У закритих виборчих списках місце розташування кандидатів стає, а виборець голосує за список в цілому. У преференційних списках виборець може обрати певного кандидата із запропонованого партією виборчого списку. Водночас, відкриті виборчі списки надають право виборцю обирати кандидатів у всіх запропонованих партійних списках, які представлені в межах виборчого округу.

Так, на підставі проведеного аналізу виборчих систем, що застосовуються в країнах-членах Європейського Союзу, можемо виокремити на прикладі виборів до парламентів, що із 27 країн Європейського Союзу 19 країн застосовують пропорційну виборчу систему, зокрема Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Італія, Кіпр, Латвія, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Хорватія, Швеція. Водночас, змішану (мажоритарно-пропорційну) виборчу систему застосовують 7 країн, а саме Болгарія, Іспанія, Литва, Німеччина, Польща, Угорщина, Чехія, а мажоритарну – лише одна країна Франція. Застосування більшістю країнами Європейського Союзу пропорційної виборчої системи свідчить про високий рівень правової культури європейських громадян, а також високий ступінь відповідальності політичних партій перед своїми виборцями. Узагальнений аналіз виборчого законодавства, типів виборчих системи та виборчих інституцій країн-членів Європейського Союзу представлено в додатку А.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи результати проведеного аналізу теоретико-методологічних засад дослідження виборчих процесів в Україні та країнах Європейського Союзу, відметемо наступне:

1. Визначено, що виборчий процес включає в себе комплексну структуру складних, взаємопов'язаних заходів й виборчих процедур, які потребують детального правового визначення з метою їх ефективної та якісної реалізації.

При розгляді понятійно-категоріального апарату дослідження виборчих процесів з'ясовано, що в Україні законодавчо закріплені етапи виборчих процесів для виборів Президента України, народних депутатів України та місцевих виборів у Виборчому кодексі України, які включають як спільні так і відмінні риси, а отже обґрунтовується нормативне закріплення окремого впорядкування виборчого процесу для кожного типу виборів. Встановлено взаємозв'язок складових понять виборчого процесу, що окреслюється у тому числі і через інші поняття такі, як суб'єкти виборчих процесів, виборчі процедури, встановлення результатів виборів та інші, які відображені у відповідній моделі – складові поняття «виборчий процес».

Дослідження понятійно-категоріального апарату виборчих процесів засвідчило, що сьогодні значну роль відіграє інформаційно-комунікативні фактор, що знаходить прояв у виборчих процесах, а отже правове визначення категорій і понять виборчої сфери повинні відповідати сучасним реаліям. Уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема понять «вибори», «виборчі процеси», «засади виборчого процесу» задля врахування у зазначених поняттях засад щодо захищеності виборчих процедур, цифрової трансформації виборчих процесів, а також стабільності виборчого законодавства з огляду на європейський вектор розвитку України та наслідки, спричинені війною, яку веде росія проти України.

2. Установлено, що виборчі процеси з точки зору їх теоретичного та методологічного дослідження доцільно розглядати як основу демократичного формування влади, що ґрунтується на європейських принципах виборчого права. Виокремлено основні концепції дослідження виборчих процесів, такі як демократичне врядування, належне врядування та суспільного договору, які засвідчують рух євроінтеграційного курсу України та потребу у створенні підґрунтя для впровадження електронної демократії, яке значною мірою вплине

на вдосконалення виборчих процесів. Набуття Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі сприятиме повоєнному відновленню шляхом більш інтенсивної адаптації національного законодавства до європейських норм і стандартів, зокрема і у виборчій сфері. Тому, дослідження організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу набуває надважливого значення й сприятиме усталенню в Україні демократичного розвитку в умовах повоєнного відновлення.

3. Охарактеризовано стан нормативно-правового забезпечення виборчих процесів в країнах Європейського Союзу, здійснений аналіз засвідчив рух європейських країн до кодифікації виборчих нормативно-правових актів, адже згруповані в один акт норми зручніші в реалізації. Детально розглянуто нормативно-правове забезпечення таких країн Європейського Союзу, як Іспанія, Польща, Болгарія, Ірландія. Здійснений аналіз засвідчив, що зазначені країни влучно застосовують свої виборчі системи, які ґрунтуються на національних особливостях, враховують адміністративно-територіальний устрій країн, загальні виборчі принципи щодо можливості громадян реалізовувати своє активне виборче право (обирати) та забезпечують механізми інклюзивності – голосування поштою або за довіреністю (Польща, Іспанія), застосування машин для голосування (Болгарія), надання допоміжних інструментів для осіб з особливими потребами (Іспанія, Ірландія, Польща).

З'ясовано, що основним підґрунтям у виборчих процесах слугує тип застосованої виборчої системи, на підставі якої встановлюються результати виборів. Такі етапи виборчих процесів, як висування кандидатів, проведення передвиборчої агітації, голосування та підрахунок голосів виборців напряму залежать від обраної країною виборчої системи, яка закріплюється в нормативних актах, що складають виборче законодавства, а саме в конституціях, кодифікованих або галузевих законах. У більшості країн Європейського Союзу, а саме у 19 із 27 сьогодні діє пропорційна виборча система на виборах парламентів, особливості якої визначено у конституціях цих країн. Водночас пропорційні виборчі системи кожної із країн Європейського Союзу не є одноманітними й

різняться здебільшого типами виборчих списків та формулами підрахунку голосів. Для України з метою забезпечення стабільності виборчого законодавства та стійкості виборчих систем, основні засади щодо застосованої виборчої системи на кожному із типів виборів доцільно закріпити у Конституції, зазначене дозволить убезпечити виборчий процес від зовнішніх утручань та сприятиме удосконаленню виборчого законодавства.

Основні результати першого розділу висвітлено у публікаціях автора [2]; [37]; [51]; [55].

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

2.1. Сучасні аспекти організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні

Справжня демократія характеризується не тільки плюралізмом думок та поглядів окремих активістів у виборчому процесі, а й наявністю розвинутих та розгалужених інститутів громадянського суспільства, які й у міжвиборчий період повсякденно забезпечують громадянам реалізацію права контролю за діяльністю публічної влади.

Істотне значення для розуміння специфіки виборчих процесів в Україні має особлива історія формування цього інституту на теренах нашої держави та вплив інших країн. Загальні прямі вибори визнані основним механізмом реалізації народовладдя у I половині XIX століття, і впродовж XX століття відбувається їх поступовий розвиток. Запровадження у країнах Європи та США в II половині XIX – початку XX століть загального виборчого права є одним із найбільших досягнень людства за останні століття. Таке закріплення стало наслідком революційних змін у житті європейських держав та прагненням громадян обмежити абсолютну владу монарха. Отже, запровадження загального виборчого права було поступовим процесом, стикалося з певними проблемами та нерозуміння з боку різних прошарків суспільства [140, с. 6].

В Україні застосування демократичних виборчих механізмів почалося після проголошення незалежності у 1991 році. У різні періоди незалежності України проведення виборів регламентувалися різними законами. Перший виборчий закон ухвалено у 1993 році, який мав назву Закон України «Про вибори народних депутатів України» [141]. Згодом у 1997 році ухвалено новий Закон України «Про вибори народних депутатів України» [142], який змінив виборчу систему України, надалі у 2001 році втратив чинність згідно з ухваленням наступного Закону України «Про вибори народних депутатів України» [143], який у 2005 році також

втратив чинність, крім частини сьомої статті 15 та статті 81, які в свою чергу втратили чинність після проведення чергових виборів депутатів Верховної Ради України у 2006 році. 7 липня 2005 року був ухвалений Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» [144], де повний текст закону було викладено у новій редакції, водночас вважається, що вибори до Верховної Ради України у 2006 і 2007 роках регламентувалися Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 18.10.2001 № 2766-III [143] в редакції чинній станом на 24 березня 2004 року.

Із зазначеного прослідковується систематична зміна виборчого законодавства на виборах народних депутатів України, майже кожні чотири роки, та як наслідок, систематична зміна виборчої системи та виборчих процесів, які функціонують у тісному зв'язку, про що детально описано у першому розділі.

Зауважимо, що тип застосованої виборчої системи кожної окремої країни зумовлює свій порядок втілення волевиявлення виборців та як наслідок, визначає механізм розподілу мандатів між обраними кандидатами та політичними партіями у відповідній раді.

Як вже зазначалось, основними типами виборчих систем світу є: мажоритарна, пропорційна та змішана.

Суть мажоритарної системи полягає в обранні депутатського корпусу або окремого кандидата (наприклад на пост президента країни або голови громади) обирається більшістю населення країни, де за результатом підрахунку голосів виборців обраним вважається кандидат, який отримав більшість голосів.

Виокремлюють такі види мажоритарної виборчої системи:

1) система відносної більшості, яку називають англійською моделлю, за якої обраним вважається кандидат, який набрав більше голосів, ніж усі інші окремо взяті претенденти на виборну посаду;

2) абсолютної більшості, або французька модель, яка передбачає, що обраним вважається кандидат, який набрав більше половини голосів виборців;

3) система кваліфікованої більшості, т. зв. азербайджанська модель, яка встановлює необхідність одержання кандидатом на виборну посаду 2/3 голосів виборців, які взяли участь у голосуванні [100].

Для пропорційної виборчої системи характерним є пропорційний розподіл голосів виборців, що співвідносяться з кількістю мандатів між політичними партіями (блоками, кандидатами), які зареєстровані кандидатами на певних виборах. Для такого підрахунку застосовується виборча квота, розмір якої визначається законодавством країни, зазвичай значення у відсотках. Тобто виборчою квотою можемо вважати мінімальну кількість голосів виборців, які необхідно отримати кандидату для отримання депутатського мандату або політичній партії для участі в розподілі мандатів.

В Україні застосовується пропорційна виборча система із відкритими списками, яка запроваджена Виборчим кодексом України. Наразі встановлено, що сільські, селищні та міські ради, якщо кількість виборців у відповідній громаді становить більше 10 тисяч осіб, районні та обласні ради, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, а також Верховна Рада України обираються за такою виборчою системою.

При обранні депутатів Верховної Ради України зазначена система передбачає, що кандидатів висуває політична партія. Проте, не вимагається, щоб кандидати були членами цієї партії, водночас саме на партійному з'їзді затверджується такий список, тобто членами партії. Таким чином партія несе відповідальність за кожного свого кандидата, а кандидат у подальшому буде асоціюватись із політичною партією, яка його висунула.

Спосіб висування реалізується через два виборчі списки: єдиний (загальнодержавний із не більше 450 кандидатів) і регіональні (на кожному із 25 виборчих регіонів не менше 5 та не більше 18 кандидатів). Партія формує єдиний загальнодержавний список, а потім розподіляє зазначених кандидатів зі загального списку (окрім перших 9 кандидатів) у регіональні списки.

Основоположні нормативно-правові засади виборчого процесу в Україні визначаються Конституцією України у III розділі, під назвою «Вибори.

Референдум», зокрема закріплюються гарантії для вільного волевиявлення виборців, встановлюється категорія громадян, яким надається право голосу, визначаються, що в Україні вибори відбуваються на основі виборчого права – загального, рівного і прямого шляхом таємного голосування, а також, що вибори є вільними. Розділ IV Конституції України включає норми про формування парламенту на основі тотожних із III розділом гарантій, основ і принципів, строком на п'ять років, водночас розділ V окреслює такі саме вимоги і для виборів Президента України, а розділ XI для виборів до органів місцевого самоврядування (сільської, селищної, міської, районної, обласної ради). Згідно зі статтею 155 Конституції України розділ III «Вибори. Референдум» має підвищений рівень захисту, завдяки ускладненому порядку внесення змін та доповнень до нього, який передбачає голосування не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України [22].

Отже, Конституція України визначає основоположні засади проведення виборів в Україні, водночас на наш погляд у тексті Основного Закону необхідно закріпити тип виборчих систем для усіх типів виборів, а також їх ознак та особливостей з метою стабілізації виборчих процесів та закріплення демократичних стандартів організації й проведення виборів, що зможе допомогти унеможливити зловживання та маніпуляції з боку зацікавлених сторін при проведенні наступних виборів.

Стаття 74 Виборчого кодексу України встановлює, що Президент України обирається за мажоритарною системою абсолютної більшості [9]. Тобто обраним вважається кандидат, який отримав абсолютну більшість голосів виборців (50% + 1 голос) від загальної кількості голосів. У разі не набрання жодним із кандидатів встановленої кількості голосів проводиться другий тур. Зазначена система застосовується на виборах до нижньої палати парламенту Франції та Німеччини.

Крім цього, стаття 192 Виборчого кодексу України регламентує засади місцевих виборів та встановлює ранжування типів виборчих систем у залежності від кількості виборців [9].

Отже, представимо модель чинних на сьогодні виборчих систем, що застосовуються у виборчих процесах України на Рис. 2.1.

Вибори Президента України	• Мажоритарна система абсолютної більшості
Вибори народних депутатів України	• Пропорційна виборча система з відкритими списками: єдиним та регіональним
Місцеві вибори до рад громад з кількістю виборців до 10 тис.	• Мажоритарна система відносної більшості в багатомандатних виборчих округах
Місцеві вибори до рад громад з кількістю виборців понад 10 тис.	• Система пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій у територіальних виборчих округах
Місцеві вибори голів громад з кількістю виборців до 75 тис.	• Мажоритарна система відносної більшості
Місцеві вибори голів громад з кількістю виборців понад 75 тис.	• Мажоритарна система абсолютної більшості

Рис. 2.1. Модель чинних виборчих систем України

Джерело: складено автором на основі [9].

Отже, як зображено на Рис. 2.1. наразі в Україні для кожного окремого типу виборів законодавчо встановлено окремий тип виборчої системи. Крім того, на місцевих виборів виборчі системи різняться між собою у залежності від кількості виборців у межах населених пунктів та територіальних громад.

Слід зауважити, що тип застосованої виборчої системи відіграє вирішальне значення при формуванні органів державної влади та місцевого самоврядування. Також виборча система безпосередньо впливає на розвиток партійної системи, визначає правила формування органів публічної влади. До прикладу, у країнах, де застосовується мажоритарний тип виборчої системи, здебільшого владні повноваження реалізуються представниками від політичної партії більшості, а для країн із пропорційною виборчою системою характерна динаміка до збалансування та компромісів шляхом утворення коаліційних урядів та висування на управлінські посади кандидатів від різних політичних партій. Водночас у пошуках найкращого типу виборчої системи деякі країни застосовують змішані типи виборчих систем.

На думку науковця Ю. Р. Шведа змішана виборча система, яка функціонує у 7 країнах світу (Німеччині, Венесуелі, Новій Зеландії, Мексиці, Іспанія, Болівії та Угорщині), якнайкраще використовується для пошуку компромісу між політичними партіями з метою забезпечення стабільності в суспільстві та ефективності функціонування уряду [70].

Змінюваність типів застосованих типів виборчих систем негативно впливає на суспільно-політичну стабільність країни. Парламентська Асамблея Ради Європи у своїй резолюції «Функціонування демократичних інституцій в Україні» в підпункті 7.1.2 зазначає, що українська виборча реформа повинна передбачати не тільки ухвалення нового Виборчого кодексу України, але й також запровадження нової виборчої системи, яка б ґрунтувалась на пропорційній виборчій системі та ґрунтувалась на відкритих виборчих списках із обранням у регіональних виборчих округах [145].

Виборчий кодекс України закріпив єдність принципів, зокрема ідею про рівне виборче право для всіх типів виборів. Серед складових сутнісного наповнення цього принципу законодавець передбачив способи забезпечення рівності прав і можливостей суб'єктів виборчого процесу. Так, крім заборони особливого ставлення до кандидатів та політичної нейтральності до суб'єктів висування на виборах, встановлена заборона будь-якої дискримінації або ж привілеїв чи обмежень за ознаками раси, статі, кольору шкіри, стану здоров'я, етнічного походження або іншими ознаками. Крім цього, закріплені приписи про рівне та неупереджене ставлення органів влади, засобів масової інформації до кандидатів, партій, наголошено на забороні використання інших коштів для фінансування передвиборної агітації, окрім коштів виборчих фондів. Звісно, що прозорість фінансування політичної діяльності суб'єктів виборчого процесу є складовою більш глобальної мети – сприйняття виборів як таких, що проведені у демократичний спосіб [146, с. 9].

Європейський рух до стандартизації виборчих процесів зумовлюється гармонізацією правових систем країн Європейського Союзу. Ідеться саме про загальноєвропейські виборчі стандарти, оскільки ці правила є спільними для всіх

країн ЄС, що уніфікували своє законодавство, а також привели його у відповідність до єдиних та загальноновизнаних норм.

Міжнародні критерії виборчого права або міжнародні виборчі стандарти представляють собою складну систему вимог та принципів із належної організації та проведення виборів, здійснення виборчих процедур, реалізації виборчого процесу та визначення результатів виборів, які спрямовані гарантувати демократію та легітимність обрання кандидатів. Основоположними засадами міжнародного та європейського виборчого права є загальність, рівність, вільність, таємність, регулярність, які зафіксовані в базових міжнародних документах з прав людини.

Для сучасної України як демократичної і правової держави є актуальним питанням відповідності національного виборчого законодавства міжнародним виборчим стандартам виборчих прав і свобод громадян, всіх учасників виборчого процесу. Основними, визнаними більшістю країнами, документами щодо прав і свобод людини є: Загальна декларація прав людини, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН рішенням від 10 грудня 1948 року [40], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, який, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року [41], Конвенція про політичні права жінок, ухвалена 20 грудня 1952 року [147], Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН рішенням від 18 грудня 1979 року [148], Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок від 6 жовтня 1999 року, ратифікований Законом України від 5 червня 2003 року [149], Конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН від 21 грудня 1965 року [150], міжнародно-правові акти прийняті у межах Ради Європи та НБСЄ (ОБСЄ): Кодекс належної практики у виборчих справах [38], Конвенція про захист прав людини та основних свобод [42], Протокол до Конвенції про захист прав та основних свобод людини [151], звіти та висновки Венеціанської Комісії та ОБСЄ/БДПЛ.

Наведений перелік міжнародних нормативно-правових актів не є вичерпним. Водночас це основні правові документи, які є правовим підґрунтям для формування і розвитку національного виборчого законодавства України у відповідності міжнародним стандартам та цінностям, захисту прав людини під час виборчого процесу, дотримання принципів демократії в ході виборчої кампанії. Принципами демократії, на підставі яких відбуваються виборчі процеси, є: незалежність, неупередженість та політична нейтральність, ефективність, професіоналізм, відкритість тощо. Прагнення України до запровадження демократичних стандартів ставить вимоги щодо забезпечення належної реалізації прав і свобод громадян, які є однією з найважливіших суспільних цінностей, головним об'єктом більшості конституційно-правових норм.

Водночас можемо відмітити, що застосовані типи виборчих систем на виборах народних депутатів України та місцевих виборах не відображають повний спектр міжнародних виборчих принципів.

Так, Виборчим кодексом України передбачено висування кандидатів у народні депутати України виключно через партії. Як вже зазначалось, до виборчого списку кандидатів можуть бути включені особи – не члени партії. Водночас ця система не зовсім відповідає європейським принципам свободи вибору між кандидатами та рівності можливостей, з огляду на те, що для кандидатів, які не мають зав'язків із певною партією висунути свою кандидатуру стає майже неможливим. У таких країнах як Польща та Болгарія створені механізми, що урівнюють можливість висування окремих груп громадян на рівні із політичними партіями шляхом запровадження інституту ініціативних комітетів, що можуть висунути за умови підтримки певної кількості виборців свого списку кандидатів. Для України такий принцип можна було запровадити на рівні регіональних списків кандидатів до Верховної Ради України. Наприклад, за підтримки однієї тисячі осіб у виборчому регіоні, група осіб висуває свій власний виборчий список із не менше п'яти та не більше вісімнадцяти кандидатів та може брати участь у виборах в межах певного регіону. У разі подолання квоти,

встановленої для відповідного виборчого регіону, такий список може брати участь у розподілі мандатів.

Також чинна виборча система на місцевих виборах до обласних, міських, районних, районних у містах, сільських та селищних рад з кількістю виборців більше 10 тисяч виборців не передбачає право висувати свої кандидатури для осіб без партійної приналежності. Висування кандидатів можливе лише для кандидатів організацій партій. Такий підхід також не відповідає європейському принципу рівного виборчого права, особливо у сільській місцевості, робить кандидатів залежними від зв'язку із партіями та передбачає наявність розгалуженої системи партійних осередків на місцевому рівні. Крім цього, такий підхід суперечить статті 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де зазначено, що забороняється будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від у тому числі їх політичних переконань [152].

Крім цього, важливим для України є забезпечення принципу вільного волевиявлення громадян, особливо в умовах проведення повоеєнних виборів, а для цього у Виборчому кодексі України необхідно передбачити комплекс інструментів задля забезпечення виборчих прав громадян із особливими потребами, тобто забезпечити належний рівень інклюзивності із врахуванням типів вад, впровадження альтернативних методів голосування (голосування поштою, за дорученням, електронного, механічного голосування) та застосування цифрових технологій.

Актуальним, у сьогоденнішніх умовах війни, є також питання безпеки та захисту виборчих процесів від загроз та утручань. Чинний Виборчий кодекс України не містить алгоритмів моніторингу потенційних загроз виборчим процесам та не передбачає механізмів та інструментів від їх убезпечення. Мова йде не тільки про фізичну безпеку під час голосування, а й про інформаційну – цифрову безпеку та створення умов для надійного захисту електронних систем, виборчих баз даних, персональних даних виборців. Крім цього, необхідна належна ідентифікація загроз і вироблення дієвих рішень щодо їх упередження

або подолання й для інших аспектів виборчого процесу, зокрема протидія маніпуляціям, диверсіям, інформаційно-психологічним операціям, дезінформації, витоку даних та іншим.

Окрім міжнародних норм і правил, регламентуючих суспільні цінності під час виборів, національне законодавство теж має базу нормативних актів, які забезпечують правове регулювання суспільних відносин, а також здійснення виборчого процесу в Україні, адже основу всієї правової системи держави та системи виборчого законодавства зокрема, становить Конституція України.

Законодавчими актами, що визначали засади виборчого процесу до прийняття Виборчого кодексу України у 2019 році були акти спеціального законодавства, зокрема – Закони України «Про вибори народних депутатів України» [24], «Про вибори Президента України» [23], «Про місцеві вибори» [25]. Водночас, чинними залишаються закони що регулюють певні аспекти, пов'язані із виборами та виборчими процесами, зокрема: «Про Центральну виборчу комісію» [26], «Про Державний реєстр виборців» [27]. Слід зауважити, що після прийняття Виборчого кодексу України прийнято також новий Закон України «Про всеукраїнський референдум» [153]. На забезпечення виборчого процесу впливають також акти конституційного законодавства, серед яких Закони України «Про Конституційний Суд України» [154], «Про громадянство України» [31], «Про національні меншини в Україні» [155], «Про свободу совісті та релігійні організації» [156], «Про громадські об'єднання» [157], «Про місцеве самоврядування в Україні» [152], «Про політичні партії в Україні» [28], «Про медіа» [158].

Окрім зазначених, важливими також є: Закон України «Про звернення громадян» [159], який регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів.

Натомість, Закон України «Про інформацію» [29], надає право кожному громадянину на інформацію, що передбачає можливість вільного отримання, поширення, використання, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. А реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадянські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб.

Законом України «Про доступ до публічної інформації» встановлено право кожного громадянина на доступ до інформації, яка відображена та задокументована будь-якими засобами на будь-яких носіях, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених зазначеним законом [160].

Захист виборчих прав громадян є запорукою проведення вільних демократичних виборів. Тому, надзвичайно важливими законодавчими актами під час виборчого процесу є ті, які передбачають юридичну відповідальність за порушення законів України щодо виборів Президента України, народних депутатів України, місцевих виборів, законодавства про всеукраїнський референдум тощо.

До таких видів відповідальності законодавством віднесено: конституційно-правову (попередження виборчими комісіями кандидатів, відмова їм у реєстрації або скасування рішення про їх реєстрацію; визнання голосування і виборів недійсними, припинення діяльності ініціативної групи щодо референдуму; дострокове припинення повноважень виборчої комісії або окремого члена), дисциплінарну (притягуються члени виборчих органів), цивільно-правову (застосовується як додатковий вид відповідальності паралельно з іншими, полягає у відшкодуванні моральної та матеріальної шкоди), адміністративну та кримінальну (вважаються найбільш ефективними засобами боротьби з правопорушеннями) [161]. Українським законодавством в різних галузях права

передбачено достатньо норм щодо відповідальності за порушення під час виборчого процесу, водночас, її ефективність залежить не від кількості, а від результативності діяльності правоохоронних органів, судів та правозастосовної практики.

Особливе місце у правовому врегулюванні виборчого процесу посідає Виборчий кодекс України [9], адже право обирати та бути обраним є основоположними правами громадянина будь-якої демократичної держави.

Виборчий кодекс є кодифікованим законодавчим актом, що визначає гарантії права громадян на участь у формуванні складу представницьких органів державної влади України, представницьких органів та виборних осіб місцевого самоврядування. Він закладає організаційно-правові основи підготовки та проведення виборів усіх типів і рівнів у країні. Виборчий кодекс України був ухвалений двічі парламентом – Верховною радою України VIII скликання, а після подолання вето Президента – 19 грудня 2019 року, але вже парламентом IX скликання з певними змінами та доповненнями [162, с. 19].

Досліджуючи організаційно-правові засади вдосконалення виборчих процесів в Україні, необхідно відзначити, що поняття «виборчий процес» вживається у двох значеннях: по-перше, як певна діяльність, по-друге, як система правових норм, якими регламентується процес виборів. Отже, виборчий процес – це врегульована правовими нормами діяльність органів, організацій, окремих громадян, їх колективів і груп із підготовки та проведення виборів до органів публічної влади. Виборча система – це певний спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами, партіями чи блоками партій залежно від результатів голосування виборців [163].

Суб'єктами виборчого процесу згідно з чинним законодавством України є: виборці; зареєстровані кандидати в депутати, а також кандидати на посади Президента України, міських, селищних, сільських голів; уповноважені представники політичних партій, їх довірені особи та зареєстровані офіційні спостерігачі; виборчі комісії; органи влади та місцевого самоврядування; партії та блоки, їхні організації, від яких висувуються депутати.

Ухвалення Виборчого кодексу України упорядкувало виборчі норми в одному нормативному акті, що допомогло систематизувати виборче законодавство, дозволило уніфікувати загальні принципи та засади проведення виборів, спростило виборче законодавство для виборців, кандидатів, членів виборчих комісій та інших зацікавлених сторін та суб'єктів виборчих процесів, а також забезпечило більш зручну форму для практичного застосування та використання, ніж низка різних виборчих законів. Крім цього, кодифікація норм виборчого законодавства дозволяє уникнути колізій, дублювання норм та спряє наближенню українського виборчого законодавства до європейських та міжнародних виборчих стандартів.

Відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, вибори повинні відбуватися періодично, тобто через законодавчо встановлений проміжок часу задля поновлення легітимності обраної влади [41].

В Україні наступними мають відбутися такі вибори:

вибори народних депутатів України – осінь 2023 року;

вибори Президента України – весна 2024 року;

місцеві вибори – осінь 2025 року.

Однак, згідно з Конституцією України та нормами, встановленими у Виборчому кодексі України вибори не можуть бути проведені під час дії воєнного стану. Відтак, ймовірно, чергові вибори народних депутатів України, уперше в історії України, у разі продовження дії військового стану будуть відкладені, а конституційний строк дії повноважень народних депутатів продовжиться.

Разом з тим, підготовка до проведення виборів, удосконалення організаційно-правових засад виборчих процесів повинна відбуватися вже сьогодні, з огляду на актуальні виклики, серед яких: потреба у зміні певних складових виборчої системи задля врахування голосів внутрішньо переміщених громадян; перегляд виборчої інфраструктури (приміщень для голосування) задля створення актуального реєстру з огляду на велику кількість зруйнованих будівель та напрацювання альтернативних шляхів голосування; розроблення окремої стратегії проведення виборів на звільнених від російської окупації Українських

територіях задля належного забезпечення виборчих прав громадян України та захисту виборчих процедур; аналіз кадрового потенціалу забезпечення адміністрування виборчих процесів на обласному, районному, міському рівнях та на рівні територіальних громад задля розробки рішень спрямованих на фахову укомплектованість виборчих комісій по всій території України. Отже, представимо систему організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів у Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1. Система організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні

<i>Аспект</i>	<i>Складова процесу</i>	<i>Напрям вдосконалення</i>
Організаційний	Організація виборчого процесу	<ul style="list-style-type: none"> • висування кандидатів без прив'язки до партії; • автоматизована система актуалізації даних реєстру виборців;
	Хід виборчого процесу	<ul style="list-style-type: none"> • дієвий контроль за здійсненням передвиборчої агітації; • електронна реєстрація кандидатів; • спрощена система оскарження рішень у виборчій сфері;
	Голосування на виборах	<ul style="list-style-type: none"> • впровадження нових методів голосування; • забезпечення інклюзивності виборчого процесу; • автоматизація процесу підрахунку голосів;
Правовий	Стабільність виборчого законодавства	<ul style="list-style-type: none"> • використання системного підходу до внесення змін у виборче законодавство;
	Стійкість виборчої системи	<ul style="list-style-type: none"> • закріплення основних засад щодо застосованої виборчої системи у Конституції;
	Імплементация європейського законодавства	<ul style="list-style-type: none"> • гармонізація виборчого законодавства; • актуалізація виборчих норм із врахуванням наслідків війни на підставі комплексного аналізу впливу; • забезпечення гендерної рівності;
Інституційний	Створення мережі органів адміністрування виборчих процесів	<ul style="list-style-type: none"> • створення кадрового реєстру потенційних членів виборчих комісій; • запровадження оцінки спроможності за територіальним принципом;
	Міжнародна співпраця	<ul style="list-style-type: none"> • створення міжнародної виборчої платформи;
Інформаційний	Інформаційне забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> • широке висвітлення інформації про хід виборчих процесів та виборчих процедур; • боротьба із політичними технологіями та маніпуляціями;
	Просвіта виборців Публічність виборчих процедур	<ul style="list-style-type: none"> • впровадження освітніх проектів і програм; • доступність виборчої інформації; • детальне врегулювання передвиборчої агітації у мережі Інтернет та в соціальних мережах;

Інноваційний	Впровадження цифрових технологій	<ul style="list-style-type: none"> • вироблення комплексного підходу застосування цифрових технологій у розрізі окремих виборчих процедур;
Безпековий	Впровадження моніторингу загроз	<ul style="list-style-type: none"> • розробка алгоритму проведення моніторингу загроз виборчим процесам та його документальної формалізації;
	Кіберзахист	<ul style="list-style-type: none"> • посилення заходів щодо протидії кібератакам;
Фінансовий	Контроль за використанням коштів	<ul style="list-style-type: none"> • впровадження нових підходів до фінансування передвиборчої агітації; • фінансова підзвітність кандидатів.

Джерело: Складено автором

Відтак, як вбачається із Таблиці 2.1. система організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні є досить складною та включає в себе 7 основних напрямів, які направлені на належне проведення повоєнних виборів та зможуть допомогти уникнути впливу негативних чинників на виборчі процеси.

Організаційний аспект вдосконалення виборчого процесу, наведений у Таблиці 2.1., направлений на приведення виборчих процедур у відповідність до сучасних реалій із застосування цифрових та інформаційно-комунікативних технологій, з огляду на руйнівні наслідки війни. В свою чергу правовий аспект сприятиме стабілізації виборчого законодавства, впровадження кращих виборчих практик та стандартів європейського законодавства, інституційний допоможе підвищити спроможність, об'єктивність та неупередженість Центральної виборчої комісії та інших органів адміністрування виборчих процесів, інноваційний – сприятиме розвитку електронного урядування в цілому в країні, безпековий – допоможе забезпечити належний рівень захищеності виборчих процесів, а також сприятиме запобіганню та протидії загроз, що можуть виникати у виборчій сфері. Крім цього, фінансовий аспект вдосконалення виборчих процесів сприятиме підвищенню контролю за використанням бюджетних коштів, підвищенню рівня доброчесності всіх суб'єктів виборчих процесів, допоможе зробити виборчі процеси більш прозорими та чесними для виборців.

Для України питання якісного законодавчого забезпечення виборчого процесу є особливо актуальним, адже із набуттям чинності Виборчого кодексу України з 1 січня 2020 року [9], в Україні впроваджена нова виборча система на виборах народних депутатів України, яка передбачає обрання парламенту за

пропорційною системою на основі відкритих регіональних списків. Як вже зазначалось, виборці можуть голосувати не лише за партію, але й за конкретного кандидата у списку партії. Партії, які подолали 5% бар'єр, гарантовано одержують 9 місць до парламенту нового скликання з-поміж перших кандидатів їх партійних списків.

Важливим законодавчим нововведенням є встановлення гендерного балансу в партійних списках, що відповідає європейським стандартам збалансованого представництва жінок та чоловіків у представницьких органах влади. Так, у кожній п'ятірці кандидатів повинно бути не менше двох осіб протилежної статі. Водночас ці положення потрібно розуміти так, що дотримання гендерної рівності є обов'язковим лише на стадії висування кандидатів. Адже після реєстрації баланс може бути порушений, наприклад, унаслідок відмови окремих кандидатів від балотування чи внаслідок скасування реєстрації окремих кандидатів.

Європейські країни по різному вирішують питання гендерної рівності в політичних відносинах. Наприклад, у Німеччині, Ісландії, Норвегії, Румунії та низці інших країн законодавець не передбачає гендерні квоти. Проте гендерна рівність закріплюється безпосередньо партіями в їх статутах. Гендерні квоти найбільш поширені у виборчих системах країн Скандинавії, Франції, Португалії тощо. На жаль, Україна посідає лише 146 місце за ознакою представництва жінок у парламенті, тобто жінки становлять лише 20.8% складу українського парламенту [164].

Гендерна рівність передбачає рівні права та можливості для кожного, без врахування статевих ознак, а також незалежно від сфер суспільно-політичного або ж особистого життя. Крім цього, під гендерною рівністю розуміється рівний доступ, як для жінок так і чоловіків, до ресурсів і благ, справедливий та рівний розподіл між ними [165, с. 5].

Сам процес розвитку політики гендерної рівності супроводжується поступовим закріпленням в загальних міжнародних актах та в національних законодавствах країн основних принципів щодо рівності статей, рівних прав, рівних можливостей, заборони дискримінації за ознакою статі.

До прикладу, в Європі кількість жіночого населення на 3,6 % переважає чоловіче, згідно статистичних даних лічильника населення Європи [166]. Такий показник свідчить про те, що сталий розвиток країн Європи можливий лише за умови рівноправної участі жінок у суспільно-політичних процесах та рівного залучення до процесів прийняття рішень.

У звіті Комітету з рівних можливостей жінок і чоловіків, складеного ПАРЄ зазначено, що «відсутність рівного представництва в органах влади жінок і чоловіків становить суттєву загрозу для легітимності демократії, порушує права людини та може розцінюватись як дискримінація» [167].

Відтак країни Європейського Союзу впроваджують різноманітні способи та інструменти для більш широкого залучення жінок до виборчих процесів, серед яких: закріплення в основних законах принципів рівних прав та можливостей; ухвалення окремих, деталізованих нормативно-правових актів із гендерної рівності; створення інституцій, уповноважених здійснювати сприяння до забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Також до одних із основних інструментів сприяння гендерної рівності у виборчих процесах в європейських країнах належить впровадження гендерних квот (gender quotas), які представляють собою правову норму, яка визначає певну кількість жінок (числову або відсоткову), що мають бути присутні у виборчих списках політичних партій з метою стимулювання їх у участі у виборах [168, с. 212].

Фахівці офісу спеціального радника з гендерних питань Генеральної асамблеї ООН (OSAGI) у своїй доповіді зазначають, що «на представництво жінок у політичному управлінні впливають три основні чинники: гендерні квоти, партійні списки та виборчі бар'єри» [169].

На нашу думку, найскладнішою складовою чинників гендерного стимулювання слугують гендерні квоти, з огляду на те, що ця складова є новою для вимог законодавства, досвід її застосування незначний, а відтак ґрунтовні висновки її застосування робити зарано. Виокремлюють різні типи квотування, найрозповсюдженими є: законодавчо закріплені квоти із зарезервованими

місцями у виборчих списках та добровільні квоти, що встановлюються за рішенням політичної партії без законодавчої вимоги.

Представимо типи квотування в країнах Європейського Союзу, що діяли на парламентських виборах станом на 2021 рік у Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2. Типи квотування, що застосовуються в країнах Європейського Союзу

Країна	Тип квотування
Австрія, Греція, Кіпр, Литва, Люксембург, Польща, Іспанія, Італія, Мальта, Німеччина, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Франція, Швеція, Хорватія, Швеція	Законодавчо закріплені квоти на національному рівні та добровільні квоти для місцевого рівня
Бельгія, Португалія, Нідерланди, Чехія	Законодавчо закріплені квоти для усіх рівнів
Ірландія	Законодавчо закріплені квоти тільки для нижньої палати парламенту

Джерело: Складено автором на основі Баз даних гендерних квот [170]

Отже, як свідчать дані Таблиці 2.2. більшість країн Європейського Союзу поєднує два види гендерного квотування, тобто на кожному із окремих типів виборів встановлено законодавчий обов'язок до кількості жінок у виборчих списках та надано можливість політичним партіям встановлювати свій розмір квотування на місцевих рівнях виборів. Такий підхід є доволі гнучким, врахує особливості розподілу населення у певній місцевості, що дає можливість політичним партіям більш якісно формувати виборчі списки.

Крім цього зауважимо, що на кількісне представництво жінок у представницьких органах влади чинить суттєвий вплив кількісний показник квоти, тобто її реальне числове значення; умови розміщення такої квоти у виборчому списку, тобто її порядковий номер; виборча система, тобто спосіб підрахунку голосів та розподіл мандатів; наявність та розмір відповідальності у разі невиконання гендерної квоти; способи здійснення контролю органами адміністрування виборчих процесів за дотриманням гендерних квот політичними партіями, які висувають своїх кандидатів.

Гендерне квотування на практиці передбачає, наявність встановленої кількості жінок у складі визначеного представницького органу влади або у

виборчому списку політичної партії. Проте, в окремих країнах може застосовуватись квотування за відсотковим розподілом без поділу на статеву приналежність, до прикладу законодавча вимога, щоб жодна із статей не могла перевищити показник у 60 % та не складала менше 40%.

Слід наголосити, що перешкоджати участі жінок у виборчих процесах можуть різноманітні бар'єри, які виникають у соціальній, економічній або культурній сферах. До таких бар'єрів можемо віднести народження дітей та потреба у піклуванні про них, недостатність економічних ресурсів; сталі культурні або релігійні традиції. Відтак гендерне квотування слугує механізмом подолання зазначених бар'єрів, стимулює політичну систему бути більш зацікавленою в пошуку жінок кандидатів та в подальшому управлінців, надає можливість більш активно брати участь жінок у виборчих кампаніях та сприяє руйнуванню застарілих стереотипів.

Отже, здійснений аналіз дозволяє виокремити позитивну ознаку гендерного квотування, що виражена у дієвому способі демократизації виборчих процесів та гарантуванні рівного доступу для жінок і чоловік. Проте при надмірному нав'язуванні умов щодо статі виникає ризик допущення до виборчих процесів або включення у виборчі списки кандидатів не за фахом та кваліфікацією, а за лише за статевою ознакою.

Як свідчить досвід країн Європейського Союзу з питань гендерної рівності, важливо мати фахову, структуровану та інституціолізовану гендерну політику, що супроводжується відповідними механізмами її реалізації [171, с. 21].

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що забезпечення збалансованої гендерної рівності, дотримання прав і свобод кожного із кандидатів у виборчих процесах можливе лише за умови ефективного поєднання правових норм та широкої просвітницької кампанії.

Водночас в Україні вимога щодо гендерних квот розповсюджується тільки на час висування кандидатів та реєстрації партійних списків у виборчих комісіях. Правова регламентація випадків відкликання кандидатур не враховує норми відповідного заміщення кандидатів на представників тієї ж самої статі. Відтак

зазначене створює підґрунтя для недотримання гендерних квот після реєстрації виборчого списку партії, а отже потребує правового закріплення з метою усунення таких випадків.

Також у діючому Виборчому кодексі України вперше закріплено положення, що вибори народних депутатів України проводитимуться у єдиному загальнодержавному багатомандатному окрузі, а голосування проходитиме у 25 виборчих регіонах. Водночас потребують додаткової регламентації окремі положення стосовно призначення та зміни виборчих комісій, регулювання впливу ЗМІ, розмежування виборчих округів, процедурних питань висування кандидатів, підрахунку голосів та встановлення підсумків голосування.

Венеціанська комісія «За демократію через право» зазначає, що для виборців свобода формування власної волі вимагає від держави дотримуватись обов'язку нейтральності, зокрема, у питаннях доступу до засобів масової інформації, публічних демонстрацій та фінансування партій і кандидатів [172, с. 37]. Виборча практика в Україні доводить, що обов'язок держави передбачає не тільки забезпечення рівності кандидатів чи партій, але й забезпечення належних умов проведення чесної виборчої кампанії, що дозволяє виборцю робити усвідомлений вибір.

Виборчі процеси впливають на суспільно-політичне життя країни, роботу органів публічної влади та місцевого самоврядування в розрізі формування їх складу та перевиборчу боротьбу між представниками політичних партій під час виборів. Можливість виникнення політичних маніпуляцій або застосування політичних технологій під час виборчого процесу залежить від різних факторів, серед яких стабільність політичної системи та суспільно-політичних відносин між учасниками громадянського суспільства; рівень безпекової ситуація в країні; стабільність виборчого законодавства; рівень доброчесності органів адміністрування виборчих процесів та публічності виборчих процедур; довіра громадян до влади; просвіта виборців; захищеність виборчих процесів. Уникнути зазначеного можна за допомогою впровадження цілісної та комплексної системи організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів.

Л. В. Антонова та А. В. Антонов відзначають, що виборчий процес дослідники часто розглядають з політичної точки зору та поділяють його на декілька етапів (Рис. 2.2) [173].

В свою чергу, В. Бортніков вказує, що протягом етапів виборчого процесу політичні учасники відіграють ролі, які певним чином залежать від суспільно-політичної ситуації в країні та організаційно-правового забезпечення [174].

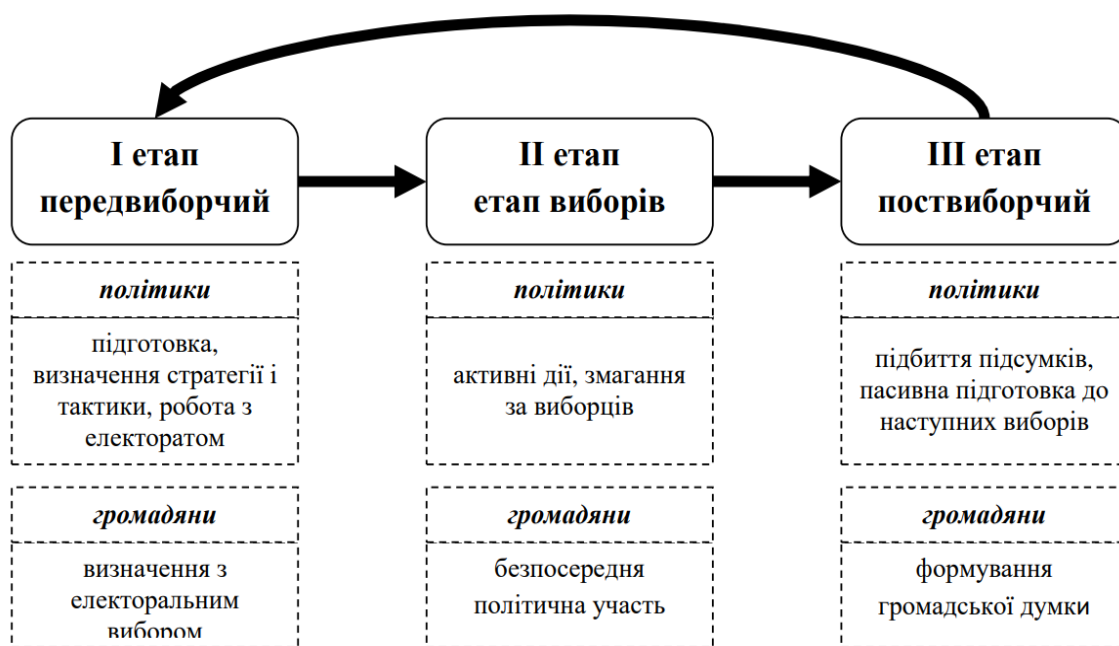

Рис. 2.2. Політична участь у виборчому процесі за етапами [173]

Відтак, з огляду на Рис. 2.2 можемо констатувати, що виборчий процес об'єднує як і представників органів публічної влади (політиків) так і громадян. Під час виборів, а у деяких випадках і до офіційного оголошення початку виборчого процесу, потенційні кандидати починають чинити вплив на громадян з метою схилити їх вибір на свою користь. Такий вплив характеризується як передвиборна агітація.

Водночас з точки зору організації виборчого процесу доцільно розглядати участь органів публічної влади на етапах виборчого процесу, як основоположну та невід'ємну. Політична еліта може з часом бути замінена, однак для забезпечення стабільності та законності процедури необхідним атрибутом має стати чітка правова база, котра буде забезпечувати умови для організації виборів на демократичних засадах та з урахуванням інтересів різних сторін. Наступним

елементом, відзначають Антонова Л. В. та Антонов А. В., участі органів влади є організація виборчого процесу. Відповідно, це має бути чітка організація, котра забезпечить проведення виборів на рівні, котрий усіх задовольнить, а після отримання результатів не буде сумнівів у легітимності (Рис. 2.3) [173].

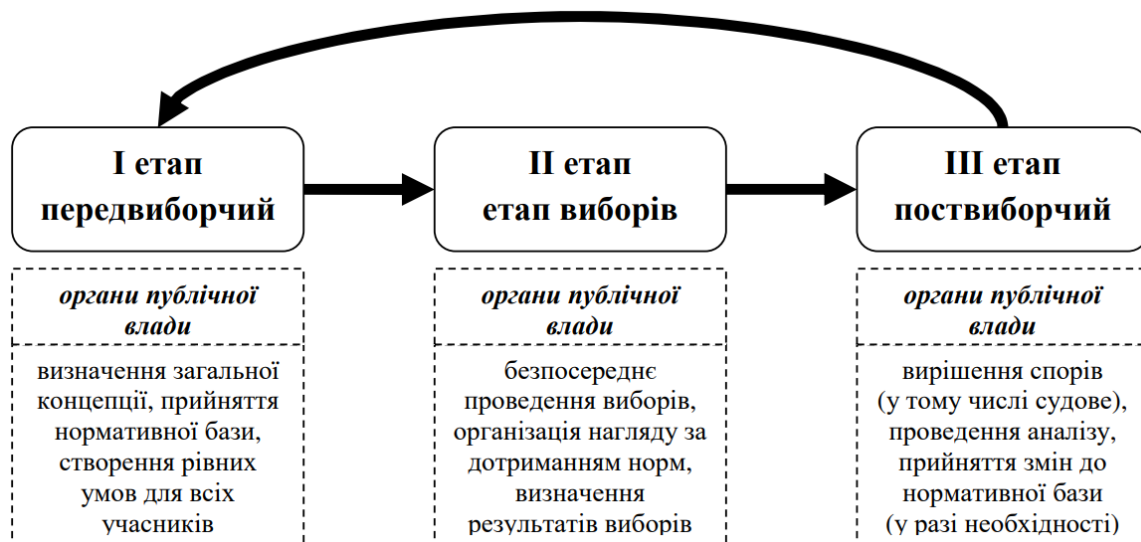

Рис. 2.3. Участь органів публічної влади у виборчому процесі [173]

Отже, як вбачається із Рис. 2.3 можемо констатувати, що органи публічної влади можуть брати участь у виборчих процесах з різних сторін, зокрема на певні органи покладається організація виборчого процесу, встановлення правил і процедур проведення виборів, забезпечення їх захисту, нагляд тощо. В свою чергу, окремі представники органів публічної влади на виборах виступають як кандидати та беруть участь безпосередньо як об'єкти обрання для виборців, що створює певні ризики для доброчесності щодо виникнення потенційного конфлікту інтересів між виконанням свої владних обов'язків та участі у передвиборчих кампаніях. Українське законодавство потребує вдосконалення в частині правового врегулювання меж участі представників публічної влади у виборчих кампаніях під час перебування їх на публічній посаді.

На думку В. Муравйова, є перелік чинників, які відображають негативні сторони виборчого процесу в Україні, зокрема:

1) взаємовідносини між гілками та різними рівнями влади не завжди узгоджені, що породжує незадоволеність серед громадян;

- 2) політичні партії в країні здебільшого створюються не на ідеологічній основі та, відповідно, можуть не відрізнятися одна від одної;
- 3) використання технічних кандидатів та партій для розпорошення голосів виборців та подальшої гри на цьому;
- 4) втручання адміністративного ресурсу у виборчий процес;
- 5) маніпуляції безпосередньо під час проведення виборів;
- 6) використання політиками брудних технологій (чорний піар, популізм, вплив на громадську думку через ЗМІ [113]).

Із зазначеного витікає, що організаційно-правові засади вдосконалення виборчих процесів можливо усунути шляхом узгодження чинного законодавства через ухвалення нових норм, які б дозволили врегулювати діяльність політичних партій, їх взаємовідносини із громадянами, також відносини між органами публічної влади та виборцями під час виборчого процесу. Шляхом підвищення відповідальності посадових осіб, а також вироблення комплексного підходу щодо контролю за їх діями під час виборів можна усунути залучення адміністративного ресурсу до виборчих процесів та уникнути політичних маніпуляцій.

Застосування політичних технологій учасниками виборчого процесу є розповсюдженою проблемою у всьому світі. Із розвитком нових цифрових технологій способи і методи впливу на виборчий процес динамічно змінюються. А відтак, органам адміністрування виборчих процесів необхідно систематично та комплексно оцінювати виникнення нових загроз, а також розробляти підходи щодо мінімізації їх впливу. Крім цього, важливим є постійне інформування громадян про вжиті заходи з метою підвищення їх обізнаності у виборчій сфері та демонстрації напрямів розвитку, що дозволить підвищити рівень довіри громадян до влади.

Л. Костецька, акцентує увагу на важливості систематизації виборчого законодавства з точки зору закладення важливого підґрунтя для розвитку виборчих процесів. Існування єдиного спільного законодавчого акту, який містив би загальні норми і правила для всіх типів виборів та закладав спільні принципи

організації та здійснення виборчих процесів, надає змогу уникнути правових колізій та суперечностей [175].

У Виборчому кодексі України закріплюються європейські принципи виборчого права серед яких принципи відкритості та публічності, а також деякі аспекти інформаційного забезпечення виборчих процесів. Водночас, залишають і певні прогалини, які потребують усунення, серед них: відсутність розмежування повноважень щодо здійснення контролю за передвиборчою агітацією між виборчими комісіями та Національною радою з питань телебачення і радіомовлення, неврегульованість порядку здійснення перевиборчої агітації у соціальних мережах та мережі Інтернет, відсутність класифікації прихованої передвиборчої агітації, відсутність механізмів оскарження опублікованої інформації про суб'єктів виборчих процесів та в цілому загального змісту щодо вимог та заборон, які стосуються передвиборчої агітації та агітаційних матеріалів. Вирішення окреслених питань шляхом правової визначеності у Виборчому кодексі України дозволить підвищити рівень прозорості та публічності виборчих процесів, сприятиме дотриманню прав учасників та суб'єктів, а також допоможе запобігти застосуванню політичних технологій, політичних маніпуляцій та інших зловживань під час здійснення передвиборчої агітації.

Нововведенням Виборчого кодексу України також є оновлену система розподілу депутатських мандатів, яка на думку С. Закірової є незрозумілою для значної кількості виборців та може спричинити ризик виникнення конфліктів між кандидатами всередині самої партії. Такий ризик пов'язується із існуванням у політичних партіях різних груп впливу та інтересів [176]. Водночас на нашу думку, пропорційна виборча система з відкритими списками направлена саме на формування здорової конкуренції не тільки для політичних партій, але й самих кандидатів, які будуть приділяти більше уваги своїй репутації, що в свою чергу буде сприяти підвищенню рівня доброчесності та зміцнюватиме прагнення таких кандидатів до плідної співпраці з виборцями. Разом з тим, для вирішення питання щодо складності розуміння принципу підрахунку голосів та розподілу мандатів важливим є проведення широкої роз'яснювальної компанії серед громадян з

метою їх обізнаності в усіх аспектах волевиявлення, що дозволить зробити вибір кожного виборця свідомим.

З іншого боку, пропорційна виборча система створює умови для висування кандидатів, які тісно пов'язані із певною політичною партією та ускладнює потрапляння у виборчі списки незалежних кандидатів. Це може слугувати значною перепорою на місцевих виборах, де політичні партії на рівні територіальних громад не мають широкого розгалуженого представництва. Тому, доцільно для місцевих виборів дозволити балотування поза межами виборчих списків від політичних партій, що сприятиме розвитку місцевого самоврядування.

Отже, дослідивши сучасні аспекти організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні, відзначимо, що виборче законодавство та виборчий процес в Україні мають довгу історію змін, які відбуваються в умовах становлення громадянського суспільства, гострій боротьбі за незалежність України, цифрової трансформації переважної більшості аспектів суспільного життя та євроінтеграційного курсу України.

Виборчий кодекс України виступає ефективним і прогресивним інструментом нормативно-правового регулювання виборчих процесів та дієвим механізмом відображення волевиявлення громадян.

Водночас аналіз виборчого процесу в Україні дозволяє говорити про те, що його удосконалення має певні перспективи. Організаційно-правові засади містять низку недоліків, серед яких наявність розбіжностей у діючому виборчому законодавстві, не повна урегульованість виборчих норм та процедур, невідповідність сучасним реаліям, неврахування набутого досвіду із подолання пандемії, низький рівень захищеності виборчих процесів, неврахування певних європейських виборчих стандартів серед яких рівність та залученість громадян у виборчому процесі, недосконале врегулювання забезпечення аспектів гендерної рівності у виборчих процесах, відсутність впорядкування здійснення передвиборчої агітації у соціальних мережах та мережі Інтернет, низький рівень обізнаності виборців щодо процедури голосування та способів підрахунку

голосів, застосування суб'єктами виборчих процесів різних видів політичних технологій та маніпуляцій.

Усунення визначених недоліків та, як наслідок, удосконалення виборчих процесів в Україні вбачається шляхом впровадження комплексного підходу, що запропонований у вигляді системи та включає в себе організаційний, правовий, інституційний, інформаційний, інноваційний, безпековий та фінансовий аспекти. Реалізація зазначеного через призму системності сприятиме стабільності виборчого законодавства; усуненню суперечностей та актуалізації виборчих норм щодо врахування руйнівних наслідків війни; врахуванню базових європейських принципів виборчого права; використанню цифрових технологій; впровадженню моніторингу загроз виборчим процесам; посиленню спроможності органів адміністрування виборчих процесів; стійкості виборчої системи; підвищенню рівня знань про виборчі процеси серед населення.

2.2. Інституційне забезпечення організаційних засад вдосконалення виборчих процесів в Україні

Засади вдосконалення виборчих процесів в Україні, розвитку виборчої системи, підвищення політико-правової культури учасників виборчих процесів передбачають обов'язкове врахування як історичних, національних традицій, так і передового досвіду світової виборчої практики, зокрема країн Європейського Союзу. Особливої актуальності набуває подальше вдосконалення виборчих процесів, адже головним пріоритетом розвитку політичних виборів в Україні є національні й суспільні інтереси на користь самої країни, суспільства й кожного окремого громадянина України.

Виборча система, виборчі процеси та й інші заходи й методи, що застосовуються під час виборчої кампанії як управлінський інструментарій, впливають на стабільність політичної системи й розвиток демократії в країні і, своєю чергою, залежать від чіткості й виваженості правових норм, рівня політико-правової культури учасників виборчих процесів.

Виборча система України пройшла шлях від мажоритарної абсолютної більшості до пропорційної системи з відкритими списками. Моделювання модернізації виборчої системи показує, що для посилення державного управління суспільними процесами оптимальною може бути чутлива до інновацій мажоритарна виборча система відносної більшості, а якщо ставиться за мету мінімізація негативних наслідків управління, то в нагоді може стати пропорційна виборча система як більш консервативна до змін.

В свою чергу, для будь якої виборчої системи потрібен орган або система органів адміністрування - інституції, які б змогли забезпечити належний рівень реалізації виборчих процесів та забезпечити легітимність обраних представників. У кожній країні існує своя система органів адміністрування виборчих процесів.

Для визначення засад вдосконалення виборчих процесів в Україні необхідно розглянути інституційне забезпечення організаційних засад виборчих процесів шляхом визначення головних інституцій, котрі наділені певними повноваженнями у виборчій сфері.

Спочатку визначимось безпосередньо з терміном «інституція» в нашому дослідженні, адже сьогодні в цей термін вкладено дуже багато значень і трактувань.

В сучасних західних авторів чітко розмежовується «institution» і «institute», хоча повної згоди щодо визначення сутності «інституту» та «інституції» серед них не існує. Попри це, послуговуючись саме цими термінами, усі гуманітарні науки проводять дослідження інституційних утворень у різних площинах. Правова наука незмінно розглядає інститути як стійкі комплекси юридичних правил, «які, переслідуючи одну спільну мету, управляють перманентним та абстрактним вираженням суспільного життя». Історики зосереджують увагу на еволюційних механізмах розвитку інституцій та інститутів. Соціологія вивчає інститути, виходячи з практики та «повсякденного знання», не надто цікавлячись абстрактними теоретичними побудовами. Вона пропонує перелік явищ наслідків, до яких необхідно підібрати явища причини, детермінанти. Економісти вбачають в інститутах засоби суспільного обміну та складові механізму регулювання

ринкових відносин. І, нарешті, політична філософія в контексті інституційних утворень опікується проблемами «правильного» та «справедливого» облаштування суспільного життя [177, с. 12].

П. Бергер зазначає, що під інституціями правильно розуміти традицію, порядок, який заведений в суспільстві, а інститут необхідно розглядати як закріплення таких звичаїв і порядків у законах і правових нормах [178].

Інституції стосуються більше суспільства, ніж суверенної влади, яка постає лише виразником суспільної волі. З врахуванням цієї обставини, інститут в демократичному суспільстві – завжди інституція, однак не завжди за демократії об'єктивно існуюча інституція є офіційним інститутом [177, с. 13].

Класичне визначення інституцій, зазвичай, пов'язують з ім'ям теоретика інституціоналізму В. Гамільтона, який запропонував його у такому вигляді: «Інституції – це вербальний символ для кращого опису групи суспільних звичаїв. Вони означають переважний та постійний спосіб мислення, який став звичкою для групи або звичаєм для народу. У повсякденній мові – це інше слово для позначення «процедури», «загальної згоди» чи «домовленості»; книжною мовою – народні звичаї, так само як і грошова економіка, класична освіта, фундаменталізм та демократія є «інституціями» [179, с. 21].

Слід звернути увагу на твердження Прокопенко Л. Л., який відзначає, що інституційна система Європейського Союзу безперервно еволюціонувала протягом шести десятиліть, постійно зазнаючи змін, зумовлених насамперед напрямами європейської інтеграції. Вона ґрунтується на системі угод, починаючи з Паризького договору про утворення Європейської спільноти вугілля і сталі (1951 р.) та Римського договору про заснування Європейської економічної спільноти (1957 р.) і закінчуючи Угодою про Європейський Союз (Маастрихт, 1992 р.), Амстердамським договором (1997 р.), Ніццьким договором (2001 р.) та Лісабонським договором (2007 р.) [180].

Отже, можемо констатувати, що інституції як складова організаційних засад вдосконалення виборчих процесів в Україні – це складові публічної влади, ключовим завданнями яких є створення сигналів про потреби суспільства, тобто

генерування інформації у поєднанні з одночасним розв'язанням проблем, що виникають під час виборчих процесів, а також забезпечення підтримки збалансованості інтересів усіх членів суспільства.

Під інституційним забезпеченням засад вдосконалення виборчих процесів слід розуміти створення належних умов для функціонування існуючих, а за потреби – реорганізацію та створення нових інституцій, які безпосередньо залучаються до процесів розроблення, впровадження та реалізації виборчих процесів.

До таких інституцій належать державні, самоврядні, громадські та приватні інституції. Отже, інституційне забезпечення виборчих процесів здійснюється через: Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Центральну виборчу комісію, відповідні виборчі комісії (окружні, територіальні), виборчі дільниці та інші органи влади й органи місцевого самоврядування, які беруть участь у реалізації виборчих процесів у межах їхніх повноважень, визначених законодавством України.

Стаття 24 Виборчого кодексу України [9], встановлює засади організації роботи органів державної влади під час виборчого процесу та зобов'язує Державну казначейську службу України здійснювати своєчасне проведення розрахунків; Міністерство юстиції України, виборчі комісії, органи ведення Державного реєстру виборців – здійснення відповідних реєстраційних дій у строки та спосіб, установлені кодексом; правоохоронні органи України (прокуратура, Національна поліція України, Служба безпеки України) – забезпечення охорони приміщень виборчих комісій, а також охорони виборчих бюлетенів та іншої виборчої документації; суди – прийом, реєстрація та розгляд позовних заяв, скарг та звернень щодо оскарження рішень, пов'язаних з підготовкою та проведенням виборів.

Відтак Президент України визначає основні напрями розвитку держави, зокрема у сфері захисту прав та свобод громадян, призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України та позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією України.

В свою чергу, Верховна Рада України проводить законодавчу діяльність, у тому числі розробку, затвердження та внесення змін до законів що регулюють виборчі процеси. Варто відзначити, що у Верховній раді дев'ятого скликання утворений Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування до предмету відання якого, віднесено питання законодавчого забезпечення організації та порядку проведення виборів і референдумів, а також правового статусу Центральної виборчої комісії та її членів [181].

Крім цього, Верховна Рада України призначає на посади та звільняє з посад членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України. Пропозиції про призначення членів ЦВК подають Президентіві депутатські фракції та групи поточного скликання Парламенту. Закон України «Про Центральну виборчу комісію» визначає, що при розгляді таких кандидатур враховуються моральні якості запропонованих кандидатур, наявність у них професійного, наукового, громадського досвіду у виборчій сфері або виборчого права, а також досвіду в організації та проведення виборів або референдумів [26]. Водночас, чітких вимог та деталізованої процедури відбору кандидатів на посаду членів ЦВК законом не встановлюються.

Варто зазначити, що Кабінет Міністрів України у сфері виборчих відносин забезпечує розроблення та виконання загальнодержавних програм, спрямованих на розвиток виборчих процесів, планів заходів з її реалізації. Водночас головною державною інституцією вдосконалення виборчих процесів в Україні є Центральна виборча комісія.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про Центральну виборчу комісію», ЦВК є «постійно діючим колегіальним державним органом, який діє на підставі Конституції України, цього та інших законів України і наділений повноваженнями щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, всеукраїнського і місцевих референдумів» [26].

ЦВК очолює систему виборчих комісій та комісій з референдуму, які утворюються для організації та проведення всіх видів виборів в Україні, крім цього здійснює контроль за діяльністю виборчих комісій нижчого рівня, надає їм консультативно-методичне забезпечення.

Схематичне зображення ієрархічної підпорядкованості виборчих комісій разом із описом основних повноважень комісій представлені на Рис. 2.4.

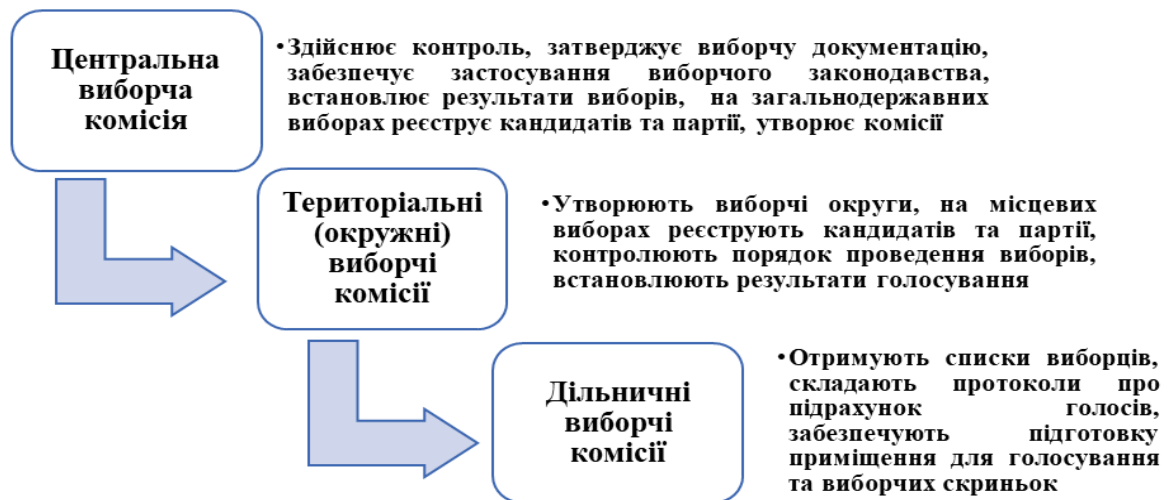

Рис. 2.4. Повноваження виборчих комісій у розрізі ієрархічної структури

Джерело: складено автором за даними [26].

Слід наголосити, що Центральна виборча комісія здійснює свої повноваження самостійно, незалежно від інших органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Законодавчо визначено забезпечення незалежності ЦВК, до яких належать конституційне закріплення порядку призначення на посади та звільнення з посад членів ЦВК, визначення гарантій діяльності, порядку фінансування, матеріально-технічного забезпечення та умов оплати праці голови, заступника голови, секретаря та членів ЦВК, працівників Секретаріату Комісії, її регіональних та територіальних представництв.

Значення ЦВК у виборчому процесі важко переоцінити, більше тридцяти років демократичного розвитку було б неможливим без функціонування

незалежного органу адміністрування виборів – ЦВК, оскільки доброчесні, прозорі, справедливі вибори є запорукою демократичного прогресу будь-якої країни. І саме завданням ЦВК є адміністрування виборчих процесів в Україні та захист волевиявлення громадян.

Офіційною датою заснування незалежної ЦВК вважається 1997-й рік, коли ухвалили перший Закон України «Про Центральну виборчу комісію» [182]. Передусім він передбачав, що члени ЦВК призначатимуться Верховною Радою за поданням Президента, що підвищив рівень незалежність органу. Утім, цій визначальній даті передували інші законодавчі кроки, які варті уваги. Зокрема, 1996 року ухвалена Конституція України, у якій закріпили, що ЦВК не належить до жодної з гілок влади. Крім того, був визначений особливий порядок призначення членів ЦВК, який мав забезпечити незалежність органу та сформований перший склад ЦВК. Отже, можемо на підставі конституційних норм стверджувати, що Центральна виборча комісія є незалежним органом адміністрування виборчих процесів.

Відметемо, що для адміністрування виборчих процесів в країнах Європейського Союзу створені виборчі інституції, які наділені повноваженнями щодо організації ходу виборів, включаючи майже всі етапи виборчих процесів. Так, здійснивши аналіз виборчих інституцій, що утворені в країнах Європейського Союзу [139], відмітимо, що прослідковується три типи виборчих інституцій: урядова – є частиною системи виконавчих органів влади та наділена додатковими повноваженнями, окрім виборчої сфери; незалежна – окремо утворений орган, наділений повноваженнями виключно у виборчій сфері; змішана – поєднує два органи (урядовий та незалежний), що наділені повноваженнями у виборчій сфері, які функціонують незалежно один від одного, проте мають ієрархічну залежність. Так, із 27 країн Європейського Союзу урядові виборчі інституції утворені в 10 країнах (Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Ірландія, Італія, Кіпр, Люксембург, Німеччина, Фінляндія), незалежні виборчі інституції функціонують в 11 країнах (Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Румунія, Словенія, Хорватія, Чехія, Швеція), а змішані утворені та функціонують

в 6 країнах (Іспанія, Нідерланди, Португалія, Словаччина, Угорщина, Франція). Детальний перелік наведено в додатку А. Якщо за зазначеним принципом аналізувати ЦВК, то можемо впевнено стверджувати, що вона є незалежною виборчою інституцією.

До складу ЦВК входять 17 членів, а кандидатури осіб на посади попередньо обговорюються в депутатських фракціях і групах Верховної Ради України, водночас їх призначення проводиться за наявності висновків відповідного профільного комітету Верховної Ради України. Подання на призначення, як вже зазначалось, членами ЦВК подається Президентом України на затвердження Верховною Радою України. Водночас чіткої процедури відбору членів ЦВК законодавчо не закріплюється. Для України для досягнення прозорості процесу призначення членів ЦВК доцільно більш чітко деталізувати процедуру відбору таких кандидатів. У світі існує механізм відкритих конкурсів на призначення осіб на відповідальні посади державного рівня, який забезпечує відкритий та прозорий відбір кандидатів з широкого кола осіб та дозволяє висувати кандидатів від усіх зацікавлених сторін та запровадити громадський контроль за таким процесом. Крім того, відкритий публічний конкурс забезпечить дотримання базових європейських принципів виборчого законодавства серед яких забезпечення рівного доступу, довіра суспільства, законність, гласність, політична неупередженість, недискримінація, доброчесність.

Вимогами до членів ЦВК згідно Закону України «Про Центральну виборчу комісію» [26] є громадянство України, досягнення двадцятип'ятирічного віку, наявність права голосу на виборах, проживання в Україні останніх п'яти років та володіння державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови. Також встановлюються окремі вимоги до членів ЦВК щодо заборони обіймання певних посад, володіння представницькими мандатами, бути членом політичної партії та бути кандидатом на виборах. Вимог до професійної кваліфікації, репутації, доброчесності, досвіду роботи не встановлюється. Вищеперераховані вимоги до членів ЦВК, на нашу думку, потребують вдосконалення шляхом їх розширення та чіткої деталізації.

Також доцільним є підвищення мінімального віку осіб – членів ЦВК, з огляду на високий рівень відповідальності таких посад та потребу у фаховості та досвідченості при виконанні покладених завдань та функцій.

В країнах Європейського Союзу, наприклад у Польщі до складу Центральної виборчої комісії входять судді, в Естонії, Литві, Словенії та Словаччині – представники парламентів цих країн та органів виконавчої влади, у Литві трьох представників до складу їх ЦВК висуває асоціація працівників – найбільша в країні громадська організація. Із зазначеного слідує, що компетентне представництво членів ЦВК для країн Європейського Союзу має велике значення, а до процесу відбору залучається широке коло осіб як від законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, так і від громадянського суспільства.

Щодо кількісного складу ЦВК необхідно наголосити, що наприклад у Польщі Національна виборча комісія складається із 9 осіб при орієнтованій кількості населення у 38,1 млн осіб., Австрія має 11 членів у своєму складі ЦВК при кількості населення у 9,1 млн. осіб, Іспанія – 14 членів із населенням у 47 млн. осіб, Нідерланди – 7 членів із населенням у 17,3 млн. осіб, Німеччина – 9 осіб із населенням у 79,9 млн. осіб [139], [183]. Водночас як в Україні кількісний склад членів Центральної виборчої комісії становить 17 осіб.

Зменшення кількості членів ЦВК не вплине на продуктивність та спроможність комісії з огляду на те, що для забезпечення діяльності ЦВК, а саме організаційної, юридичної, експертної, аналітичної, інформаційно-довідкової та матеріально-технічної роботи, спрямованої на забезпечення здійснення ЦВК та її членами повноважень утворений та функціонує секретаріат комісії, Служба розпорядника Державного реєстру виборців (на правах департаменту), яка забезпечує ведення реєстру виборців, його апаратного та програмного забезпечення, відповідає за достовірність внесених даних та захист від утручань, незаконного використання та копіювання інформації.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про Державний реєстр виборців» реєстр – це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для зберігання та обробки даних, що включає в себе передбачену законом

інформацію, та створена задля забезпечення державного обліку громадян України – виборців. До органів Державного реєстру виборців належать розпорядник, органи ведення реєстру, регіональні органи адміністрування реєстру, які забезпечують організаційну підтримку та взаємодію місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, організацій та установ, контролюють виконання рішень розпорядника Реєстру [27].

Відповідно до норм, закріплених у прикінцевих та перехідних положеннях Виборчого кодексу України до прийняття ЦВК рішення про початок роботи її представництв (регіональних та територіальних) ведення Реєстру покладається на структурні підрозділи апарату державної адміністрації відного рівня та структурні підрозділи виконавчих органів місцевих рад відповідного рівня [9].

Органи ведення Реєстру здійснюють щомісяця поновлення бази даних реєстру виборців на підставі відомостей, що надаються Державною міграційною службою, територіальними органами управління Міністерства юстиції України, Міністерством оборони України, Державною пенітенціарною службою, закордонними дипломатичними установами України, судами, органами місцевого самоврядування (підрозділами з питань державної реєстрації), закладами охорони здоров'я, військовими частинами стосовно:

осіб, які набули громадянство України, отримали тимчасове посвідчення громадянина України або паспорт громадянина України уперше або у зв'язку зі зміною персональних даних протягом попереднього місяця;

осіб, яких припинено громадянство України протягом попереднього місяця;

осіб, яким виповниться 18 років протягом наступного місяця;

виборців, смерть яких зареєстровано протягом попереднього місяця;

виборців – військовослужбовців строкової служби, які протягом попереднього місяця прибули (вибули) для проходження служби у цій військовій частині (формуванні);

виборців, які визнані недієздатними або осіб щодо яких такі рішення скасовані із зазначенням реквізитів судового рішення та строку його дії;

виборців, які протягом попереднього місяця прибули (або вибули) для відбування покарання до цієї установи та яким виповниться 18 років;

громадян України - виборців, які протягом попереднього місяця стали на консульський облік на території відповідного консульського округу або вибули з нього;

виборців, які протягом попереднього місяця прибули для проходження служби у військових частинах (формуваннях) України, що дислокуються за межами України на відповідній території або вибули з них [27].

Відтак зауважимо, що перелік інституцій, які долучені до виборчого процесу, а саме етапу складання списків виборців, їх перевірки та уточнення досить розгалужений та передбачає систематичний обмін даними між великою кількістю суб'єктів – органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, установ та організацій.

Маємо відмітити також, що Центральна виборча комісія ще у 90-х роках почала здійснювати перші кроки співпраці ЦВК з міжнародними партнерами, зокрема з Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) та Агентством США з міжнародного розвитку (USAID).

Зауважимо, що IFES – це неприбуткова міжнародна організація, місії якої діють у 145 країнах світу та направлені на підтримку права громадян на вільні та чесні вибори, розвиток виборчих систем та просування демократії.

Уже майже 10 років IFES за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Міністерства міжнародних справ Канади та британської допомоги від уряду Великої Британії (UK aid) допомагає ЦВК в організації заходів та навчальних програм, аби поліпшувати професійний рівень членів виборчих комісій та забезпечити ефективне адміністрування виборів. Крім того, IFES разом із партнерами розробляє, оновлює та поширює необхідні довідкові матеріали, у тому числі навчальні фільми, посібники, інфографіки, аби навчання членів виборчих комісій по всій країні було інтерактивним та продуктивним, проводить спільні тренінги для всіх зацікавлених сторін, аби посилити їхню взаємодію та співпрацю.

Наразі IFES в Україні реалізує три проекти, а саме: «Відповідальна та підзвітна політика в Україні» (U-RAP), який фінансується Агентством США з міжнародного розвитку; «Забезпечення ефективної участі громадян у впровадженні реформ для гендерної рівності» (EMERGE), який фінансується Міністерством міжнародних справ Канади; «Стійкі інститути, суспільство та вибори» (RISE), який фінансується Британською допомогою від уряду Великої Британії [184].

Крім цього, у 2016 року IFES спільно з ЦВК створили Центр управління навчанням учасників виборчих процесів (Тренінговий центр) на який покладаються завдання із забезпечення виконання ЦВК повноважень щодо підвищення правової культури учасників виборчих процесів та організація навчання членів виборчих комісій та інших учасників виборчих процесів [185].

В свою чергу Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) – це незалежне агентство федерального уряду США, до напрямів роботи якого, належить серед іншого сприяння у запобіганні конфліктам та підтримка демократії в понад 100 країнах світу.

Основним документом, який окреслює напрями роботи USAID в Україні є Стратегія співпраці з Україною з питань розвитку у 2019-2024 рр. [186, с. 26-27], де наголошується про надання підтримки Україні в чиненні опору повномасштабній російській агресії, підтримки в реалізації трансформаційних реформ в Україні, з метою зміцнення засад незалежності, демократичності, єдності, реалізації базових європейських цінностей. У тому числі допомога направлена на розбудову громадської просвіти (особливо для молоді) та створення об'єктивних джерел інформації, які мають підвищити рівень обізнаності та підтримки ключових реформ – таких, як децентралізація, реформа виборчого процесу, захист прав людини та забезпечення доступу до правосуддя шляхом формуванню зав'язків між різноманітними суб'єктами виборчих процесів.

ЦВК пройшла тернистий шлях, аби нарешті стати тією незалежною інституцією, яка спроможна на високому рівні адмініструвати вибори та

референдуми в Україні. Однак не варто зупинятися на досягнутому, бо це постійний процес, який IFES разом із Агентством США з міжнародного розвитку (USAID), Міністерством міжнародних справ Канади та британської допомоги від уряду Великої Британії (UK aid) й надалі буде радо підтримувати. Адже невинний розвиток незалежної ЦВК є каталізатором зміцнення демократії в Україні [187].

Також Центральна виборча комісія співпрацює зі Всесвітньою асоціацією виборчих органів (A-WEB) та активно укладає угоди про двостороннє співробітництво з органами адміністрування виборів, серед яких 12 країн: Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Польща, Румунія, Туреччина, Угорщина. У межах виконання Стратегічного плану на 2020 – 2025 роки ЦВК розширюватиме співпрацю з органами адміністрування виборів інших країн. Уже розпочались перемовини з відповідними установами Німеччини та Швеції. Розглядається також можливість співробітництва з центральними виборчими органами Албанії, Північної Македонії, Словенії та Хорватії, які беззаперечно підтримали Україну на міжнародній арені після широкомасштабного вторгнення росії, підтвердивши таким чином свою відданість загально визнаним демократичним цінностям [188].

Отже, до інституцій, як складових організаційних засад вдосконалення виборчих процесів в Україні, можемо віднести міжнародні неурядові та урядові організації такі, як IFES, USAID та A-WEB, за допомогою яких Україна має можливість вивчати передовий досвід інших країн у виборчій сфері та імплементувати кращі закордонні практики в українське законодавство.

Водночас, з огляду на велику кількість міжнародних організацій, а також окремих країн, які висловлюють приналежність до співпраці з Центральною виборчою комісією, зауважимо, що доцільним є створення міжнародної виборчої платформи, яка об'єднає всі організації та інституції, що надають підтримку Україні, як міжнародні так і національні, у розбудові механізмів прямої демократії. Європейська інтеграція України потребує набуття якісного практичного досвіду, вироблення нових концептуальних підходів та дієвих

рішень в адмініструванні виборчих процесів, залучення міжнародної технічної допомоги. Створення такої платформи сприятиме кращій консолідації та координації міжнародної допомоги, створить комунікативний майданчик для зацікавлених сторін, зможе забезпечити розвиток виборчого законодавства на основі кращих практик країн-учасників платформи та імплементацію сучасних рішень у виборчій сфері в Україні.

Крім того, міжнародна виборча платформа може об'єднати фахівців, спеціалістів, науковців, представників політичних партій, бізнес-об'єднань, представників влади із різних країн та України у виборчій сфері та слугувати базовою основою для розробки змін у виборчому законодавстві на основі кращих виборчих практик інших країн.

Як вже зазначалось, 11 червня 2020 року Центральна виборча комісія ухвалила перший стратегічний план на 2020-2025 роки [189], де виокремила основні стратегічні напрями своєї діяльності, зокрема інституційна спроможність, якість та прозорість, просвіта, інклюзивність, технологічна модернізація, співпраця з міжнародними організаціями. Тож можемо відмітити, що довгострокове стратегічне планування допоможе ЦВК проводити складні інституційні реформи, вчасно реагувати на системні виклики та розвивати міжнародну співпрацю.

А у червні 2021 року ЦВК затвердила Антикорупційну програму на період 2021-2023 років [190], якою запровадила комплекс додаткових заходів для протидії корупції в діяльності ЦВК, зокрема шляхом ідентифікації корупційних ризиків, їх оцінки, встановлення причин, що їх породжують, розроблення та впровадження заходів, спрямованих на усунення та превенцію цих ризиків.

Водночас головним нормативним документом у виборчій сфері, який підтвердив демократичний розвиток України, є Виборчий кодекс України, та аналізуючи який можна впевнено стверджувати про необхідність доопрацювання, а в деяких випадках і врегулювання низки його положень. Станом на червень 2023 року зміни до кодексу внесені сьома законами, а восьмий закон вступить в силу наприкінці 2023 року.

Відмітимо, що сьогодні для України актуальним стало питання належного врегулювання виборчих норм при правовому режимі дії воєнного чи надзвичайного стану в Україні або на окремих територіях, а також врахування наслідків їх дії при проведенні виборів на територіях, які перебували під тимчасовою окупацією. Наразі в Україні активно обговорюється можливість закріплення принципу безперервності виборчого процесу, тобто впровадження законодавчих змін, які б заборонили відмінити або переносити вибори. Зазначена позиція виловлювалась у рішенні Конституційного Суду України від 10 червня 2009 року № 14-рп у справі за поданням Президента України про відповідність Конституції України Постанови Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради» [191].

На нашу думку, зазначений підхід може створити безліч ризиків для виборчих процесів серед яких: потреба у забезпеченні посиленого захисту виборчих процедур, безпеки виборців під час голосування, додаткових заходів контролю за перебігом передвиборчої агітації, процедур перевірки на добросовісність та відсутності зв'язків із ворогом для суб'єктів виборчого процесу. Водночас правова регламентація наслідків дій військового стану, детальне планування проведення перших повоєнних виборів потребує розробки та ухвалення, а також можлива для впровадження відповідно до законодавства України вже сьогодні, під час дії військового стану. Зазначене є найактуальнішим питанням в умовах сьогодення.

Отже, на нашу думку, до діалогу про безперервність виборчого процесу та заборони його відміни та перенесення доцільно повернутися й ухвалювати будь-які рішення з цього напрямку вже після скасування дії військового стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [192].

Також зауважимо, що Стратегічним планом розвитку ЦВК [189] передбачено публічне звітування за результатами діяльності. У 2020 році ЦВК

оприлюднила перший річний звіт своєї діяльності. У звіті представлено 8 розділів, які стосуються виборів, забезпечення інституційної спроможності, співпраці з державними органами, інклюзивності, міжнародної співпраці, просвіти, комунікацій, фінансової складової діяльності.

Розглянемо питання щодо інклюзивності виборчих процесів детальніше, з огляду на важливість забезпечення виборчих прав та свободи волевиявлення для усіх категорій громадян, включаючи осіб з особливими потребами. Важливості зазначений аспект набуває і в контексті повоєнного відновлення України. Також зазначений аспект потребує детального розгляду на предмет спроможності виборчих інституцій забезпечити належний рівень інклюзивності виборчих процесів, які віднесені до базових європейських виборчих стандартів.

Слід відмітити, що Рада Європи реалізує в Україні проект «Підтримка прозорості, інклюзивності та чесності виборчої практики в Україні» (у трьох фазах) в рамках Плану дій Ради Європи для України на 2018 – 2022 роки, а в 2023 році почалась реалізація проекту «Підтримка демократичних післявоєнних виборів в Україні», де поясненням стосовно реалізації в Україні саме зазначених проектів вказуються катастрофічні та безпрецедентні наслідки війни та військової агресії росії проти України [193].

Відповідно до опублікованої інформації Конфедерацією роботодавців України, інвалідність протягом 10 місяців війни у 2022 році отримали понад 45 тис. громадян України, що в 3,5 рази перевищує показник 2021 року, крім цього зазначений показник має високі темпи зростання [194].

Водночас загальна кількість людей з інвалідністю в період до воєнного стану сягала позначки у 2,7 млн. українців або орієнтовно 7 % від загальної чисельності населення України [195].

За статистикою, більше ніж 85 % таких осіб можуть бути повноцінними суб'єктами виборчих процесів, тобто мати право голосувати на виборах та балотуватися до органів влади, а отже забезпечення можливості реалізації зазначених прав таких громадян є обов'язком для країни. Умовно виборців з особливими потребами можна класифікувати у чотири основні групи, зокрема із

порушенням зору, із порушенням слуху, із порушенням опорно-рухового апарату та із психосоціальними порушеннями.

Загалом у світі понад мільярд людей, які мають різні форми інвалідності: фізичну (порушення, які впливають на мобільність, рух або тіло), сенсорну (порушення зору, слуху), психосоціальну (порушення сприйняття, поведінки, емоцій) чи інтелектуальну (порушення інтелектуального розвитку, які впливають на можливість вчитися на очікуваному рівні та вести повсякденне життя) і чисельність таких людей має тенденцію до зростання внаслідок старіння населення, пандемії COVID-19 та у результаті військових конфліктів [196].

Всесвітня організація охорони здоров'я виокремила основні бар'єри, які можуть перешкоджати особам з інвалідністю брати участь у суспільно-політичному житті країни, до яких віднесені:

відсутність фізичної доступності до приміщень, споруд, доріг, інфраструктури, транспорту (фізичні бар'єри);

відсутність альтернативних способів надання послуг, у тому числі адміністративних, до прикладу за допомогою цифрових засобів, поштовим та телефонним зв'язком, кур'єрської служби;

низький рівень забезпечення комунікативної підтримки осіб з інвалідності;

неврачування типів та груп вад при наданні допомоги або послуг;

недостатнє кадрове забезпечення та фахова підготовка працівників, дотичних до надання послуг особам з інвалідністю [197, с. 6-7].

Під інклюзивністю розуміють залучення людей з особливими потребами та їх включення до публічного життя суспільства, забезпечення рівного ставлення та рівних можливостей.

У виборчому процесі концепція інклюзивності передбачає повне залучення громадян з особливими потребами до виборчих процедур. Мова може йти не тільки про забезпечення права проголосувати у день виборів, що передбачає під собою реальну можливість ознайомитися з інформацією про кандидатів, фізичну спроможність отримати, прочитати та заповнити виборчий бюлетень. В Україні наразі існує лише один інструмент альтернативного голосування для осіб з

особливими потребами – це «голосування на дому», яке надає право особам здійснити своє волевиявлення вдома у зв'язку з інвалідністю або особам, які не можуть самостійно дістатися до виборчої дільниці за станом здоров'я. Для того, щоб отримати таку можливість, виборець повинен надати до дільничної виборчої комісії власноручно заповнено заяву разом із медичною довідкою про стан здоров'я особисто, поштовим зв'язком або через уповноваженого представника, а комісія повинна підтвердити зазначену обставину. Водночас, цей підхід є доволі складним для осіб з обмеженими можливостями та не забезпечує доступ до такої процедури для всіх груп осіб. Також слід зауважити, що інклюзивність виборчих процесів стосується серед іншого і маломобільних груп населення, до яких можуть належати вагітні жінки, люди похилого віку, особи з тимчасовими порушеннями здоров'я.

Конвенцію про права осіб з інвалідністю наголошує зобов'язанні країн забезпечувати осіб з інвалідністю інформацією, призначеною для широкої публіки, у доступних форматах і з використанням технологій, що враховують різні форми інвалідності, застосовувати форми жестової мови, абетку Брайля, підсилювальних і альтернативних способів спілкування, а також усіх інших доступних способів, форматів та методів за вибором осіб з інвалідністю. Крім цього стаття 29 Конвенції встановлює обов'язок захисту права осіб з інвалідністю на участь у таємному голосуванні на виборах і публічних референдумах без залякування та на висунення своїх кандидатур для виборів, на фактичне зайняття посад і виконання всіх публічних функцій на всіх рівнях державної влади, сприяючи використанню допоміжних і нових технологій [198].

Заходи, що вживаються країнами Європейського Союзу для здійснення права людей з інвалідністю на участь у виборах в якості кандидатів, включають виявлення й усунення перешкод для фізичної доступності, розробку і здійснення мінімальних норм і керівних принципів щодо забезпечення доступу до громадських будівель, надання інформації у доступних форматах (наприклад, за допомогою абетки Брайля і в доступній і зрозумілій формі) в будівлях та інших об'єктах, відкритих для громадськості, а також заохочення і використання нових

видів технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій, засобів та пристроїв забезпечення мобільності, а також асистивних технологій, придатних для людей з інвалідністю [196, с. 52].

В Україні розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07 квітня 2021 р. № 285-р затверджено Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року [199] та державну цільову програму «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року [200]. Зазначені документи декларують завдання та відповідальних за їх виконання щодо реалізації статті 29 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [198], зокрема щодо удосконалення виборчого законодавства стосовно участі осіб з інвалідністю у виборчому процесі шляхом створення умов для безперешкодного доступу до приміщень виборчих комісій та приміщень для голосування, застосування засобів розумного пристосування для голосування, доступних форматів інформації, у тому числі аудіокоментування, перекладу жестовою мовою, та інших форматів подачі інформації для читання та спілкування, моніторинг доступності приміщень виборчих дільниць для осіб з інвалідністю, зокрема тих, які пересуваються за допомогою крісла колісного, мають порушення зору та слуху.

Виборчий кодекс України також декларує низку прав осіб з інвалідністю у виборчому процесі, серед яких заборона обмежень виборчих прав громадян України за ознаками інвалідності або станом здоров'я. Крім цього, встановлюються вимоги щодо безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до виборчої інформації, приміщень для голосування, інших виборчих процедур та декларується можливість надання допомоги у разі неможливості особою самостійно заповнити виборчий бюлетень шляхом участі у цьому процесі супроводжуваних осіб [9].

Водночас питання щодо доступності виборчих приміщень, інформаційного забезпечення, комунікацій та рівної участі у виборчих процесах потребує більш детальної регламентації та практичного впровадження. Виборча інфраструктура під час війни зазнала значних руйнувань, при її відбудові обов'язково необхідно

врахувати принцип інклюзивності та доступності шляхом встановлення пандусів та спеціальних ліфтів, широких дверей та кабінок для голосування, пристосованих вбиральнь тощо. Крім цього необхідно забезпечити переклад на жестову мову та виготовлення шрифтом Брайля виборчої інформації, яка має бути легкодоступною та розповсюджуватися серед відповідних категорій громадян у тому числі і під час голосування. Комунікативну складову щодо спілкування та поводження з людьми з особливими потребами необхідно включати при навчанні членів виборчих комісій та спостерігачів з метою уникнення випадків дискримінації. Крім цього важливим є впровадження альтернативних методів голосування, які б могли забезпечити рівні права та можливості для усіх категорій громадян, включаючи і осіб з інвалідністю, маломобільні групи, тимчасово переміщених осіб, осіб, що виїхали за кордон.

Отже, можемо констатувати, що Виборчий кодекс України впровадив перші кроки щодо захисту прав осіб з особливими потребами, водночас потребують розвитку підходи щодо інтеграції таких осіб в суспільно-політичне життя шляхом групового розподілу потреб та їх задоволення за групами вад таких осіб. При розподілі потреб для осіб з особливими потребами у виборчих процесах за групами, виникне можливість системно підійти до вирішення зазначеної проблеми та виробити комплексні, загальні рішення щодо їх усунення, а також якісно реалізувати базові виборчі європейські принципи інклюзивності та доступності виборчих процесів. При чому, при реалізації вищенаведених заходів із архітектурної доступності, інформаційного забезпечення, комунікаційної взаємодії, рівної участі осіб з особливими потребами, впровадження альтернативних способів голосування виникне можливість для більш широкого залучення осіб з інвалідністю до роботи на виборчих дільницях у якості членів дільничних виборчих комісій або спостерігачів.

Водночас головним відповідальним виконавцем практичної реалізації заходів з інклюзивності виборчих процесів виступає ЦВК. Так, Центральна виборча комісія аналізує та вживає заходів щодо своєї інституційної спроможності. Під час роботи над Стратегічним планом діяльності ЦВК було

проведено масштабний аудит органу адміністрування виборів. Нові цілі та завдання вимагали оптимізації. З цією метою було проведено внутрішню реформу. Затверджено нову організаційну структуру та штатну чисельність працівників відповідно до результатів проведеного аудиту. Зокрема утворено сектор з питань запобігання та виявлення корупції Секретаріату ЦВК, як самостійного структурного підрозділу для виконання відповідних завдань; введено посаду заступника керівника Секретаріату ЦВК з питань цифрового розвитку цифрових трансформацій і цифровізації; розмежовано організацію внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту шляхом утворення окремого самостійного структурного підрозділу; реорганізовано відділ з питань управління персоналом шляхом перетворення його на управління з виділенням окремого напрямку оцінювання та розвитку персоналу; утворено управління комунікації, з питань консультативно методичного забезпечення та з питань організації підготовки та проведення виборів і референдумів; реорганізовано Службу розпорядника Державного реєстру виборців (на правах департаменту) Секретаріату ЦВК [201].

Отже, характеризуючи ЦВК, як головну інституційну складову організаційних засад вдосконалення виборчих процесів в Україні, треба відзначити, що проведена внутрішня реформа організаційної структури ЦВК слугуватиме ефективнішій організації роботи в умовах значного навантаження під час виборчих процесів. ЦВК стала активнішою, відповідальнішою та ініціативнішою.

Також наголосити необхідно і на важливість іншої інституції – суду. Спори, що пов'язані із розглядом справ у виборчій сфері підсудні адміністративним судам (місцевим, окружним адміністративним судам, апеляційному суду). Оскарження рішень, що стосуються встановлення результатів виборів, а також скарг щодо дій або бездіяльності ЦВК відбувається у Верховному суді України. Порядок розгляду судами справ, пов'язаних із виборчими процесами встановлюються нормами Кодексу адміністративного судочинства [202]. Спори,

поза безпосередніх етапів виборчих процесів розглядаються в порядку загального судочинства.

До юрисдикції розгляду виборчих справ місцевими загальними судами як адміністративними, підсудні справи, які пов'язані з: оскарженням рішень, дій чи бездіяльності дільничних виборчих комісій (за місцезнаходженням відповідної комісії); уточнення списку виборців; оскарження дій чи бездіяльності ЗМІ та інших інформаційних агентств; оскарження дій чи бездіяльності кандидатів на місцевих виборах та їх довірених осіб. Окружні адміністративні суди розглядають справи, що пов'язані з рішеннями територіальних (окружних) виборчих комісій; органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, а також позови щодо оскарження дій кандидатів у депутати на місцевих виборах (міського, районного та обласного значення) та їхніх довірених осіб, місцевих організацій партій та їхніх уповноважених осіб. Шостому апеляційному адміністративному суду як суду першої інстанції (за розміщенням ЦВК) підсудні справи щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності ЦВК, крім встановлення результатів виборів. Верховний Суд як суд першої інстанції розглядає справи щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності ЦВК щодо встановлення результатів виборів, а також є апеляційним судом у справах щодо оскарження всіх інших рішень ЦВК – при перегляді рішень Шостого апеляційного адміністративного суду. Касаційне оскарження рішень у виборчих спорах не передбачено [203].

Відтак інституцією, яка вирішує усі спори, пов'язані з виборчими процесами слугує система судів, тож можемо зауважити, що в Україні функціонує розгалужена система захисту у виборчій сфері, яка своїми рішеннями у справах може впливати на вдосконалення виборчих процесів.

Таким чином, дослідження інституцій, як складової організаційних засад вдосконалення виборчих процесів засвідчило, що в Україні доволі широке коло урядових органів та неурядових організацій залучено до порядку організації та належного забезпечення проведення виборів, виборчих процесів та інших процедур, що з ними пов'язані. Президент України та Верховна Рада України

безпосередньо залучені до процесу відбору та призначення членів ЦВК. В свою чергу, Верховна Рада України та утворений нею Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування спільно з ЦВК наділені повноваженнями щодо напрацювання проектів нормативно-правових актів у сфері виборчого законодавства, окремі рішення уповноважена ухвалювати своїми постановами ЦВК.

Крім цього під час виборчих процесів активно долучаються і правоохоронні органи (прокуратура, Національна поліція України, Служба безпеки України та інші) задля забезпечення громадського порядку, безпеки та охорони під час проведення виборів або інших важливих виборчих процедур.

Захист прав виборців та вирішення спорів, що виникають під час виборчих процесів здійснює система адміністративних судів.

Також залучені Міністерство юстиції України, як орган, що відповідає за реєстрацію суб'єктів виборчих процесів та Міністерство закордонних справ, яке є головним координатором виборчих процесів для громадян, що голосують на закордонних виборчих округах.

Зауважимо і про міжнародні організації, які активно долучаються до вдосконалення виборчих процесів в Україні та реалізують відповідні проекти за напрямками, зокрема найактивнішими є Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), Агентством США з міжнародного розвитку (USAID), Рада Європи. Створення міжнародної виборчої платформи слугуватиме комунікативним майданчиком для всіх інституцій, що надають допомогу Україні у забезпеченні розвитку виборчого законодавства та допоможе згрупувати та консолідувати таку допомогу від усіх міжнародних партнерів. Зазначене дає підстави констатувати, що як урядові інституції, наділені відповідними повноваженнями так і неурядові організації вносять вагомий внесок в удосконалення виборчих процесів, а їх плідна співпраця може забезпечити якісні зміни та розвиток виборчої сфери загалом.

Водночас більш плідної співпраці та спільної розробки системного комплексу заходів із впровадження інклюзивності та доступності виборчих

процесів потребують такі інституції, як Центральна виборча комісія, Міністерство соціального захисту населення України, Міністерство у справах ветеранів України, Урядовий уповноважений з прав осіб з інвалідністю в умовах проведення повоєнних виборів, а також задля досягнення дієвих результатів в архітектурній доступності виборчої інфраструктури, запровадження альтернативних способів голосування, доступності виборчої інформації для усіх осіб з особливими потребами за типами вад, що призведе до підвищення рівня залученості осіб з особливими потребами не тільки до процесу безпосереднього голосування, а й сприятиме включення таких осіб до складу виборчих комісій та спостерігачів.

2.3. Цифровізація виборчих процесів: тенденції та перспективи для України

Країни Європейського Союзу поступово йдуть шляхом цифрової трансформації всіх галузей, запроваджуючи цифрові платформи, які поєднують компанії й утворюють цифрові екосистеми. Цифрова трансформація представляє собою комплексний підхід до інтеграції комп'ютерних та інформаційних технологій, виробників товарів та послуг. Але повний перехід до цифрової трансформації вимагає спочатку відцифрування документів, переводу інформації з паперової до електронного формату з аналогового до цифрового. Проміжним етапом йде цифровізація, яка дозволяє за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій автоматизувати реалізацію відокремлених процесів. Швидкість впровадження процесів цифрової трансформації залежить від якості законодавчих інститутів та впровадження правових норм.

Як вже було зазначено, у багатьох країнах прийнята законодавча база щодо створення, «електронного суспільства», «цифрової економіки», «електронного уряду». Аналогічні процеси торкнулися й України, яка започаткувала процес переходу паперових документів у цифровий формат та надання послуг на платформі «Дія».

Логіка цифрової трансформації витікає з концепції електронної демократії, яка представлена різними сферами життєдіяльності країни, зокрема й у запровадженні цифровізації виборчих процесів з позиції правових норм, а також виявлення перспектив їх впровадження в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу.

Стандарти цифрових технологій на виборах мають відповідати загальним принципам, викладеним у статті 25 Міжнародного пакту ООН про громадянські та політичні права 1966 року: загальне, рівне виборче право та таємність голосування [41]. Міжнародних стандартів, що стосуються специфічних характеристик електронного голосування та інших технологій голосування, поки що не існує. Однак рекомендації Ради Європи щодо стандартів електронного голосування (прийняті в 2004 році й оновлені в 2017 році) [204] наголошують на необхідності дотримання певних правил, зокрема достовірно ідентифікувати виборців; використовувати прості для розуміння та застосування інтерфейси виборців; самопідтвердження голосу виборця перед його поданням та його перевірка після подачі; забезпечення анонімності голосування та прозорості усіх аспектів голосування; сертифікація та перевірка незалежним органом системи електронного голосування.

Як бачимо, щоб відповідати цим стандартам в Україні в першу чергу необхідно було запровадити прозорий механізм ідентифікації виборців. В результаті чого, у 2007 році ухвалено Закон України «Про Державний реєстр виборців» [27], а через майже дванадцять років, у 2019 році, Центральною виборчою комісією створена Служба розпорядника Державного реєстру виборців, яка веде електронний реєстр виборців та здійснює актуалізацію даних.

Слід також зауважити, що правове поле цифровізації виборчих процесів повинне охоплювати всі етапи виборчого процесу, а саме:

- розробку законопроектів та інших нормативно-правових актів;
- планування та підготовку до проведення виборчих процедур, включно з набором та навчанням осіб, долучених до виборчих процесів (наприклад членів виборчих комісій), а також планування виборів;

- навчання виборців, регулювання поведінки спостерігачів;
- реєстрацію виборців, політичних партій та спостерігачів за виборами;
- висування партій і кандидатів на виборах;
- реєстрацію та розгляд питань, які потенційно можуть призвести до референдуму (народного голосування);
- виборчу агітацію, включаючи офіційну інформацію, адресовану виборцям;
- операції з голосування, включаючи опитування, підрахунок та підведення підсумків виборів;
- оголошення результатів виборів, включаючи передачу та оприлюднення результатів, вирішення виборчих спорів, звітність, аудит;
- виборчі процедури після проведення виборів, включаючи знищення та/або архівування матеріалів [205, с. 80-81].

Цифровізація виборчих процесів реалізується шляхом застосування певних інструментів. В країнах Європейського Союзу тлумачення інструментів, політичних зобов'язань та принципів так званої європейської електоральної спадщини є частиною міжнародно-правової бази виборчої сфери, до неї також належить практика Європейського суду з прав людини щодо статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції [206], Копенгагенський документ Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) 1990 року [207] та інші зобов'язання, пов'язані з виборами, зокрема Кодекс належної виборчої практики 2002 року [38], Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія) Ради Європи [172].

До практичних інструментів цифровізації виборчих процесів можемо віднести до прикладу електронне голосування, яке відповідно до Рекомендації СМ/Рес (2017)5, включає електронну подачу голосів та електронний підрахунок паперових бюлетенів. Електронне голосування включає як голосування на електронних апаратах для голосування на виборчих дільницях, так і голосування через Інтернет з неконтрольованого середовища. Електронний кастинг передбачає електронний підрахунок. Існує також чистий електронний підрахунок паперових

бюлетенів за допомогою оптичних сканерів, які оцифровують паперовий бюлетень, а потім переходять до підрахунку [39].

Разом з тим, міжнародна практика застосування та впровадження цифрових технологій у виборчих процесах активно застосовується, у тому числі і в Україні, для ведення обліку суб'єктів виборчих процесів (наприклад, виборчих списків політичних партій, подань політичних партій на включення осіб до складу виборчих комісій, виборців), а також внесення в електронні системи даних протоколів виборчих комісій про результати голосування. Як вже зазначалось, Виборчий кодекс України передбачає застосування інноваційних технологій у виборчому процесі, проте такий підхід є обмеженим та передбачає, у разі застосування певної технології, прийняття окремого нормативно-правового акту, який би впорядковував порядок та межі її застосування. Також, для Центральної виборчої комісії надається повноваження із впровадження пілотних проєктів або експериментів у виборчому процесі на базі нових цифрових рішень, проте окрім згадки у Виборчому кодексі про таку можливість, інших правових актів про порядок їх здійснення розроблено та ухвалено не було, що унеможлиблює розуміння навіть про підходи до реалізації та вимоги до цифрових технологій, які можуть застосовуватися під час експерименту або пілотного проєкту.

Зазначене свідчить про потребу у розробці нормативно-правових актів, які б змогли закріпити чіткі підходи та правила при застосуванні цифрових технологій у виборчих процесах, окреслили межі повноважень та шляхи взаємодії між органами влади для належного адміністрування цифрових виборчих процедур, визначили критерії для віднесення таких технологій до надійних, захищених та спроможних виконувати свої функції та відповідати міжнародним виборчим принципам.

Будь-яка цифрова технологія (програмне забезпечення, електронно-цифровий пристрій, комп'ютерна система, електронна платформа, електронний реєстр тощо) потребують належного адміністрування, придбання відповідного обладнання, тестування, які потребують значних фінансових витрат. Отже, при застосуванні нової цифрової технології у виборчому процесі, до неї повинен

надаватись кошторис витрат на її функціонування та шляхи фінансування. Важливою умовою застосування цифрових технологій у виборчих процесах також слугують дієвий контроль за їх функціонуванням шляхом проведення систематичних аудитів та інформування громадян про принципи їх роботи.

До переваг застосування цифрових технологій у виборчих процесах в умовах сьогоднішніх реалій України можемо віднести автоматизацію виборчих процедур, що дозволить скороти час на їх проведення та пришвидшити процес обробки виборчих даних та зробити більш ефективним процес обміну інформацією між органами адміністрування виборчих процесів.

Також використання цифрових технологій може зробити виборчі процеси більш доступними для виборців, забезпечити реалізацію виборчих прав громадян незалежно від місця їх перебування на момент голосування, усунути потребу для фізичної присутності на виборчій дільниці, що особливо актуально для осіб з особливими потребами. Проте, цифрові технології завжди несуть в собі інші ризики стосовно протиправного втручання у хід виборчих процесів, викривлення результатів голосування, пошкодження або втрати виборчих даних. Задля забезпечення високого рівня довіри до цифрових технологій у виборах необхідно забезпечити та провести широку роз'яснювальну роботу для населення щодо захищеності та надійності таких технологій, провести незалежний аудит, а результати в межах даних, що не зможуть нашкодити технології винести на громадське обговорення. Зазначені кроки сприятимуть прозорості та відкритості діяльності органів адміністрування виборчих процесів та залученню суспільства до процесів прийняття управлінських рішень [208, с. 14].

Занепокоєння щодо іноземного втручання у вибори останнім часом призвело до більш ретельного вивчення безпеки й відповідності цифрових рішень, що використовуються у виборчих процесах, а саме реєстрів виборців та реєстрації чи результатів системи передачі даних та обчислення, як це було в Німеччині та Нідерландах у 2017 році, де нові цифрові технології не мали належного захисту від утручань. Водночас країни Європейського Союзу намагаються відповідати

сучасним вимогам суспільства та виробляти цифрові рішення для удосконалення виборчих процесів.

Перспективні сфери цифровізації в Україні були викладені в проекті «Цифрова адженда України – 2020». Так, до ключових секторів розвитку е-демократії віднесені: е-парламент; е-голосування; е-правосуддя; е-медіація (досудове вирішення спорів); е-референдум; е-голосування; е-консультації; е-петиції; е-політичні компанії; е-опитування. Імплементация е-демократії вимагає ґрунтовної експертизи, а успіх її впровадження залежить від політичної волі українського політикуму й державних установ та готовності до структурних змін [209, с. 70].

Значне покращення нормативно-правового забезпечення в Україні обумовлене прийняттям Виборчого кодексу України [9] у 2020 році, яке суттєво спростило адміністрування виборчих процесів.

Традиційні (офлайн) демократичні процеси цілком правдиво можуть бути переведені до «цифрового» формату. В Україні електронна демократія знаходиться на початковому етапі розвитку й тісно пов'язана з демократичними процесами, які відбуваються в політичній площині та суспільстві. Важливим є розроблення на нормативно-правовому рівні єдиного узгодженого концептуального бачення подальшого розвитку електронної демократії та формування дієвого механізму її реалізації, розроблення дорожньої карти із її впровадження із окремим розділом, який би стосувався цифровізації виборчих процесів.

Розглянемо заходи та послуги по цифровізації виборчих процесів в країнах Європейського Союзу, що представлені в Таблиці 2.3.

Таблиця 2.3. Заходи та послуги по цифровізації виборчих процесів в країнах Європейського Союзу

<i>Етап виборчого процесу</i>	<i>Заходи та послуги</i>	<i>Країна</i>
До дня виборів	Основні дані та процеси оцифровані (муніципалітети, виборчі округи, виборчі органи, підготовка та оприлюднення списків кандидатів, підготовка макетів виборчих бюлетенів).	Фінляндія, Латвія
	Оцифровані послуги для виборців, щоб знайти або змінити свою виборчу дільницю	Угорщина
	зареєструватися для голосування за кордоном	Іспанія
	збір підписів для нових партій, які бажають висувати своїх кандидатів на вибори	Данія
	збір підписів на національний або місцевий референдум	Франція
В день виборів	Електронні апарати для голосування (EVM)	Бельгія (EVM для всіх видів виборів і референдумів); Болгарія (EVM лише для національних виборів та виборів до ЄС, виключення -референдуми)
	програмне забезпечення для розподілу місць у відповідних радах	Нідерланди
В день виборів та після	електронний журнал з усіма важливими цифрами та подіями виборчого процесу	Латвія
Після дня виборів	електронний підрахунок голосів (технологія оптичного розпізнавання символів)	Угорщина (лише для попередніх результатів), Латвія, Мальта (з травня 2019 року до виборів до Європейського парламенту та місцевих рад)

Джерело: складено автором за даними [39].

За інформацією, наведеною у Таблиці 2.3, ми бачимо, що цифровізація у країнах Європейського Союзу має фрагментарний характер та жодна із наведених країн не проводить усі фази виборчого процесу з використанням інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій. Найближче з усіх країн до цифровізації стоять Данія та Румунія, але інші країни відмовилися від такого підходу внаслідок застережень щодо інформаційної незахищеності. Інформаційна безпека на високому технологічному рівні зможе бути впроваджена при поступовому

інкорпоруванні нових технологій в правове поле всіх країн ЄС, що може затягнутися на тривалий час.

Законодавче поле з питань цифровізації виборчих процесів в Україні поступово формується й вже прийняті постанови Верховної Ради України «Про схвалення Концепції створення Єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи Центральної виборчої комісії» [210] та «Про Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020 - 2025 роки» [189], Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 «Стратегія кібербезпеки України» [211].

Отже, ухвалення Центральною виборчою комісією Концепції створення Єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи започатковує та визначає перші засади цифрового вдосконалення перебігу виборчих процесів в Україні [212]. За своєю суттю зазначена система упроваджує введення електронного документообігу між виборчими комісіями всіх рівнів та Центральною виборчою комісією, узагальнення результатів виборів в електронному вигляді, створення електронних архівів виборчої документації, інтегрування із офіційним вебсайтом ЦВК, електронну взаємодію між публічними органами влади, засоби і способи інформаційного забезпечення виборців.

Відтак можемо констатувати, що Єдина автоматизована інформаційно-аналітична система ЦВК, є одним із найважливіших інструментів цифровізації виборчих процесів в Україні, з огляду на те, що виборчі процедури не є сталими, а їх ефективна організація потребує постійного розвитку та вдосконалення шляхом використання сучасних цифрових технологій в організації виборчих процесів, забезпечення постійного розвитку засобів інформаційної підтримки та автоматизації діяльності ЦВК, а також їх поширення на виборчі комісії нижчого рівня задля належної реалізації своїх повноважень.

Разом з тим, про прогрес та ступінь впровадження, передбачених Концепцією створення Єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи заходів, Центральна виборча комісія не звітувала та інших важливих документів у сфері цифровізації виборчих процесів не ухвалювалось. Також на

час дії режиму воєнного стану, ведення Державного реєстру виборців припинено з метою забезпечення цілісності та захищеності його даних. Отже, зазначене свідчить про потребу у впровадженні нового (швидкого та результативного) підходу до обліку виборців у повоєнний період, у зв'язку із прогнозованим масштабом змін персональних даних виборців.

Крім цього, слід зауважити, що підготовка до перших повоєнних виборів повинна відбуватись вже зараз, з огляду на короткий проміжок часу, який відводиться після відміни дії воєнного стану на організацію виборчого процесу. Внаслідок війни України зазнала докорінних змін, як і в демографічному складі так і внаслідок руйнації виборчої інфраструктури. Впровадження цифрових рішень у виборчий процес дозволить найефективніше подолати ці виклики за умови належного забезпечення кіберзахисту таких цифрових технологій.

Стратегія кібербезпеки України підкреслює, що нові виклики несе з собою перехід на 5G-мережі, функціонування яких кардинальним чином залежить від коректної роботи програмного забезпечення, що за рахунок новизни технології може мати нові, непередбачені загрози [213].

Першим сигналом у нагальній потребі цифровізації виборчих процесів в Україні виступила пандемія COVID-19, яка продемонструвала важливість застосування цифрових технологій майже в усіх суспільних та державних сферах, а також засвідчила ступінь незахищеності певних технологій та неготовність програм та ресурсів до використання великою кількістю користувачів. Зазначене обґрунтовує цінність безпекових заходів та постійного їх вдосконалення та актуалізації. Цифрові технології зазвичай супроводжуються персональними даними їх користувачів, що підвищує рівень їх вразливості. Для виборчих процесів персональні дані є основою демократичного волевиявлення громадян, адже підтверджують дієздатність та спроможність особи голосувати, тобто ідентифікують її та легітимізують вибір такої особи. Тож інформаційні системи та електронні ресурси, які містять в собі персональні дані виборців повинні бути максимально захищені, а нормативно-правове підґрунтя регулювання сфери

захисту персональних даних чітко виписано разом із відповідальністю за його порушення.

Система кіберзахисту країни має передбачати окремий напрямок для виборчої сфери, адже цифровізація виборчого процесу несе достатньо високий ризик кіберзагроз, втрати персональних даних, що стало основною причиною відмови від виборчої цифровізації в низці країн ЄС, а також залежить від рівня нормативно-правового забезпечення зазначеної сфери. Однак, слід підкреслити, що Україна зробила рішучий крок вперед, створивши правовий горизонт та можливість реалізації першої фази цифровізації виборчих процесів, а саме створення низки платформ.

Єдина інформаційно-аналітична система «Вибори» та Державний реєстр виборців мають потенціал для створення нових послуг на рівні дільничних виборчих комісій і подальшої технологізації виборчих процесів.

Відмічаючи складність впровадження інструментів цифровізації окремих секторів, цифрова трансформація повинна проводитися поступово від правового поля до технічної реалізації в електронній платформі.

Цифрові технології приносять більшу ефективність у багатьох сферах життя, і вибори не є винятком. Онлайн-бази даних значно полегшують завдання створення та керування точними та актуальними виборчими списками. У менш розвинених країнах, громадяни яких часто не мають надійних документів, що посвідчують особу, біометричні технології можуть допомогти ідентифікувати виборців, таким чином запобігаючи фальсифікації у формі багаторазового голосування.

Однак для деяких аспектів адміністрування виборчих процесів, цифровізація є більш спірною. До прикладу, електронні машини для голосування підраховують голоси швидко та точно. Вперше використані в Сполучених Штатах, вони далі поширювалися на кілька країн Латинської Америки та Азії. Однак нематеріальна природа цифрових процесів ускладнює виявлення фальсифікацій, тож в результаті більшість європейських країн дотримуються перевірених звичайних паперових бюлетенів.

Ще більш суперечливою є ідея інтернет-голосування. З одного боку, надання громадянам зручності голосувати в Інтернеті без необхідності відвідувати виборчі дільниці може допомогти звернути увагу на тривожне зниження явки виборців у всьому світі. З іншого боку, нинішні технології не дозволяють повністю захистити системи інтернет-голосування від хакерів, що викликає серйозне занепокоєння з огляду на зростаючу складність кібератак. На сьогодні, як вже зазначалось раніше, лише Естонія надає всім виборцям можливість онлайн-голосування на національних виборах.

В цілому, цифровізація виборчих процесів в країнах ЄС носить фрагментарний характер, а деякі країни відмовились від цифровізації внаслідок неможливості забезпечити кібербезпеку. В повному обсязі фази виборчих процесів впроваджені лише в Естонії, оскільки ця країна перша в світі створила систему електронного урядування. Порівняно з традиційними паперовими процедурами, цифрові технології пропонують численні переваги на всіх етапах виборчих процесів, від реєстрації виборців до підрахунку бюлетенів.

Так, у процесі реєстрації виборців точні реєстри виборців є надважливими, щоб дозволити всім особам, які мають право голосу, реалізувати своє право голосу та усунути виникнення випадків шахрайства. Цифрові технології значно полегшують процес створення реєстрів. Більшість країн ЄС витягують дані з реєстрів населення для створення списку виборців, детальний перелік представлено в Таблиці 2.4.

Таблиця 2.4. Заходи створення реєстрів виборців в країнах ЄС

Заходи	Країни
Витягується з реєстру населення/реєстру цивільного стану	<i>Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Німеччина, Чехія, Естонія, Фінляндія, Данія, Греція, Угорщина, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція</i>
Створений державний реєстр виборців з використанням власного збору даних та/або інших джерел даних	<i>Кіпр, Італія, Україна</i>
Деяка комбінація обох заходів	<i>Франція, Мальта</i>

Джерело: складено автором за даними [212]

Як зазначено, в Таблиці 2.4 найрозповсюджений спосіб створення реєстру виборців у країнах Європейського Союзу базується на даних реєстру населення, в Україні його назва – Державний реєстр актів цивільного стану громадян. Автоматизована система передачі даних або синхронізація даних Державного реєстру виборів та Державного реєстру актів цивільного стану громадян не здійснюється. Оновлені дані раз на місяць з Державного реєстру актів цивільного стану громадян передаються у вигляді списку до Державного реєстру виборців, які вносяться до нього у «ручному режимі», що не дає змоги мати актуальний облік виборців в режимі реального часу та передбачає залучення великої кількості фахівців до процесу збору, передачі та внесення даних.

Проведений порівняльний аналіз показує, що Україна має досвід ведення реєстру виборців, який впроваджено на Кіпрі та в Італії.

В Україні з метою ведення обліку виборців створено Службу розпорядника Державного реєстру виборців, діяльність якої спрямована на актуалізацію Реєстру, формування виборчих округів та дільниць, ведення статистики чисельності виборців та надання відповідей на звернення виборців. Також, започаткована та вперше реалізована на місцевих виборах 2020 року онлайн процедура уточнення своїх персональних даних для виборців.

Стосовно персональних даних, які зберігаються в реєстрах виборців, стандарти відрізняються між країнами. Зараз майже всі країни використовують цифрові технології принаймні для деяких аспектів управління виборами. Створення та керування реєстрами виборців, а також передача та підведення підсумків були переведені в цифровий формат майже у всіх країнах [213].

Проведена порівняльна характеристика впровадження заходів та надання послуг по цифровізації виборчих процесів в країнах ЄС відобразила фрагментарний характер по кожній окремій країні. Тому вдосконалення виборчих процесів в країнах ЄС вимагає синхронізації законодавства, що може затягнутися в часі. Попри все, виявлені слабкі місця цифровізації – кібербезпека, що стало тригером до відмови проведення виборчих процесів в електронній формі багатьох країнах ЄС. В цьому ракурсі Україна пішла далі багатьох країн ЄС, наблизившись

до Кіпру та Італії, в процесі реєстрації виборців та ведення Державного реєстру виборців завдяки утворенню Служби розпорядника Державного реєстру виборців.

В цілому в Україні зроблено значні кроки в формуванні правового поля цифровізації виборчих процесів, з огляду на створену на законодавчому рівні Єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичну системи ЦВК та затвердження Стратегічного плану ЦВК на 2020-2025 роки й Стратегії кібербезпеки України, які визначають концептуальні засади цифровізації виборчих процесів, водночас наразі цілком не реалізовані у практичній площині.

Тож, можемо зауважити, що вплив цифрових технологій на вдосконалення виборчих процесів в Україні залежить від низки важливих чинників, які повинні забезпечувати: належний кіберзахист цифрових виборчих систем та технологій, що використовуються у виборчому процесі; всебічно реалізовувати міжнародні виборчі стандарти та принципи; забезпечувати належний рівень реалізації виборчих прав виборців та передбачати ефективну систему їх захисту. Крім цього, цифрові технології мають бути гармонійно поєднані із системою електронного урядування країни, як надійний елемент електоральної демократії, що дозволить забезпечити більшу залученість громадян до виборчих процесів.

Крім цього, для цифровізації виборчих процесів в Україні важливим виступає спроможність синхронізації державних реєстрів, які містять персональні дані виборців з метою створення точних та актуальних виборчих списків.

Висновки до розділу 2

Таким чином, аналіз організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні засвідчив наступне.

1. Встановлено, що сучасні аспекти організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні характеризуються систематичною зміною виборчого законодавства, найчастіше на виборах народних депутатів України, та як наслідок, систематичною зміною виборчої системи та виборчих процесів, які функціонують у тісному зв'язку між собою та впливають на рівень довіри до результатів виборів, прозорість і відкритість виборчих процесів. До основних

негативних чинників впливу на організаційно-правові засади виборчих процесів в Україні віднесені: неузгодженість взаємовідносин між гілками влади та різними рівнями влади, відсутність ідеологічних основ у політичних партіях, втручання адміністративного ресурсу у виборчий процес, маніпуляції на виборах з боку учасників виборчого процесу та використання політичних та виборчих технологій.

З метою усунення негативних чинників впливу на організаційно-правові засади виборчих процесів та розробки дієвих рішень щодо їх удосконалення на сучасному етапі, із врахуванням наслідків війни, запропоновано систему організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні до яких віднесені 7 аспектів, зокрема: організаційний, правовий, інституційний, інформаційний, інноваційний, безпековий, фінансовий. Впровадження запропонованої системи вдосконалення виборчих процесів дозволить забезпечити належну реалізацію європейських виборчих стандартів серед яких рівність, доступність, інклюзивність та прозорість виборчого права, актуалізувати виборчі процеси до нових реалій повоєнної відбудови та підготуватися до проведення перших повоєнних виборів, а також гарантувати стабілізацію виборчого законодавства, стійкість виборчої системи та імплементацію європейських норм шляхом створення механізмів висування кандидатів без прив'язки до партії, удосконалення системи актуалізації даних реєстру виборців, запровадження електронної системи реєстрації кандидатів, впровадження автоматизованого процесу підрахунку голосів, запровадження електронного голосування, закріплення основних засад застосованих виборчих систем на виборах в Конституції України, створення бази даних європейських виборчих норм, створення кадрового реєстру потенційних членів виборчих комісій, запровадження системи оцінки спроможності виборчих дільниць, створення міжнародної виборчої платформи, розробки алгоритму проведення моніторингу загроз виборчим процесам, актуалізації норм проведення передвиборчої агітації.

2. Здійснено комплексний аналіз інституцій, як складових організаційних засад вдосконалення виборчих процесів в Україні та аналіз виборчих інституцій в

країнах ЄС. Визначено, що широке коло урядових органів та неурядових організацій залучено до порядку організації та належного забезпечення проведення виборів і реалізації етапів виборчих процесів, серед яких головною в Україні є незалежний орган – ЦВК. Запропоновано удосконалення організаційної процедури відбору кандидатів у члени ЦВК шляхом запровадження відкритого конкурсу, законодавчого закріплення вимог до професійної кваліфікації, репутації, доброчесності, досвіду роботи таких кандидатів та обґрунтовано доцільність зменшення кількості членів ЦВК.

3. Аналіз перспектив цифровізації виборчих процесів в Україні засвідчив потребу в розробці нормативно-правової основи застосування цифрових технологій під час виборчих процесів. В ході дослідження встановлено, що поняття електронної демократії безпосередньо пов'язане з електронними виборами та електронним голосуванням, яке передбачає голосування за допомогою електронних пристроїв, а також електронної законодавчої ініціативи. Дослідження основних європейських нормативних документів щодо впровадження електронного голосування дало змогу окреслити основні переваги його реалізації в Україні, серед яких сприяння участі у виборах громадян, які мають право голосу та проживання або перебування за кордоном, а також особам з особливими потребами; скорочення часу та витрат на проведення виборів; забезпечення чіткості та контрольованості виборчих процесів; надання виборцям кращих послуг.

Розглянуто заходи та послуги із цифровізації виборчих процесів в країнах Європейського Союзу. Встановлено, що в Україні цифровізація виборчого процесу несе достатньо високий ризик кібербзагроз і втрати персональних даних, що уповільнює процес цифровізації виборчої сфери також і в країнах ЄС. Зауважено, що забезпечення кібербезпеки у виборчих процесах залежить від рівня правової регламентації заходів щодо захисту даних та систем, алгоритмів протидії загрозам, способів підтвердження достовірності інформації та цілісності даних. Водночас окреслені переваги, серед яких полегшення у створенні та керуванні точними та актуальними виборчими списками шляхом ведення онлайн-баз даних,

розвиток біометричних технологій, що можуть допомогти ідентифікувати виборців, запобігаючи при цьому фальсифікації у формі багаторазового голосування.

Основні результати другого розділу висвітлено у публікаціях автора [171]; [196]; [205]; [208].

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

3.1. Алгоритм впровадження моніторингу потенційних загроз виборчим процесам в Україні

Аналіз потенційних загроз виборчим процесам в Україні має важливе значення для України внаслідок війни. Потреба у відбудові демократичних процесів у повоєнний період зумовлює необхідність пошуку нових дієвих рішень за для захисту та безпеки процесу волевиявлення громадян. Багатоманітність та ускладненість прогнозування майбутніх змін у соціально-політичному середовищі вимагає від органів адміністрування виборчих процесів побудови нового механізму визначення та протидії загрозам, які б могли реально відобразити сучасний стан речей, а також результативно протидіяти їхньому впливу.

Моніторинг потенційних загроз передбачає впровадження певного комплексу заходів із аналізу подій, явищ середовища на періодичній основі, оцінку їх змісту, масштабів та ймовірності настання, а також визначення відповідних державних інституцій, які б могли нівелювати вплив визначених загроз або ж змогли впровадити певні заходи та дії у разі їх настання.

Під час проведення виборів, громадяни України (виборці) обирають представників, які в подальшому формують представницькі органи державної та місцевої влади та набувають повноважень приймати владні рішення, управляти процесами та представляти громадян, які їх обрали.

Згідно зі статтями 69 і 71 Конституції України, вибори є формою безпосередньої демократії, через яку народ України здійснює своє волевиявлення на основі рівного, прямого, загального виборчого права шляхом таємного голосування [22].

Відтак до загроз виборчим процесам можемо віднести весь спектр подій і явищ, що стосуються процесу волевиявлення громадян та способів його реалізації.

Аналізуючи зміст загрози, можемо зауважити, що загроза має риси соціального, природного чи техногенного явища з прогнозованими небажаними подіями, що можуть відбутися у певний момент часу в межах певної території, спричинити смерть людей і завдати шкоди їх здоров'ю, призвести до матеріальних і фінансових збитків, псувати довкілля [214].

Разом з тим, загрози для виборчих процесів можуть стосуватися фальсифікації реального волевиявлення громадян за допомогою цифрових, політичних, виборчих технологій; підробки даних реєстру виборців; втручання в електронні виборчі системи; залучення до складу органів адміністрування виборців недоброчесних осіб, які можуть мати зв'язки або працювати на країни-агресорів; проведення інформаційно-психологічних операцій з метою дестабілізації демократичних виборчих процедур; незабезпечення принципу таємності голосування з метою здійснення маніпулятивних дій; викрадення персональних даних учасників виборчих процесів; порушення громадянського порядку та вчинення терористичних дій під час голосування на виборчих дільницях; неспроможність організації виборчого процесу на певній території; включення до виборчих списків політичних партій або реєстрація кандидатами осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України або мають зв'язок із країнами-агресорами; руйнування виборчої інфраструктури та інші. Наведений перелік не є вичерпним. З метою належної ідентифікації загроз виборчим процесам необхідно здійснити комплексний аналіз подій, явищ та чинників, які можуть чинити вплив на перебіг виборчого процесу та можуть перешкоджати проведенню чесних, демократичних, прозорих, вільних виборів.

Крім цього, важливою є оцінка на предмет їх реального або потенційного настання, що передбачає здійснення комплексної оцінки середовища, визначення причино-наслідкових зв'язків та чинників, які можуть вплинути на темпи розвитку таких загроз.

Побудова системи захисту від загроз може здійснюватися двома основними шляхами: перший – пошук, визначення загроз та реагування на них (реактивний - у західній термінології), який передбачає відсутність внутрішніх програм

розвитку та цілей, які реалізуються суб'єктом. Його діяльність побудована на ситуативному реагуванні на дії інших суб'єктів, з якими є певні зв'язки. Другий шлях – визначення своїх цілей та програм розвитку системи, а також їх реалізація з відповідним реагуванням на перепони та ускладнення, які виникають на шляху, що можуть створювати відповідні загрози, або кваліфікуватися як такі. При такому підході виникають певні критерії за якими можливо адекватно кваліфікувати труднощі як загрози та уникати спекуляцій та маніпуляцій при цьому й адекватно реагувати на них.

Можуть виникати й непередбачені загрози, які викликані до прикладу стихійними лихами, техногенними та іншими катастрофами, природними явищами тощо. Отже, система моніторингу потенційних загроз має включати в себе й ті загрози, які за результатами аналізу малоімовірні до настання. Такий підхід дозволить заздалегідь напрацювати алгоритм дій, визначити головних виконавців, передбачити резервні ресурси для усунення наслідків та швидко і комплексно подолати наслідки загроз та мінімізувати їх вплив.

Науковці розрізняють загрози за напрямками впливу серед яких: загрози військового, економічного, інформаційного, політичного, екологічного, медичного й іншого характеру. Також існує класифікація за видами загроз, зокрема: прямі та непрямі загрози, відмінністю яких слугують контекст загрози та її направленість на відповідний об'єкт. Розрізняють загрози і за джерелом походження, тобто їх масштабу цільового направлення, а саме: внутрішні, зовнішні та міжнаціональні загрози [215, с. 23].

Виборчі процеси, як зазначалось раніше, уособлюють в собі систему послідовних етапів, які реалізуються в умовах політичної напруженості, з законодавчо закріпленою відповідальністю учасників виборчих процесів, незалежних, підготовлених службовців органів адміністрування виборів всіх рівнів, із обов'язковим залученням громадськості задля удосконалення виборчих процедур, забезпечення надання високоякісних послуг у сфері виборів та підвищенням рівня довіри громадськості до інституту виборів.

Для України, як кандидата на вступ до Європейського Союзу, важливим є інтеграція європейських виборчих стандартів у національне виборче законодавство. Водночас, не менш важливим є розробка безпекових заходів для виборчих процесів з огляду на повоєнні наслідки. Країни Європейського Союзу у сучасних умовах не зіштовхувались із зазначеною проблемою, проте європейське законодавство містить напрацювання щодо убезпечення виборчих процесів із боку цифрових технологій. Головним завданням для України постає комплексне забезпечення обох зазначених аспектів за для створення міцних виборчих інституцій, здатних реагувати та протидіяти будь-яким загрозам, а також гарантування європейських демократичних засад реалізації виборчих процесів із повним залученням до них громадськості. Адже хід перебігу виборчих процесів (ступінь їх прозорості, відкритості, публічності, інклюзивності) та самі вибори (ступінь їх легітимності, кількість голосів виборців, рівень довіри) відображають реальний стан справ у країні та демонструють рівень її демократичності, спроможності подолання внутрішніх криз, цивілізованості способів політичної боротьби та здатності захистити права та свободи громадян.

Разом з тим, виборчий процес залишається одним з найбільш легітимних та ефективних механізмів розв'язання певних криз. Щоб виборчий процес був захищеним від будь-якого втручання, незалежним від будь-яких політичних процесів у країні, виконував передбачену законодавством функцію потрібно передбачити на рівні закону та впровадити моніторинг потенційних загроз виборчих процесів в Україні.

До початку війни в Україні 24 лютого 2022 року головною загрозою та суттєвим викликом для виборчих процесів України та інших країн світу постало поширення коронавірусної хвороби, спричиненої SARS-CoV-2.

Спочатку суттєві виклики стосувалися охорони здоров'я, згодом стали відчутні економічні наслідки запровадження карантинних заходів, які вплинули і на хід реалізації демократичних процесів в країнах, а саме способи організації та реалізації виборчих процесів по всьому світу.

В умовах карантинних заходів проведення вільних, чесних і безпечних виборів є складним завданням і залежить від конкретної епідеміологічної ситуації в країні та спроможності органів влади вживати дієві заходи для зниження рівня загрози для громадян. У разі, якщо країна не здатна забезпечити безпеку для власних громадян під час голосування, відтермінування виборів є логічним кроком, попри те, що принцип періодичності виборів не дотриманий [216, с. 86].

Відтак для виборчих процесів у всьому світі виникла нова, непередбачувана загроза – коронавірусна хвороба COVID-19 й країнам довелося вжити спеціальних заходів безпеки, які мали унеможливити поширення COVID-19 серед населення у тому числі і під час проведення виборів.

За даними Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам (International IDEA), 10 країн Європейського Союзу, зокрема Австрія місцеві вибори, Іспанія місцеві вибори, Італія національний референдум, Латвія місцеві вибори, Німеччина місцеві вибори, Польща президентські вибори, Румунія місцеві вибори, Словаччина місцеві вибори, Чехія місцеві вибори, Швеція місцевий референдум у зв'язку з пандемією COVID-19 відтермінували проведення виборів та референдумів [217]. А в Україні з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби COVID-19 під час організації та проведення виборів Уряд затвердив Порядок здійснення протиепідемічних заходів [218] та вирішив не переносити вибори, а проводити їх згідно затвердженого графіку із деякими новими правилами безпеки, серед яких носіння маски, дезінфекція рук, дотримання дистанції, температурний контроль, дезінфекція приміщень.

Саме під час дії карантинних заходів, виборчі процеси отримали новий поштовх для запровадження нових цифрових підходів до їх реалізації. Також, активно почали обговорюватись альтернативні методи голосування, які б не передбачали фізичної присутності виборців на виборчій ділянці у день голосування. Інтенсифікація впровадження технологічних новацій почала відбуватися у багатьох сферах управлінської діяльності, до прикладу електронний документообіг, дистанційний режим роботи, надання онлайн послуг.

Найактивніше обговорювалась пропозиція впровадження електронного голосування, як способу нейтралізації загрози розповсюдження коронавірусу та безпекового заходу, який би дозволив уникнути особистих контактів. До переваг впровадження електронного голосування також можемо віднести спрощення способів підрахунку голосів та часу на його проведення, залучення більшого кола виборців (молоді, осіб з особливими потребами, маломобільні групи), зниження видатків виборчої сфери, уникнення помилок при підрахунку голосів.

Водночас запровадження такого кроку несе за собою низку загроз, які можуть вплинути на стабільність виборчого процесу, поставити під сумнів результати волевиявлення громадян та змінити підходи щодо прозорості виборчих процедур.

С. Савелій та М. Еплгейт – фахівці Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) вказують, що використання інтернету для віддаленого голосування має значний потенціал у майбутньому на виборах в Україні. Утім, цей підхід – новий, і досі існує лише декілька успішних прикладів його впровадження, і то в комбінованому форматі разом з голосуванням офлайн. Усі такі кейси необхідно вивчити перед запуском широкомасштабного інтернет-голосування в Україні, щоб засвоїти важливі практики, порівняти спроможність інфраструктури та реально оцінити, чи є це кроком уперед для України [219].

Відмітимо, що е-голосування вперше було реалізовано у Сполучених Штатах Америки на президентських виборах у 2000 році у формі пілотного проекту в окремих штатах для американських виборців за кордоном. До прикладу Швейцарія, Естонія та Канада впроваджували електронне голосування з метою забезпечення можливості громадян голосувати за кордоном, а також для осіб з обмеженими можливостями, проживаючих у відділеній місцевості, військовим та дипломатам.

Розглядаючи досвід Естонії зауважимо, що е-голосування для виборців доступне на парламентських та місцевих виборах з 2005 року при наявності електронно-цифрових документів, які посвідчують особу. Для адміністрування електронного голосування в країні створено спеціальний орган – Комітет з

електронного голосування. Разом з тим поряд з е-голосуванням повноцінно функціонує «традиційне» голосування на виборчий дільниці. Швейцарія у 2018 році використовувала е-голосування на референдумі для всіх категорій громадян, а Канада на місцевих виборах в межах окремих муніципалітетів впроваджувала пілотні проекти [220].

Водночас найголовнішою загрозою для е-голосування залишається спроможність захисту інформаційних виборчих систем від кібервтручань. В Україні є певні відмінності від Естонії, зокрема більша кількість населення, а також не такий високий відсоток впровадження електронної системи ідентифікації громадян. Наразі вона забезпечується за допомогою BankID – сервісу, що надається Національним банком України та використанням електронного підпису, який передбачає застосування громадянином електронного підпису (особистого або юридичної особи), що оформлюється в одному з акредитованих центрів сертифікації ключів.

Урядом України ще у 2017 році схвалено план заходів щодо реалізації Концепції створення національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства [221].

Належний кіберзахист, розгалужена система інституцій, які спроможні захистити цифрові виборчі процеси та сприйняття громадянами надійності цифрових виборчих систем є складовими для успішного впровадження е-голосування. Для кожної демократичної країни припущення про фальсифікацію виборів або доведення факту скоєння суттєвих порушень під час виборчих процесів можуть мати суттєві негативні наслідки та призвести до дестабілізації політичної стабільності країни, тотальної недовіри до влади та масових заворушень.

За результатом соціологічного дослідження, яке проводили експерти компанії «Active Group» 6-8 січня 2023 року, дві третини, тобто 66,4% українців підтримали б електронне голосування на виборах у додатку «Дія» після Перемоги і 61,5% довіряли би його результатам [222].

Проте поряд із довірою до виборчих процесів та визнанням результатів виборів, для України однієї із головних загроз виборчим процесам залишається кібератаки, тому підвищення захищеності критичної інфраструктури для проведення виборів в Україні є пріоритетним.

Важливо наголосити також, що діджиталізація та модернізація виборчих процесів неминуча як з огляду на всесвітні процеси глобалізації так і в умовах повоєнного відновлення України. Для України постала нагальна потреба в організації інклюзивної, захищеної та доступної системи організації виборів.

Цифрові технології, які стрімко розвиваються та апробуються у всьому світі можуть допомогти і при вирішенні проблем, пов'язаних із організацією виборчих процесів в період повоєнного відновлення України, адже дозволять забезпечити, за умови належного кіберзахисту виборчих систем, чесні вибори, залучити до процесу волевиявлення усі категорії громадян та скоротити адміністративні й ресурсні витрати. Водночас і впровадження е-голосування в Україні повинно відбуватись за умови комплексної оцінки загроз виборчим процесам задля гарантування своєчасної протидії їх впливу та збереження сталого демократичного розвитку України.

Як зазначають у своїй праці науковці Л. М. Шипілова та Р. Р. Марутян, практика показує, що одна й та сама загроза безпеці (як внутрішня, так і зовнішня) може становити небезпеку одночасно для кількох інтересів. Це закономірно, але ступінь впливу цієї загрози на кожен із указаних інтересів буде різним. Але для цього передусім необхідно розробити і освоїти конкретні технології розрахунку рівня ризику настання небезпеки, що дасть змогу ранжувати на основі об'єктивних кількісних оцінок загрози безпеці і своєчасно їх виявити [223, с. 98-99].

Закон України «Про національну безпеку України» встановлює, що «загрози національній безпеці України – це чинники, що унеможливають чи ускладнюють реалізацію національних інтересів України або збереження національних цінностей, а до національних інтересів зазначений закон відносить

серед іншого захищеність демократичного конституційного ладу та територіальної цілісності України від реальних та потенційних загроз» [224].

Із зазначеного слідує, що забезпечення демократичного ладу в Україні, який у тому числі реалізується шляхом проведення чесних виборів, є одним із основних напрямів захисту країни. Водночас нормативно-правова база України не визначає повного спектру та напрямів загроз, законодавчо також не закріплюється їх класифікація, критерії оцінки, алгоритми моніторингу та протидії, що ускладнює процес регламентації зазначеної сфери. Сама система загроз на сучасному стані розгалужена за напрями впливу, а вже кожний напрям (наприклад військовий, медичний, екологічний тощо) самостійно запроваджує або не запроваджує механізми та підходи протидії загрозам.

У праці Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України, виконаною групою експертів, а саме: А. Дацюком, В. Садовським, О. Полтораковим, Р. Марутян виокремлені найбільш актуальні загрози, серед яких у внутрішньополітичній сфері, визначено порушення політичних прав і свобод громадян України, зокрема у формі фальсифікації результатів виборів [225, с. 7-8]. Зазначена загроза не може бути реалізована без втручання у певний етап виборчого процесу.

Отже, на нашу думку, виборча сфера потребує розробки комплексного підходу до визначення реальних та потенційних загроз виборчим процесам, як складової національних інтересів України, особливо в умовах проведення перших повоєнних виборів та дієвих механізмів протидії таким загрозам. Без системної оцінки виборчого середовища за кожним із етапів виборчого процесу, окремо для кожного із типів виборів, вбачається неможливим передбачити можливі проблеми та ускладнення під час реалізації виборчого процесу, а без чіткого алгоритму протидії такій загрозі або швидкого впровадження заздалегідь розроблених першочергових заходів, у разі настання загрози, ефективної боротьби з ними та уникнення негативних наслідків неможливе.

Важливим також є і ранжування загроз за характером, рівнем впливу, сферою дії, що дозволять виявити зміст самої загрози та сприятимуть більш

ефективній роботі по її попередженню або усуненню. Відслідковування темпів розвитку загроз, тобто періодичний їх перегляд на предмет зміни, також набуває ключового значення у зв'язку постійною потребою аналізу їх актуальності та динамічною зміною середовища. Зазначений процес і є моніторингом, тобто діяльністю направленою на пошук, ідентифікацію, опис змісту, прогнозування наслідків загроз та їх систематичного перегляду на предмет актуальності та відповідності зібраним даним. За для ефективного здійснення моніторингу необхідно запровадити концепцію її проведення із визначенням мети, завдання, цілей, принципів здійснення такого моніторингу. Крім цього, розробити критерії оцінки загроз, тобто ключові фактори (ознаки), які включає в себе загроза за для впровадження єдиного, чіткого та зрозумілого підходу до ідентифікації загроз виборчим процесам.

Відтак, моніторинг загроз виборчим процесам передбачає:

1) розробку моделі, яка передбачає визначення цілей моніторингу, принципів його здійснення, рівнів впливу, виокремлення засобів та інструментів проведення моніторингу, шляхів забезпечення;

2) розробку та впровадження концепції проведення моніторингу, яка передбачає визначення критеріїв до ідентифікації загроз, підходів до їх класифікації, методів розрахунку динаміки розвитку загрози, визначення причинно-наслідкових зв'язків та прогнозування наслідків;

3) формалізацію результатів моніторингу у формі паспорта загроз виборчим процесам, який узагальнить та систематизує інформацію щодо кожної виокремленої загрози.

У Європейському Союзі ухвалена Спільна рамкова програма протидії гібридним загрозам, яка передбачає для країн-членів ЄС концепцію дій та заходів із скоординованої протидії загрозам за допомогою розроблених інструментів, визначає суть та зміст гібридних загроз, їх загальну класифікацію за напрямками серед яких енергетика, безпека транспорту та логістики, інфраструктура, обороноздатність, громадське здоров'я та продовольча безпека, кібербезпека, промисловість, терористичні акти, екстремізм та радикалізм. Загроза для

ураження зазначених напрямів на пряму впливає на стійкість та спроможність країн гарантувати демократичні процеси та забезпечувати сталий розвиток й довіру до влади [226].

Отже, для України також важливим є визначення загальної характеристики загроз їх типів, чинників впливу та основних способів протидії та боротьби з ними.

До внутрішніх чинників України, які можуть мати вплив та нести потенційні або реальні загрози виборчим процесам, можемо віднести:

відсутність усталеної політичної системи;

нестабільність суспільно-політичного середовища;

відсутність сталого виборчого законодавства, (Венеціанська комісія наголошує про заборону внесення змін до виборчого законодавства мінімум за рік до проведення виборів [227, с. 15]);

низький рівень координації виборчих процесів та організаційної спроможності органів адміністрування виборчих процесів;

низький рівень правової культури виборців;

низький рівень довіри громадян до влади [228, с. 87].

За індексом демократії станом на липень 2023 Україна посідає 86 місце із 166 країн з індексом 5,6. Водночас, як перше місце займає Норвегія із індексом 9,8, а до прикладу Фінляндія – третє із індексом 9,3; Франція – 22 із індексом – 8 [229]. Оцінка країн базується на таких чинниках як наявність корупції, дискримінації, обмежень громадянських прав, свободи слова, свободи волевиявлення громадян та інші. Отже, як показують цифри, Україні до найуспішніших демократій світу ще є багато над чим працювати, і повсюдна відбудова у разі впровадження успішних реформ та перебудови державних інституцій, впровадження нових методів та підходів, може сприяти покращенню рівня демократичності України.

Серед реформ, які потребують належної реалізації є і виборча реформа, яка розпочата у 2014 році та отримала новий поштовх у 2019 році, зі зміною складу парламенту, проте реалізація виборчої реформи триває і досі. Такий довгий стан

реалізації реформи можемо віднести до загроз виборчим процесам. Адже не усталені зміни, постійні нововведення, відсутність системності таких змін негативно впливає на виборчу сферу, ускладнює розуміння виборчих процедур та потребує значних зусиль для навчання органів адміністрування виборчих процесів та просвітницьких кампаній для громадян.

Методологія проведення моніторингу виборчої реформи включає такі параметри: виконання рекомендацій щодо пріоритетів реформи шляхом перегляду окремих положень Виборчого кодексу України, аналіз викликів для реалізації реформи, рекомендації щодо пріоритетів реформи.

Результати проведеного 05.07.2021 моніторингу вказують на дві загрози, що стосуються виборчих процесів (Таблиця 3.1).

Таблиця 3.1. Загрози для реалізації виборчої реформи

<i>Складова реформи</i>	<i>Загроза</i>
1. Забезпечення рівного доступу громадян до реалізації пасивного виборчого права	Політична партія виступає монополістом у визначенні кандидатур, що можуть бути включені як кандидати до партійних виборчих списків, що зумовлює ризик підвищення рівня політичної корупції, маніпуляцій та зловживань у виборчій сфері
2. Відсутність нормативного врегулювання порядку здійснення агітації в мережі Інтернет та соціальних мережах	Відсутність правової регламентації порядку здійснення передвиборчої агітації у мережі інтернет зумовлює ризик не забезпечення дієвого фінансового контролю за такою діяльністю, зловживань в мережі Інтернет, розповсюдження дезінформації, введення виборців в оману

Джерело: складено автором на основі [228]

За даними Таблиці 3.1 витікає, що аналіз загроз застосовується щодо перебігу проведення виборчої реформи, а також представляються головні ризики які чинять такі загрози.

У сучасних умовах дії військового стану в Україні, загрози які пов'язані із територіальною цілісністю країни, забезпечення посиленних безпекових заходів на територіях, які перебували під тимчасовою окупацією, також вимагають уваги з боку органів адміністрування виборчих процесів як такі, що потребують включення в реєстр загроз виборчим процесам.

Сформуємо концептуальну модель моніторингу потенційних загроз виборчим процесам, яка зображена на Рис. 3.1. Наведена модель включає принципи, об'єкти, цілі та завдання моніторингу загроз, а також форми, засоби,

технології та правові інструменти моніторингу. Задля проведення якісного моніторингу необхідне відповідне інформаційне, інституційне, технічне та документаційне забезпечення, що надасть можливість розробити методи та форми попередження або усунення загроз.

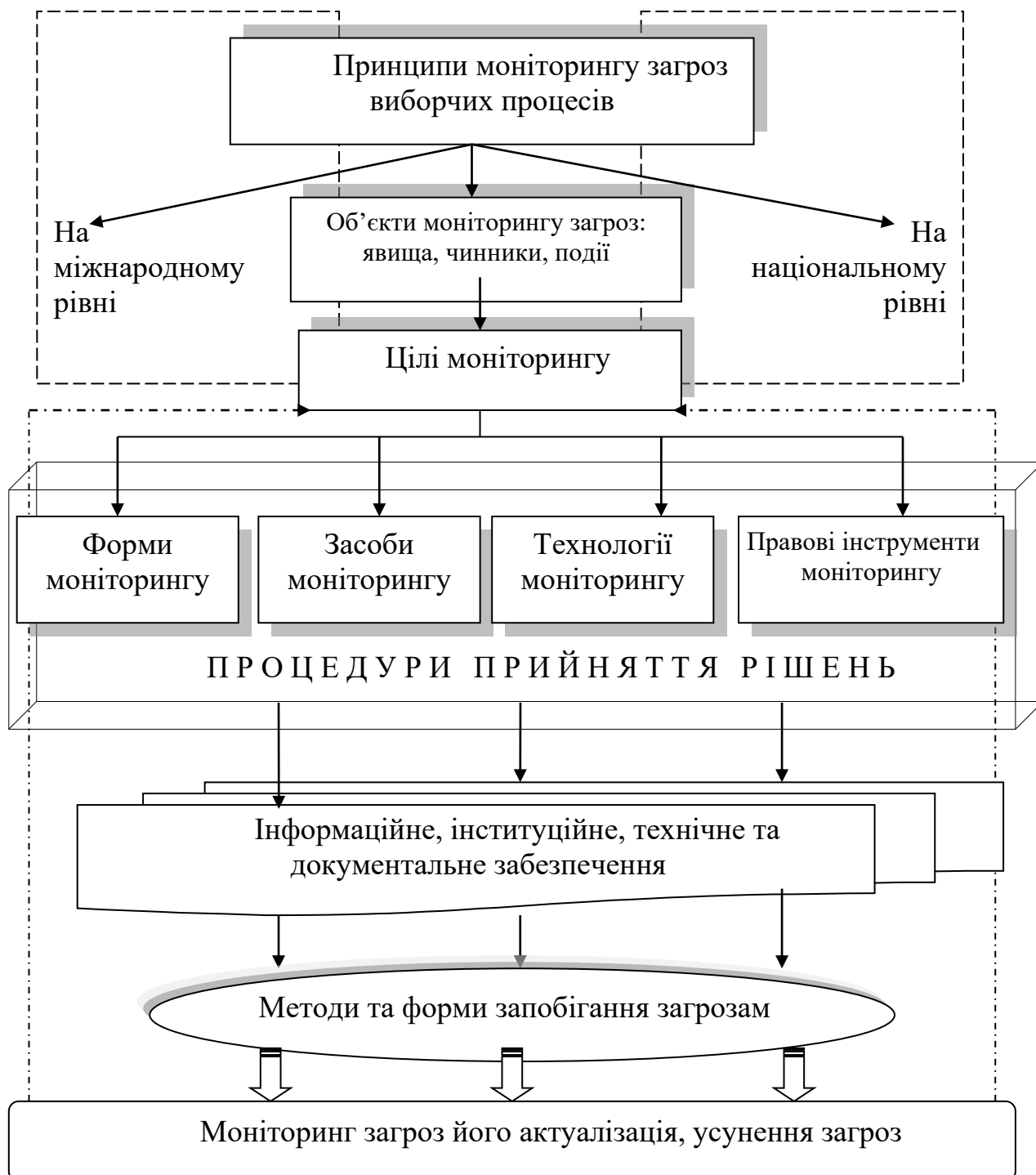

Рис. 3.1. Концептуальна модель моніторингу потенційних загроз виборчим процесам

Джерело: складено автором

Отже, як висвітлено на Рис. 3.1, модель моніторингу потенційних загроз виборчим процесам передбачає комплекс заходів і ресурсів із просторових чинником дії (національний та міжнародний рівні). Зазначене свідчить про необхідність розробки концепції здійснення моніторингу виборчим загрозам.

Представимо на Рис. 3.2 основні складові, які повинні враховувати концепція моніторингу.

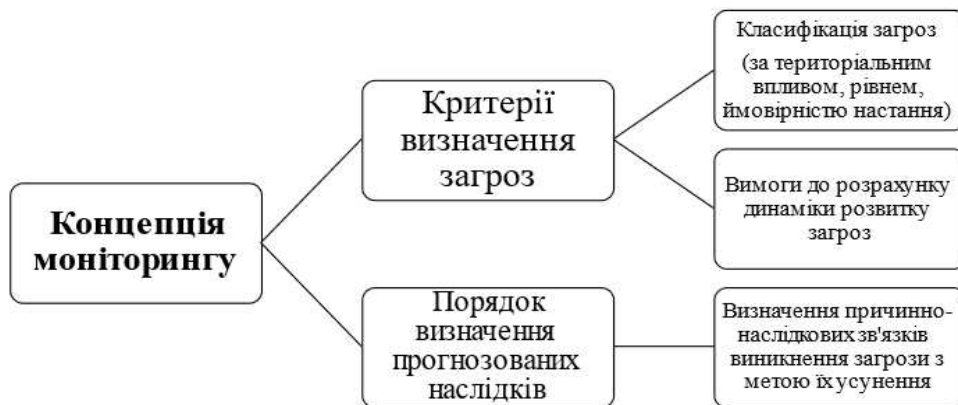

Рис. 3.2. Складові концепції здійснення моніторингу потенційних загроз виборчим процесам

Джерело: складено автором

Отже, як вбачається із Рис. 3.2, концепція моніторингу загроз виборчим процесам передбачає розробку ключових напрямів та складових моніторингу, без впровадження яких, результативна діяльність з оцінки загроз буде неможлива. Для сталого процесу реалізації такої діяльності необхідна базова розробка критеріїв для визначення загроз, які б могли відсіяти загрози виборчим процесам від інших подій та явищ, систематизація таких загроз шляхом їх класифікації за територіальним впливом, рівнем загрози, ймовірності настання такої загрози. Крім цього, для належної протидії впливу загроз та упередження від їх настання необхідно впровадити єдиний підхід до визначення прогнозованих наслідків у разі несвоєчасного нівелювання дії таких загроз, а також проводити аналіз причинно-наслідкових зв'язків виникнення загроз задля підтримки бази даних загроз виборчим процесам в актуальному стані та відслідковування динаміки розвитку таких загроз.

Принципи проведення моніторингу потенційних загроз виборчим процесам повинні базуватися на принципах виборчого права серед яких: дотримання основоположних виборчих прав громадян України, дотримання вимог загального, рівного, прямого виборчого права, вільних та чесних виборів, таємниці голосування, добровільної участі громадян у виборах, особистого голосування, захищеності виборчих процедур, застосування цифрових технологій у виборчому процесі.

Крім цього до бази даних загроз виборчим процесам в Україні доцільно також включити порушення, які вчиняються під час виборчих процесів, документуються та фіксуються органами правопорядку. Наведемо приклад найрозповсюджених видів порушень на виборах до Верховної Ради України у 2019 році та їх кількісне відображення на Рис. 3.3.

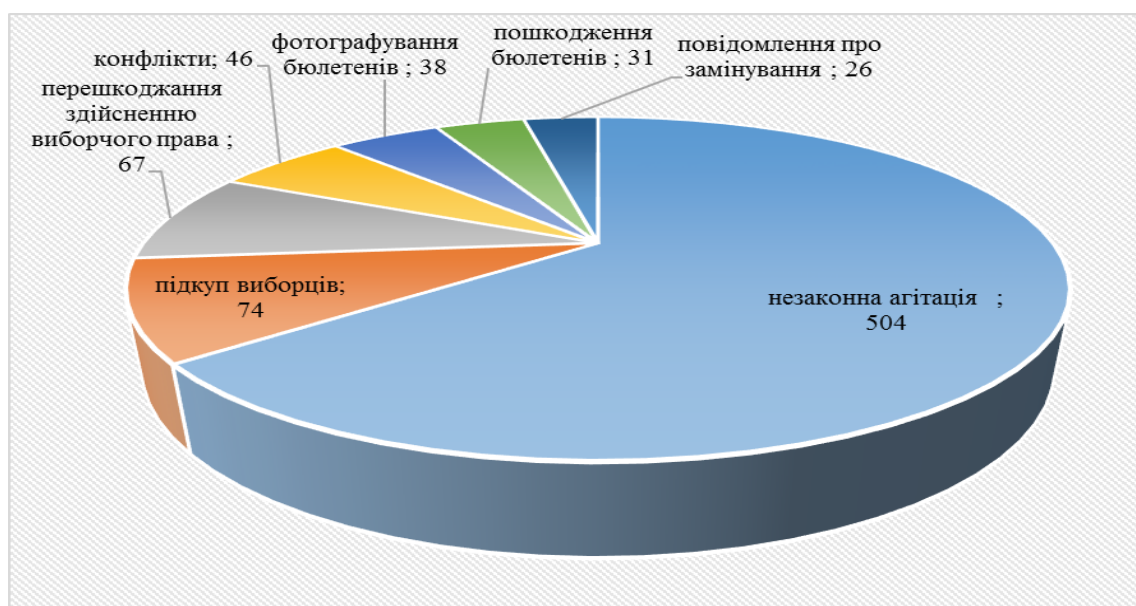

Рис. 3.3. Найрозповсюджені види порушень на виборах до Верховної Ради України у 2019 році

Джерело: складено автором на основі [230]

За даними Рис. 3.3, ми бачимо, що більшість порушень складає незаконна агітація, що свідчить про потребу у розробці нових методів її регламентації. Також розповсюдженими є випадки обмеження вільного волевиявлення громадян, серед яких підкуп виборців, конфлікти, порушення таємниці голосування. Тому необхідно підвищувати рівень відповідальності за скоєння таких видів правопорушень.

З наведених прикладів вбачається також фіксація й інших явищ, які можуть прямо вплинути на результати виборів, серед яких незаконне знищення виборчої документації та перешкоджання здійсненню виборчого права.

Окремої уваги потребує оцінка виборчих загроз із застосуванням цифрових технологій з огляду на нормотворчі прагнення Уряду формування основ впровадження електронного голосування, а також електронного виборчого процесу, електронних референдумів та електронних плебісцитів можливість, які окреслені в Концепції розвитку електронної демократії в Україні [231].

Виборчий кодекс України також передбачає використання інноваційних технологій у виборчому процесі, до якого відносить голосування виборців за допомогою спеціальних технічних засобів, встановлених на виборчих дільницях або інших програмних засобів (машинне голосування); використання технічних засобів для здійснення підрахунку голосів виборців; створення в автоматизованому режимі за допомогою інформаційно-аналітичної системи протоколів виборчих комісій про результати підрахунку голосів виборців, а також проведення експериментів та пілотних проєктів із електронного голосування та подання виборчих документів в електронній формі [9].

Зазначене свідчить про необхідність забезпечення належного рівня інноваційності моніторингу потенційних загроз виборчим процесам за для адекватної оцінки ризиків та розробці дієвих управлінських рішень з метою нівелювання їх впливу.

Водночас відмітимо, що завдання та цілі моніторингу потенційних виборчих загроз повинні відображати усі етапи виборчих процесів та розглядатись як окреме явище у розрізі кожного окремого виборчого етапу у разі його дублювання в інших етапах. Зазначений підхід дозволить більш комплексно охопити різновиди загроз за напрямом дії, більш чітко змоделювати алгоритм дій, направлених на протидію такій загрозі та краще дослідити середовище розвитку такої загрози. Представимо моніторинг потенційних загроз виборчим процесам у розрізі етапів, а також аналіз можливих допоміжних цифрових засобів та правових інструментів з усунення загроз у Таблиці 3.2.

Таблиця 3.2. Моніторинг потенційних загроз виборчим процесам у розрізі етапів

Етапи виборчих процесів	Технічні засоби та інструменти проведення виборчих процесів	Правові інструменти усунення загроз
1. Територіальна організація виборів	Цифрові географічні інформаційні системи для визначення меж виборчих округів та виборчих дільниць	Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) [43]
2. Створення органів адміністрування виборчих процесів	Інформаційно-комунікативні системи із проведення жеребкування, реєстр кандидатів у члени виборчих комісій	Постанова ЦВК від 15.02.2022 № 50 «Про Порядок проведення жеребкування щодо включення кандидатур до складу дільничних виборчих комісій з виборів народних депутатів України» [233]
3. Формування виборчих реєстрів	Державний реєстр виборців, пристрої, додатки та застосунки для е-голосування або інтернет-голосування, електронна ідентифікація виборця, електронно-цифровий підпис для виборців, кандидатів, партій, система накопичення та публікації результатів виборів, візуалізація за географічним розподілом	Закони України «Про Державний реєстр виборців» [27], «Про електронні довірчі послуги» [234]
4. Реєстрація суб'єктів виборчих процесів	Сканери для підрахунку паперових бюлетенів, електронна ідентифікація, онлайн-платформа, електронний особистий кабінет	Виборчий кодекс України [9], Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) [43], Закон України «Про електронні довірчі послуги» [234]
5. Ведення передвиборної агітації	Електронні системи контролю, спостереження, відеофіксація, штучний інтелект	Закон України «Про медіа» [158], постанови ЦВК
6. Голосування	Автоматизована система передачі та оцифрування даних	Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) [43]
7. Підрахунок голосів	Цифрова арифметична перевірка результатів виборів	Виборчий кодекс України [9]

Джерело: складено автором на основі [232]

Із даних, наведених у Таблиці 3.2 можна констатувати, що розподіл за етапами полегшує аналіз нормативно-правової бази на предмет урегульованості виборчих норм. Схожий підхід доцільно використовувати і при аналізі можливих цифрових рішень удосконалення виборчих процесів. Водночас для моніторингу потенційних загроз виборчим процесам поетапний підхід є найефективнішим та таким, що дозволяє секторально визначити виборчу загрозу.

Також зауважимо, що об'єктивне визначення загроз передбачає чітке усвідомлення параметрів, поза межами яких певне явище втрачає можливості до саморегуляції та потребує зовнішнього втручання за для збереження стабільності соціальної системи, а також певних умов, що перетворюють чинники на реальну чи потенційну загрозу. У сучасному світі пріоритет віддається стратегіям, що відповідають наступним критеріям: передбачення, системна оцінка ризиків (можливість та наслідки кожного з них), планування, що ґрунтується на можливостях (які завдання, можливості необхідно виконати, задіяти для запобігання (попередження) і протистояння загрозам.

Зазначені критерії разом із алгоритмами дій у разі настання визначеної загрози можна сформувані у формі паспорту загрози виборчим процесам, де задля підтримки інформації в актуальному стані проводити систематичне корегування його змісту. Паспорт загрози виборчим процесам повинен ґрунтуватися на комплексній оцінці загрози, що здійснена відповідно до ухваленої концепції. Сам зміст паспорту загрози виборчим процесам представлятиме комплексний документ, який передбачатиме критерії та параметри аналізу загроз, тобто встановлюватиме єдиний підхід до їх осмислення й відображення. Для Центральної виборчої комісії, як головного органу адміністрування виборчих процесів, запровадження алгоритму моніторингу потенційних загроз виборчим процесам із документальним відтворенням у формі єдиного комплексного документа – паспорта виборчих загроз, дозволить здійснювати своєчасну ідентифікацію різноманітних чинників, які можуть створити небезпеку для реалізації виборчих процесів або окремих виборчих процедур, прослідкувати тенденції розвитку, спрогнозувати можливі наслідки та крім цього, визначити механізми та першочергові заходи щодо реагування на такі загрози. Технологія аналітичної діяльності щодо розробки такого паспорта ґрунтується на використанні проблемного аналізу, який припускає усвідомлення сутності, специфіки тієї або іншої проблеми і шляхів її вирішення.

Запропонуємо зразок розробленого паспорта загрози виборчим процесам, що наведений на Рис. 3.4.

ПАСПОРТ загрози виборчим процесам

1. _____
(Код загрози згідно з Реєстром) _____ (найменування загрози)

2. Можливий територіальний вплив загрози _____
(область, регіон, Україна в цілому)

3. Рівень загрози _____
(низький, середній, високий)

4. Опис загрози

№ з/п	Характеристика загрози	Можливий вплив

5. Ймовірність реалізації _____
(малоймовірна, можлива, середня, висока, неминуча)

6. Прогноз наслідків у разі настання загрози

№ з/п	Наслідки

7. Механізми можливого усунення настання загрози

№ з/п	Заходи з усунення загрози	Відповідальні виконавці

8. Перелік першочергових заходів у разі настання загрози для мінімізації впливу ризику
(у хронологічному порядку)

№ з/п	Найменування відповідального виконавця	Назва заходу	Часовий проміжок	Потреба в ресурсах

9. Динаміка розвитку загрози

№ з/п	Показники (часові, територіальні, ресурсні, репутаційні тощо)	Одиниця виміру	Джерело інформації	Коефіцієнт росту	Опис особливостей

Рис. 3.4. Паспорт загрози виборчим процесам

Джерело: складено автором

Як вбачається з Рис. 3.4, паспорт загрози виборчим процесам передбачає здійснення оцінки загроз за такими ознаками: можливий територіальний вплив загрози, рівень загрози, її опис, ймовірність реалізації, прогноз наслідків у разі настання загрози, механізм можливого усунення загрози, перелік першочергових заходів у разі настання загрози задля мінімізації впливу ризику, а також динаміку розвитку загрози.

Зазначене може слугувати ключовою передумовою впровадження єдиної та ефективної системи комплексного аналізу та всебічного моніторингу потенційних загроз виборчим процесам, а також запровадження системи стратегічного планування, яка б була адекватною сучасному середовищу.

Таким чином, в умовах повоєнного відновлення та задля забезпечення стабільного демократичного розвитку України необхідно впровадження нових дієвих механізмів, направлених на захист і безпеку процесу волевиявлення громадян. Зазначеним механізмом може слугувати впровадження моніторингу потенційних загроз виборчим процесам, деталізація поетапних складових проведення якого, ґрунтується на концепції, яка в свою чергу визначає мету, завдання цілі та принципи здійснення такого моніторингу. В основу концепції також закладаються критерії оцінки загроз виборчим процесам, класифікація загроз за типами, порядок визначення прогнозованих наслідків. Сам процес моніторингу представлено в концептуальній моделі, яка включає форми, засоби, технології, правові інструменти моніторингу та необхідне забезпечення: інформаційне, інституційне, технічне та документаційне забезпечення. Результати проведення моніторингу потенційних загроз виборчим процесам пропонується документувати у формі комплексного документа – паспорта загрози виборчим процесам, який дозволить Центральній виборчій комісії здійснювати своєчасну ідентифікацію загроз, спрогнозувати наслідки у разі їх настання, підготувати дієві та ефективні рішення за для усунення або протидії визначеним загрозам, оцінити виборчу сферу на предмет вразливості та більш ефективно здійснювати стратегічне планування діяльності.

Впровадження моніторингу потенційних загроз виборчим процесам дозволить забезпечити спроможність України реалізовувати на найвищому рівні демократичні процедури, підвищити довіру громадян до влади, підвищити стійкість виборчої сфери та її реальне відображення, швидке реагування на зміни, злагодженість дій публічних органів влади у разі виникнення криз, відслідковувати динамічну зміну суспільно-політичного середовища на основі комплексного підходу. Адже проведення вільних, чесних та безпечних виборів в умовах повоєнного відновлення, глобалізації, європейської інтеграції, цифровізації процедур та рішень зумовлює функціонування сталої системи захисту, спроможної до протидії викликам та загрозам.

3.2. Механізми вдосконалення виборчих процесів в Україні в контексті проведення виборів в повосенних умовах

Розглядаючи механізми вдосконалення виборчих процесів в Україні, слід звернути увагу на його фундаментальну основу – нормативно-правове забезпечення, яке у розрізі етапів є достатньо складними у адмініструванні й потребує певного вдосконалення і в суміжних з виборчою сферах.

Водночас сформоване нормативно-правове поле України у виборчій сфері, як вже зазначалось раніше, побудоване за аналогією європейського законодавства, проте воно не враховує наслідки війни.

Разом з тим, механізми забезпечення виборчих процесів в Україні, з точки зору нормативно-правового забезпечення, є багаторівневим, але якщо узагальнити його за системами забезпечення, то він може складатися з нормативно-правового, інституційного, організаційного, інформаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, що в сукупності чинить значний вплив на виборчу сферу загалом.

Результати схематичного уявлення механізму забезпечення виборчих процесів представлено на Рис. 3.5.

Рис. 3.5. Механізм забезпечення виборчих процесів

Джерело: складено автором

За схемою на Рис. 3.5, можна бачити, що відбулося значне покращення нормативно-правового забезпечення, обумовленого прийняттям Виборчого кодексу України та актуалізації інших законів. Ухвалення Виборчого кодексу України суттєво спростило адміністрування виборчого процесу, оскільки втратили чинність ряд законів про вибори.

Також, дані, що представлені на Рис. 3.5. свідчать про чітку розмежованість нормативно-правового забезпечення за сферами, що спростовує адміністрування

виборчих процесів. Крім того, за допомогою порівняльного аналізу системи організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні, що наведена в підрозділі 2.1. цієї дисертаційної роботи, можемо відмітити схожі риси, зокрема щодо організаційного, інституційного, інформаційного та фінансового напрямів, які на нашу думку, є основними для належної реалізації усіх етапів виборчого процесу в повоєнних умовах.

Низка викликів, які очікують виборчий процес у повоєнний період є доволі розгалуженою, а забезпечення європейських виборчих стандартів потребує комплексних рішень та масштабних змін для впровадження. Головними принципами, які необхідно забезпечити виступають:

загальне виборче право, яке гарантує виборцям право голосувати – тобто забезпечити усім категоріям виборців, включаючи осіб з особливими потребами, внутрішньо переміщених осіб, громадян, які виїхали за кордон, громадян, які перебували на тимчасово окупованій території можливість голосувати на виборах;

загальне виборче право, яке гарантує громадянам висувати свої кандидатури та бути обраними на відповідні виборчі посади – тобто забезпечити для громадян спроможну виборчу заставу, яка є обов'язковою умовою для реєстрації кандидатів, а також можливість висування поза партійними списками;

вільне виборче право, яке гарантує безперешкодне вираження поглядів виборців – тобто впроваджує альтернативні способи голосування, такі як електронне голосування, поштою, за допомогою механічних засобів, за дорученням;

стабільність виборчого права, яке гарантує усталеність виборчої системи – тобто недопущення внесення змін до виборчого законодавства під час та напередодні виборів.

У контексті розгляду загальних виборчих прав громадян у період проведення перших виборів в повоєнних умовах, на нашу думку, доцільним є встановлення на законодавчому рівні заборони права голосувати на виборах особам, що вчинили злочини проти основ національної безпеки України, встановлених розділом I Особливої частини Кримінального кодексу України та

викладені у статтях: 109. «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», 110-2 «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України», 111 «Державна зрада», 111-1. «Колабораційна діяльність», 111-2. «Пособництво державі-агресору», 113 «Диверсія», 114 «Шпигунство», 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань», 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [235].

В історії країн Європейського Союзу відомі випадки позбавлення політичних прав громадян за співпрацю з ворогом. Наприклад після Другої світової війни такі країни як Франція та Бельгія сформувавши переліки злочинів, що стосувались «непатріотичної поведінки» під час війни та на 10 років позбавили громадян, засуджених за переліком визначених злочинів політичних прав з обмеженням доступу до зайняття певних посад [236].

Розглянемо детальніше актуальні складові механізмів забезпечення виборчих процесів у повоєнний період.

Інституційне забезпечення виборчих процесів наразі перебуває на стадії розвитку. Як вже зазначалось, розгалужена система інституцій – органів державної влади та місцевого самоврядування долучається до забезпечення та реалізації виборчих процесів у виборчий період під час здійснення офіційних виборчих процедур та у міжвиборчий період за для обміну інформацією та актуалізації виборчих баз даних та реєстру виборців.

Отже, до напряму інституційного забезпечення як складової механізму вдосконалення виборчих процесів слід віднести забезпечення належного рівня спроможності інституцій, пов'язаних із реалізацією повноважень у виборчій

сфері. В період повоєнного відновлення та проведення перших повоєнних виборів нарізним питанням постане кадрове наповнення виборчих комісій: окружних, територіальних, до яких віднесено виборчу комісію Автономної Республіки Крим, обласні, районні, міські, районні у містах (у разі відповідного поділу), селищні, сільські виборчі комісії, а також дільничних.

Згідно із нормами діючого Виборчого кодексу України вимоги до кількісного складу виборчих комісій щодо утворення дільничних виборчих комісій на виборах народних депутатів України та місцевих виборах схожі та водночас відрізняються для окружних комісій виборів Президента України та народних депутатів України. Детальні вимоги щодо кількісного складу виборчих комісій для різних типів виборів представимо у Таблиці 3.3.

Таблиця 3.3. Вимоги щодо кількісного складу виборчих комісій

<i>Тип виборчої комісії</i>	<i>Тип виборів</i>		
	<i>Вибори Президента, осіб</i>	<i>Вибори народних депутатів, осіб</i>	<i>Місцеві вибори, осіб</i>
<i>Окружна</i>	12	12-18	-
<i>Територіальна</i>	-	-	9-18
<i>Дільничні:</i>			
<i>малі (до 500 виборців)</i>	9	10-14	10-14
<i>середні (500 – 1500 виборців)</i>	9	12-16	12-16
<i>великі (1500 і більше виборців)</i>	9	14-18	14-18
<i>до 200 виборців</i>	-	4-6	4-6
<i>до 50 виборців</i>	4-6	-	-

Джерело: складено автором на основі [9]

Отже, як вбачається із Таблиці 3.3. забезпечення персональним складом виборчих комісій вимагає залучення значного людського ресурсу.

До прикладу, за даними, що наведені у переліку територіальних виборчих комісій [237], кількість утворених Центральною виборчою комісією на місцевих виборах 2020 року територіальних комісій складає 1660, а отже кількість членів таких комісій може сягати від 14 940 до 29 880 осіб. До цієї цифри також необхідно додати кількість осіб, що повинні бути включені до складу дільничних виборчих комісій. Зазначене свідчить, що при проведенні виборів до процесу їх

адміністрування залучається значна кількість осіб. Проте внаслідок війни, в Україні відбувається постійний процес переміщення громадян як всередині країни так і за кордон, крім цього активні військові дії призводять до значних втрат цивільного населення. Отже, питання кадрового забезпечення у повоєнний період гостро постане для територій, які зазнали значних руйнувань та перебували під тимчасовою окупацією. Центральній виборчій комісії необхідно розробити окремі вимоги для формування виборчих комісій на таких територіях, а також спільно із політичними партіями, які відповідно до чинного законодавства подають кандидатури до складу виборчих комісій, створити потенційний реєстр осіб, які на тимчасовій основі зможуть долучитись до адміністрування виборчих процесів у якості членів дільничних виборчих комісій на таких територіях з метою інституційного забезпечення проведення повоєнних виборів.

Також значним викликом для інституційного забезпечення виступає організація виборчого процесу для громадян, які перебувають за кордоном.

За даними Організації Об'єднаних Націй (офіс Верховного комісара ООН з питань біженців) за час війни закордон виїхало 8,087 млн. громадян України, з них 4,863 млн осіб отримали тимчасовий захист в країнах Європейського Союзу [238].

Як зазначено у дослідженні Громадської мережі «ОПОРА», яке базується на даних, наданих Міністерством закордонних справ України, станом на червень 2023 року, понад половина українців перебуває лише в трьох країнах: Польщі – 22%, Німеччині – 14,6% та США – 11%. Також багато громадян України знайшли прихисток у Чехії – 7,9%, Італії – 5%, Канаді – 4,9%, Іспанії – 3,4% та Ізраїлі – 2,75%. Майже 63% українців, які перебувають за кордоном, повнолітні, 22% — діти до 18 років. Вік ще 15% осіб не уточняється. Ця інформація свідчить, що нині за кордоном через війну перебуває близько 20% наявного населення України до 24 лютого 2022 року [239].

Спрогнозувати яка кількість громадян України після війни повернеться до дому є складним завданням. Якщо брати до уваги результати дослідження, яке проводилось у квітні – травні 2023 року Соціологічною групою Рейтинг, то 67 %

громадян які виїхали за кордон після закінчення війни планують повертатися в Україну [240, с. 7].

Водночас, навіть із показником у 33 % громадян, які у повоєнний період будуть перебувати за кордоном, а орієнтовно ця цифра складе 2,668 млн. осіб, забезпечити належну реалізацію волевиявлення таких громадян потребує завчасного планування та впровадження нової концепції проведення виборів за кордоном.

Відтак необхідно забезпечити відповідний облік перебування громадян по країнах та містах, де вони проживають за кордоном, шляхом впровадження цифрових рішень, а саме:

створення реєстру виборців за кордоном, передбачення шляхів повідомлення виборців про їх місцеперебування до прикладу через відповідний додаток або онлайн реєстраційну форму повідомлення за для підтримання в актуальному стані зазначеної інформації;

побудувати нову географію закордонних виборчих дільниць за пропорційною системою розташування виборців, а отже збільшити їх кількість, що потребує плідної співпраці із іноземними країнами та додаткового фінансування на матеріально-технічне та кадрове забезпечення таких дільниць, також доцільним вбачається залучення громадян України, які перебувають за кордоном до включення у склад таких комісій;

нормативно урегулювати аспекти ведення передвиборчої агітації за кордоном, налагодити шляхи розповсюдження інформації про кандидатів на закордонних виборчих дільницях;

удосконалити виборче законодавство шляхом регламентації аспектів оскарження виборчих правопорушень, здійснених під час виборчих процесів за кордоном;

розробити концепцію альтернативних способів голосування для громадян, які перебувають за кордоном, до прикладу надання можливості електронного голосування для таких громадян.

Для організаційного забезпечення проведення виборів в повоєнних умовах найактуальнішими аспектами слугують облік виборців, відповідність даних Державного реєстру виборців, забезпечення безпеки під час виборчих процесів.

Так, територіальний облік виборців та дані Державного реєстру виборців між собою тісно пов'язані. Адже від кількості виборців у кожному селі, селищі, громаді, міста, району, області формується кількісний склад членів виборчої комісії та її тип (мала, середня, велика) та певні особливості для дільничних комісій із населенням до 200 виборців (на виборах народних депутатів України та місцевих виборах) та до 50 виборців (на виборах Президента України). Від кількості виборців також залежать межі територіальних виборчих округів.

Станом на 31 січня 2023 року кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в Україні склала 3,621 млн. осіб. [241, с. 1]. Проте така цифра може враховувати не всіх громадян, які змінили своє постійне місце проживання. А також, зазначена цифра постійно збільшується у зв'язку із евакуацією із зони бойових дій, екологічних катастроф, руйнацією цивільної інфраструктури.

Отже, облік громадян прямо впливає на порядок утворення дільничних виборчих комісій. Відповідно до постанови Центральної виборчої комісії від 25 червня 2020 року № 116 «Про Порядок утворення виборчих дільниць на постійній основі, їх тимчасового закриття, ліквідації та внесення змін до відомостей про утворені виборчі дільниці» звичайні, спеціальні та закордонні виборчі дільниці утворюються на постійній основі Центральною виборчою комісією за поданням відповідною державної адміністрації, виконавчого комітету міст обласного значення та Міністерства закордонних справ, що формуються органами ведення Державного реєстру виборців з використанням програмних засобів автоматизованої інформаційно-телекомунікаційної системи «Державний реєстр виборців», а за відсутності таких подань Центральна виборча комісія може самостійно прийняти відповідні рішення у виняткових випадках, на нашу думку до яких можна віднести воєнний стан. До таких подань вносяться пропозиції щодо утворення виборчих дільниць на постійній основі, зміни їх меж, адреси приміщення для голосування, місцезнаходження (адреси приміщення), ліквідації,

тимчасового закриття. Нові виборчі дільниці можуть бути утворені не пізніше як за десять днів до початку виборчого процесу відповідних виборів [242].

Відтак процес аналізу виборчих дільниць на предмет їх територіальних меж, інфраструктурної цілісності, кількісного складу виборців та спроможності до функціонування повинен бути ініційований вже сьогодні, з огляду на масштабний обсяг даних, що необхідно зібрати та обробити. Центральній виборчій комісії доцільно розробити інструкцію для місцевих державних адміністрацій та органів самоврядування, яка допоможе здійснити аналіз спроможності до функціонування. Крім того, такий підхід дозволить також оцінити спроможність місцевих органів влади на окремих територіях виконувати владні повноваження та окреслити найпроблемніші території.

Реалістичність та відповідність даних та інформації, що міститься в Єдиному державному реєстрі виборців також має важливе значення для організаційного забезпечення механізмів вдосконалення виборчих процесів в Україні в повоєнний період. Адже викривлення даних, що містяться у реєстрі виборців можуть нести ризики виникнення чисельних порушень та спроб фальсифікації.

Для вдосконалення зазначеного аспекту влучним рішенням слугуватиме розробка цифрових рішень, яка направлена в першу чергу на автоматичну синхронізацію із іншими базами даних, серед яких:

Єдиний державний демографічний реєстр, що містить дані про документи, які посвідчують особу;

Державний реєстр актів цивільного стану громадян, що містить інформацію про народження, шлюб, смерть, зміну прізвищ громадян;

Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб, яка включає в себе інформацію про облік таких осіб;

Єдиний реєстр зниклих безвісти, що містять інформацію про зниклих осіб внаслідок війни та наявність чи відсутність судових рішень про визнання таких осіб безвісно відсутніми чи померлими.

Зазначене передбачає розробку нового підходу до актуалізації даних Єдиного державного реєстру виборців шляхом систематизації електронних реєстрів, які мають значення для виборчих процесів. Крім цього впровадження зазначеного підходу матиме позитивний вплив на систему електронного урядування, яка зможе запровадити дієві механізми обміну інформацією між органами державної влади та місцевого самоврядування.

Ще одною важливою складовою організаційного забезпечення механізмів вдосконалення виборчих процесів в контексті проведення повоєнних виборів є забезпечення належного рівня безпеки виборчих процесів, демократичності виборчих процедур та самих виборців під час голосування.

ООН ще у 1989 році розробила комплексні стандарти щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції, які направлені на забезпечення безпеки на територіях де відбувались бойові дії. Ключовими напрямками зазначених стандартів виступають планування заходів щодо стабілізації, їх поетапне впровадження, розбудова миру та відновлення інфраструктури. Ключовими складовими визначаються: роззброєння цивільного населення із впровадженням жорсткого контролю за обігом зброї та боєприпасів; демобілізацію частини військових, що перебували у лавах збройних сил та їх адаптація до цивільного життя; реінтеграція, тобто впровадження заходів із процесу відновлення економіки, інфраструктури тощо в умовах миру [243].

Так, в умовах повоєнного відновлення України комплекс безпекових заходів під час проведення виборів необхідно переглянути та посилити, беручи до уваги напрацьовані міжнародні стандарти та реалізовані практики щодо цього питання. Крім цього, особливої уваги потребують території, що перебували під тимчасовою окупацією та на яких велись активні бойові дії, з огляду навіть на забезпечення розмінування таких територій та особливо приміщень, де розташовані виборчі дільниці, за для гарантування цілковитої безпеки як для виборців так і для осіб, що адмініструють виборчі процеси.

Інформаційне забезпечення механізму вдосконалення виборчих процесів в Україні характеризується актуальністю, швидкозмінністю, чисельними нововведеннями та постійним розвитком.

Адже, протягом останнього часу ми маємо можливість спостерігати справжню інформаційну революцію, докорінну трансформацію суспільства, коли змінюються не лише технічні характеристики товарів та послуг, а також моделі взаємодії та відносин між людьми, а також формуються нові цінності та патерни їх поведінки. Головною цінністю замість природних ресурсів все далі стає інформація, яка, на відміну від корисних копалин, обсяг яких обмежений та постійно зменшується, має унікальні характеристики щодо власного збереження та примноження. Чим більше суспільство працює з інформацією, використовує її, тим скоріше вона нагромаджується, й тим більшу цінність отримує людство, яке під впливом та завдяки накопиченню цієї інформації все далі перетворюється з індустріального на інформаційне суспільство [244].

До актуальних аспектів інформаційного забезпечення в контексті проведення повоєнних виборів можемо віднести застосування цифрових технологій, впровадження альтернативним методів голосування, усунення негативного впливу застосування виборчих технологій, детальну регламентацію порядку здійснення передвиборчої агітації.

Цифрові технології стали визначальним чинником розвитку усіх сферах сучасного життя, і за короткий проміжок часу вони трансформували демократичні процеси, включаючи вибори. Досягнення науки в галузі інформатики та телекомунікацій обумовили появу таких феноменів, як електронне урядування, електронна демократія та електронне голосування. Трансформація виборчих процесів у цифрову епоху потребує відповідного нормотворчого реагування, тому зарубіжні країни та України, міжнародна спільнота розробляють законодавство, яке враховує нові реалії інформаційного середовища [245, с. 333].

Сьогодні неможливо уникнути використання цифрових технологій, сталий розвиток країн світу спонукає усі сфери та напрями діяльності використовувати інформаційні, цифрові, інформаційно-комунікативні, технології штучного

інтелекту, новітні автоматизовані розробки, технології цифрової ідентифікації громадян, хмарні технології. Виключенням із цього переліку не є і виборча сфера.

Комітет Ради Європи з питань Конвенції про кіберзлочинність у 2019 році ухвалив Настанову Т-СУ № 9 «Аспекти втручання у вибори за допомогою комп'ютерних систем, охоплені Будапештською конвенцією», де окреслив види противоправної поведінки, яка може стосуватися цифрових технологій у виборчих процесах. Зокрема до них віднесені:

противоправний доступ до комп'ютерних систем з метою заволодіння персональною або конфіденційною інформацією про виборців, кандидатів, осіб, які включаються до складу виборчих комісій, політичних партій;

протиправне перехоплення інформації, обмін якою відбувається під час виборчих процесів;

втручання у виборчі дані з метою зміни, псування, видалення або пошкодження;

втручання в електронні виборчі системи з метою їх блокування, пошкодження, злому;

зловживання цифровими пристроями, які використовуються для отримання несанкціонованого доступу до виборчих комп'ютерних або електронних систем;

підробка виборчих даних за допомогою цифрових пристроїв [246, с. 146].

Окреслені протиправні дії в українському законодавстві так детально не регламентуються. Відтак, можна констатувати, що норми виборчого права в повній мірі не охоплюють всі види правопорушень, які можуть бути вчинені із застосуванням цифрових технологій у виборчих процесах. Визначення цифрових виборчих злочинів та встановлення справедливої відповідальності за їх скоєння дозволить розширити розуміння впливу цифрових технологій на виборчий процес та убезпечити від їх вчинення. Адже, цифрові технології розвиваються та мають місце незалежно від їх застосування у певній виборчій процедурі. При проведенні повоеєнних виборів належного захисту від протиправних утручань потребуватимуть виборча документація, виборчі комп'ютерні системи та реєстри.

Завчасний аналіз загроз з боку цифрових технологій сприятиме упередженню протиправних дій.

Поняття цифрових технологій у виборчих процесах часто пов'язують із електронним голосуванням, яке в свою чергу уособлює в собі суть електронної демократії.

У концепції розвитку електронної демократії в Україні, прийнятої на підставі Рекомендації Ради Європи CM/Rec(2009) встановлення визначення електронної демократії демократію як «форми суспільних відносин, за якої громадяни та громадські об'єднання залучаються до процесу державотворення та ухвалення управлінських рішень на державному та місцевому рівнях за допомогою застосування інформаційних технологій в політичних процесах, що сприяє: посиленню участі та залученості громадян до публічного життя; забезпеченню прозорості процесу ухвалення рішень та їх легітимізації; підзвітності громадянському суспільству демократичних інституцій; поліпшенню взаємодії між суб'єктами владних повноважень та громадянами» [247].

Іноземні науковці, такі як Р. Лінднер (R. Linder) та Г. Айхгольцер (G. Aichholzer) у своїй науковій роботі трактують поняття електронної демократії, як практичну сторону реалізації демократичних процесів в країні за допомогою цифрових технологій, у тому числі під час спілкування, взаємодії та ухваленні рішень громадян, органів публічної влади та медіа [248].

Разом з тим, іноземні науковці Р. Цагарусіану (R. Tsaharusianu), Д. Тамбіні (D. Tambini), К. Браян (K. Brayen) вводять в науковий обіг поняття кібердемократії, трактуючи його, як діяльність, що реалізується через систему комп'ютерів за участі громадян з використанням кіберпростору для забезпечення прийняття громадськістю управлінських рішень та водночас наголошуючи на схожості із електронною демократією [249].

Із зазначеного слідує, що електронна демократія, як спосіб та форма прийняття рішень громадянами, розповсюджується на вибори, а результатом її прояву слугує волевиявлення громадян, що здійснюється за допомогою цифрових інструментів, і в тому числі електронного голосування.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, яка ухвалена Урядом України, визначає напрями трансформації традиційних демократичних процесів у цифровий формат. Головними складовими яких виступають: е-парламент, е-голосування, е-правосуддя, е-медіація (досудове вирішення спорів), е-референдуми, е-консультації, е-петиції, е-політичні кампанії, е-опитування. Водночас зазначається, що найперспективнішим напрямом розвитку електронної демократії в Україні виступає електронне голосування, яке може слугувати дієвим рішенням щодо оптимізації виборчого процесу [250].

Венеціанська комісія (Європейська комісія за демократію через право) у своєму дослідженні термінів виборчого права визначає, що електронним головуванням є проведення виборів за допомогою електронних цифрових засобів. Також у зазначеному документі наводяться типи електронного голосування серед яких: голосування за допомогою мобільних додатків, голосування через онлайн-платформу в мережі Інтернет, голосування за допомогою спеціальних автоматизованих пристроїв (відділених автоматів для голосування) [251].

При розгляді можливості для України впровадження електронного голосування доцільно врахувати Рекомендацію Ради Європи CM/Rec(2017)5 щодо керівних принципів стандартів електронного голосування, яка включає 8 основоположних пунктів, серед яких:

відповідність принципу загального виборчого права – доступність для усіх виборців у тому числі осіб з особливими потребами;

відповідність принципу рівного виборчого права – належний, неупереджений механізм при голосуванні виборців та прозора й публічна система підрахунку голосів;

відповідність принципу вільних виборів – недопущення маніпулятивного впливу на виборців, отримання підтвердження про врахування голосу виборця;

відповідність принципу таємного голосування – захищеність персональних даних про виборців та їх електоральний вибір та унеможливлення встановлення зв'язків між конкретним виборцем та його результатом голосування;

забезпечення прозорості голосування – опублікування програмного забезпечення щодо шляхів верифікації даних та сертифікації системи електронного голосування, публічний доступ для виборців, можливість тестової спроби проголосувати;

поетапне впровадження організаційних заходів – завчасна зміна законодавства, публічні роз'яснення щодо принципів і способів електронного голосування для виборців, детальне нормативне регулювання кожного із етапів виборчого процесу;

публічне та системне звітування – встановлення чітких процедур із звітування про результати виборів, роботи електронної системи електронного голосування, результатів аудитів [204].

В Україні наразі вже вводяться певні інструменти щодо цифровізації виборчих процесів серед яких: складання електронних списків виборців, автоматизований облік результатів підрахунку голосів з виборчих дільниць на основі протоколів із голосування, впровадження електронної бази даних про вибори (система ЦВК «Вибори», де групується вся інформація стосовного певного типу виборів), розробка та реалізація онлайн платформ для навчання членів виборчих дільниць, роз'яснень для виборців та спостерігачів.

Водночас при врахуванні усіх переваг з реалізації електронного голосування в Україні до яких можемо віднести залучення більшої кількості громадян до процесу виборів у тому числі молоді та осіб з особливими потребами, уникнення помилок при підрахунках, забезпечення дистанційності та інклюзивності виборчих процесів, найголовнішим ризиком впровадження електронного голосування у повоєнний період слугуватиме загроза втручання в Українські вибори та спроби дестабілізації демократичних процесів в Україні з боку країн агресорів – росії та білорусії.

Також до ризиків можемо віднести можливий зріст рівня застосування виборчих технологій із використанням цифрових інструментів, а також можливе зростання рівня недовіри виборців до результатів виборів за умови не доведення

до громадянського суспільства інформації про гарантії захисту електронної системи до голосування.

Слід зауважити, що перед запровадженням конкретної технології електронного голосування необхідно забезпечити вирішення певних проблем наприклад, гарантування виборчих прав українців, що проживають за кордоном, виборців з особливими потребами, внутрішньо переміщених осіб, проведення виборів у надзвичайних обставинах (карантинних заходів, надзвичайних ситуацій, стихійних лих тощо). Крім цього, важливим є урахування інтересів та очікувань користувачів – суб'єктів виборчих процесів та громадян, адже система електронного голосування має спростити саму процедуру голосування.

Узагальнюючи сильні та слабкі сторони, можливості та загрози запровадження електронного голосування в Україні можемо зазначити основні, що представлені у Таблиці 3.4.

Таблиця. 3.4. SWOT аналіз запровадження електронного голосування в Україні

<p>S (strengths) — сильні сторони</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Модернізація технологій у виборчій сфері. 2. Швидкий підрахунок голосів. 3. Точне встановлення результатів виборів. 4. Попередження шахрайства. 5. Підвищення рівня доступності для виборчих процесів. 	<p>W (weaknesses) — слабкі сторони</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність необхідної технологічної інфраструктури. 2. Зростання вимог до інфраструктурної спроможності засобів та середовища. 3. Разове підвищення видатків на покупку відповідних технологій. 4. Розробка комплексного законодавства. 5. Тривала підготовка.
<p>O (opportunities) — можливості</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення прозорості та надійності проведення виборів. 2. Підвищення явки виборців. 3. Посилення державного контролю за процесом голосування. 4. Забезпечення можливості проведення голосування у надзвичайних ситуаціях. 5. Підвищення громадянської компетентності та активності. 	<p>T (threats) — загрози</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Виникнення технічних збоїв. 2. Кібератаки. 3. Виникнення недовіри з боку виборців. 4. Витік даних та порушення таємниці голосування. 5. Нівелювання ролі спостерігачів.

Джерело: складено автором

Отже, як вбачається із Таблиці 3.4. за для впровадження електронного голосування в Україні необхідно розробити концепцію та дорожню карту змін, які б змогли реально оцінити українську цифрову інфраструктуру, її сильні та слабкі

сторони, механізми забезпечення кібербезпеки, стратегію забезпечення довіри до таких процесів, масштаб внесення нормативних змін до законодавства. Крім цього, важливим є апробація системи електронного голосування, впровадження пілотних проєктів на прикладі окремих виборчих дільниць або окремої територіальної громади, як контрольованого середовища.

Ще одною складовою інформаційного забезпечення механізму вдосконалення виборчих процесів в Україні в контексті проведення виборів в повоєнних умовах є протидія виборчим та політичним технологіям, за допомогою яких у виборчому процесі здійснюється маніпулятивний вплив на свідомість виборців з метою зміни електоральних вподобань.

У своїй роботі «Виборчі технології як форма правореалізації» М. Ільницький відзначає, що такі дослідники як М. Обушний, А. Коваленко, О. Ткач [252] ототожнюють поняття «виборча технологія» із поняттям «політична технологія», які представляють сукупність певних засобів, прийомів та способів направлених на вплив ходу виборчих компаній з метою досягнення успіху певних кандидатів та політичних партій на виборах [253].

Із аналізу змісту зазначеного до виборчих і політичних технологій на нашу думку можемо віднести дезінформацію, неправомірну рекламу, використання «фейків», несанкціоноване використання персональних даних громадян, публікація «фальшивих новин», «підкуп голосів», застосування «адміністративного ресурсу», пропонування особам, які задіяні в адмініструванні виборчих процесів неправомірної вигоди, несанкціонований доступ до електронних виборчих програм та інформації, кібератаки, маніпулювання інформацією.

За для ефективної боротьби із вищезазначеними явищами для України важливим слугує розробка комплексу заходів та методів такої боротьби на основі законодавства. По перше, необхідно скласти повний перелік загроз виборчому процесу – бази даних виборчих загроз, по друге здійснити аудит українського законодавства на предмет правової регламентації боротьби із визначеними загрозами та, як наслідок, розробити комплексний нормативно-правовий

документ який би деталізував та законодавчо закріпив факт можливості настання таких ризиків, встановив зміст і межі виборчих і політичних технологій, а також відповідні санкції і відповідальність за вчинення таких дій як для суб'єктів виборчих процесів так і для інших сторонніх осіб та організацій.

Без формування комплексного бачення проблеми, неможливо сформувати дієві способи з її усунення. У нагоді можуть стати розроблені Радою Європи, Європейським Союзом та окремими його країнами нормативні акти у цій сфері, серед яких: План дій проти дезінформації Європейської комісії [254], Кодекс Європейського Союзу про протидію дезінформації [255], Рекомендації Ради Європи CM/Rec(2022)12 щодо виборчої комунікації та висвітлення у медіа виборчих компаній [256], Закон Франції про боротьбу з маніпулюванням інформацією [257], Кодекс Нідерландів щодо прозорості політичної онлайн-реклами [258] та інші.

Доволі відчутним питанням у політичній боротьбі під час виборчих процесів слугує розміщення політичної (виборчої реклами) у засобах масової інформації та Інтернеті.

Наприклад, окрім безкоштовного ефірного часу, платна політична реклама – це ще одна можливість для політичних партій та кандидатів поширити своє повідомлення через ЗМІ. У ряді країн (наприклад: Андорра, Австрія, Бельгія, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Франція, Угорщина, Латвія, Мальта, Португалія, Іспанія), однак платна політична реклама заборонена на публічних та/або приватних телеканалах(а іноді й на радіо), але часто (наприклад, у Франції) дозволено в друкованих ЗМІ в період до виборів. Деякі інші країни (наприклад, Польща, Швеція та Україна) дозволяють платну політичну рекламу також на телебаченні під час виборчих кампаній [259].

У контексті проведення виборів в повоєнних умовах, на нашу думку, з метою забезпечення рівних прав та можливостей кандидатів та політичних партій, а також уникнення політичних маніпуляцій та застосування політичних технологій, а також зрівняння можливостей для нових партій і кандидатів при здійсненні передвиборчої агітації впровадити межу витрат на платну політичну

рекламу під час виборчого процесу за типами виборів, групами кандидатів і політичних партій та напрямками агітації (друковані ЗМІ, телебачення, радіомовлення, соціальні мережі, стрімінгові платформи, месенджери, вуличні стенди, організація публічних заходів). Зазначене нововведення дозволить уникнути монополізації інформаційного простору для «заможних» політичних партій і кандидатів, а також надасть рівні можливості презентувати свої політичні програми та належно реалізувати один із європейських виборчих принципів – забезпечення конкурентних виборів.

Фінансове та матеріальне-технічне забезпечення виборчих процесів у повоєнний період також є серйозним викликом з огляду на проблематичність прогнозування не лише наступних дат проведення виборів, які напряму залежать від відміни або скасування дії воєнного стану в Україні, а й неспроможності в умовах сьогодення оцінити стан виборчої інфраструктури після закінчення війни, потребу у матеріалах та обладнанні, спроможності до впровадження альтернативних методів голосування, які також потребують окремого фінансування.

У розподілі видатків Державного бюджету України на 2023 рік (додаток № 3) передбачено фінансування Центральної виборчої комісії за програмою «Керівництво та управління у сфері проведення виборів та референдумів» у розмірі 245 390,6 тис. грн. та «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» у розмірі 7 613,8 тис. грн [260].

Водночас, у разі проведення виборів у державному бюджеті передбачається окрема стаття витрат та сума їх фінансування, як наприклад у Державному бюджеті України на 2020 рік (додаток № 3), де окремо встановлено видатки на «Проведення виборів народних депутатів України» у розмірі 11 636,0 тис. грн, «Функціонування Державного реєстру виборців» у розмірі 20 841,9 тис. грн, «Відшкодування витрат політичним партіям, пов'язаних із фінансуванням їх передвиборної агітації на виборах народних депутатів України» у розмірі 467 327,7 тис. грн, «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на

проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» у розмірі 2 252 117, 8 тис. грн [261].

Отже, зазначене свідчить про потребу передбачення у Державному бюджеті України на відповідний рік за окремою статтею витрат коштів для проведення відповідного типу виборів. Як вже зазначалось, чергові парламентські вибори повинні були проводитись восени 2023 року, Президента України – весною 2024, а місцеві вибори восени 2025 року, за умови скасування дії правового режиму воєнного стану. Передбачити точну дату завершення війни в Україні наразі не вбачається можливим. Водночас, у разі її закінчення у 2024 році (більше ніж за 90 днів до кінця року) в Україні будуть проходити вибори Президента України та народних депутатів України. Відтак відповідні видатки на їх проведення повинні бути передбачені у державному бюджеті на наступний рік, з огляду на ризик не забезпечення необхідної суми для проведення виборів після затвердження бюджету. Облік та прогнозування таких видатків необхідно розпочинати вже сьогодні, з відповідною калькуляцією повоєнних змін у інфраструктурі, логістиці та матеріально-технічному забезпеченні адміністрування виборчих процесів.

Таким чином, механізми вдосконалення виборчих процесів в Україні в контексті проведення виборів в повоєнних умовах базуються на системі нормативно-правового забезпечення, який включає в себе напрями інституційного, організаційного, інформаційного, фінансового й матеріально-технічного забезпечення. Важливість та складність проведення виборів в повоєнних умовах полягає у необхідності належного забезпечення європейських виборчих стандартів та врахування руйнівних наслідків війни, збереження балансу між безпековими заходами і дотриманням основоположних прав людини. Разом з тим, особливої уваги та впровадження окремих підходів щодо реалізації виборчих процесів потребують окремі території України, які перебували під тимчасовою окупацією та на яких велися активні бойові дії. З метою уникнення викривлення реального волевиявлення громадян України на законодавчому рівні доцільно розглянути заборону права голосувати особам, стосовно яких набрало законної сили рішення суду за скоєні злочини проти основ національної безпеки України.

В контексті детального розгляду механізмів вдосконалення виборчих процесів в Україні за напрямками, до інституційного забезпечення віднесено необхідність забезпечення у повоєнний період належного рівня спроможності виборчих інституцій шляхом створення реєстру потенційних членів дільничних виборчих комісій з метою повноцінного кадрового забезпечення, а також належного адміністрування виборчих процесів на всіх без виключення територіях України. Також, задля належної організації виборів за кордоном, з огляду на велику кількість українців, які виїхали в інші країни під час війни, запропоновано створення окремого реєстру виборців за кордоном за допомогою цифрових технологій, перебудову концепції функціонування закордонних виборчих дільниць відповідно до пропорційної системи розташування виборців за кордоном – в залежності від країни, міста та їх кількості, правової регламентації здійснення виборчої агітації за кордоном, розбудови системи оскарження виборчих правопорушень. Для організаційного забезпечення головними напрямками вдосконалення у повоєнний період слугує забезпечення реального обліку виборців, за для якого необхідно удосконалити способи ведення Єдиного державного реєстру виборців шляхом синхронізації з іншими базами даних серед яких: Єдиний державний демографічний реєстр, Державний реєстр актів цивільного стану громадян, Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб, Єдиний реєстр зниклих безвісти. Зазначений підхід дозволить уникнути маніпуляцій та неточностей без прикладення значних зусиль, автоматизувати систему обміну даними та гарантувати відповідність включених даних. Крім цього, в умовах повоєнного відновлення важливим є розробка посиленого комплексу захисту під час проведення виборів.

Інформаційне забезпечення в контексті проведення повоєнних виборів включає застосування цифрових технологій, впровадження альтернативних методів голосування, усунення негативного впливу застосування виборчих технологій, детальну регламентацію порядку здійснення передвиборчої агітації, які дозволять зробити виборчий процес в Україні чесним, прозорим, публічним, доступним, інклюзивним та демократичним. В свою чергу фінансове та

матеріальне технічне забезпечення, як складова механізму вдосконалення виборчих процесів в Україні в період повоєнного відновлення, передбачає здійснення завчасного обліку та прогнозування виборчих видатків на основі калькуляції, яка включатиме в себе повоєнні зміни у виборчій інфраструктурі, нову логістику та канали зв'язку між виборчими дільницями, а також потребу у обладнанні та матеріалах. Такі видатки повинні бути включені в Державний бюджет України на 2024 рік.

3.3. Практичні рекомендації вдосконалення виборчих процесів в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу

Виборчий процес є ключовим блоком сучасної демократії, що зумовлює критичну роль адекватної побудови та реалізації виборчих процесів для підтримання та майбутнього розвитку демократії в Україні. При цьому проблематика розвитку організаційно-правових засад виборчих процесів є багатогранним явищем, що охоплює й проблематику удосконалення нормативно-правової бази.

В ході дослідження встановлено, що нормативно-правова база забезпечення виборчих процесів в країнах Європейського Союзу регулюється конституціями, кодифікованим виборчим законодавством та окремими законами, що пов'язані з виборами, такими як партійні закони, закони про засоби масової інформації, органи адміністрування виборчих процесів, інформацію тощо. Що стосується виборчого законодавства, то спостерігається стала тенденція до включення основних аспектів виборчого законодавства в єдиний виборчий кодекс (або комплексний закон), прийнятий у відкритому, публічному та інклюзивному порядку. За результатами проведеного аналізу, такі країни Європейського Союзу як Іспанія, Польща, Фінляндія, Франція, Швеція, Болгарія використовують кодифіковане виборче законодавство.

В Україні сформовано нормативно-правове поле, щодо виборчих процесів за аналогією до європейського законодавства однак, нормативно-правове

забезпечення виступає лише основою для вдосконалення виборчих процесів, які за етапами є достатньо складними у адмініструванні й потребують певного вдосконалення і в інших аспектах.

Зокрема, розглянемо певні фактори, що тісно пов'язані із виборчими процесами в Україні та чинять вагомий вплив на ефективність їх реалізації й потребують вдосконалення в умовах сучасних реалій.

Забезпечення стабільності виборчого законодавства. Рекомендація Венеціанської комісії [172, с. 23] забороняє вносити зміни до основних елементів виборчого закону (у виборчу систему, формування складу виборчих комісій, зміну меж виборчих округів) за один рік до початку виборчого процесу загальнодержавних або місцевих виборів. Країни Європейського Союзу такого правила дотримуються, до прикладу зазначена норма міститься у законодавчих актах Франції та Німеччини, де діє правило, якщо були внесені зміни до базисних елементів виборчої системи або інших аспектів виборчого циклу, що можуть вплинути на хід виборів, поточні вибори проводяться за законодавством, чинним до внесення відповідних змін. Якщо прослідкувати динаміку внесення змін у Виборчий кодекс України, який ухвалений у 2020 році, то станом на середину червня 2023 року, зміни вносились 7 разів, 4 із яких у 2020 році, тобто у рік проведення місцевих виборів, зокрема Законами України: № 720-IX від 17.06.2020 [262] стосовно спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень; № 805-IX від 16.07.2020 [263] стосовно вдосконалення виборчого законодавства у тому числі зміни до статті 20, що регулює поняття та зміст виборчого процесу та до статей, що визначають порядок утворення виборчих комісій; № 884-IX від 15.09.2020 [264] стосовно внесення змін до порядку реєстрації кандидатів у депутати на місцевих виборах з метою спрощення умов та вимог до реєстрації; № 924-IX від 29.09.2020 [265] у зв'язку з реорганізацією органів доходів і зборів. Часта зміна норм виборчого законодавства несе в собі потенційні ризики, зокрема дестабілізацію сталих норм Виборчого кодексу України, що призводить до суттєвих ускладнень в процесі адміністрування виборчих процесів, нівелює плановість та прогнозованість

виборчих процедур, збільшує недовіру громадян до інституту виборів та може призвести до зменшення принципу доступності бути обраним для кандидатів.

Тому, практичною рекомендацією вдосконалення виборчих процесів в Україні слугуватиме закріплення на законодавчому рівні заборони змінювати такі елементи виборчого законодавства, як виборчу систему, межі виборчих округів, процес формування та склад виборчих комісій за рік до виборів на рівні Конституції України у вигляді загальної норми або Виборчого кодексу України, як основного принципу виборчого права, а у разі внесення таких змін проводити вибори за чинним законодавством до моменту внесення змін. Зазначене дозволить впровадити комплексний підхід до внесення змін у виборче законодавство, до прикладу на основі проведених виборів, де в процесі були виявлені непрактичні або недосконалі процедури, норми тощо. Після завершення виборів, ЦВК може узагальнити хід виборів, здійснити його аналіз, виокремити недоліки, напрацювати рекомендації та ухвалити їх у встановленому порядку в період не менш ніж за один рік до наступних виборів, що дозволить забезпечувати прогнозованість та системність змін до виборчого законодавства, які не будуть чинити негативний вплив на поточний виборчий процес.

Прозорість партійної системи України. Політичні партії є важливими елементами виборчої сфери, а також вони є суб'єктом виборчого процесу. Виражаючи інтереси різних груп громадян, вони виступають тією ланкою, що поєднує громадянське суспільство з державою, шляхом забезпечення представництва як на державному (загальнонаціональному) рівні так і на місцевому (в межах об'єднаних територіальних громад, міст, районів, областей). Від рівня розвитку партій, їхнього ідейно-політичного спрямування, методів та засобів діяльності значною мірою залежить рівень соціальної злагоди в суспільстві, розвитку демократії, публічного діалогу та легітимізації влади.

Важливим аспектом також виступає впровадження механізмів убезпечення суспільства від діяльності політичних партій, пов'язаних із країнами-агресорами або російським терористичним режимом, як під час дії режиму воєнного стану так і в період повоєнного відновлення.

За даними Міністерства юстиції України в країні постійно змінюється кількість зареєстрованих політичних партій, тенденція змін представлена на Рис. 3.6.

Рис. 3.6. Кількість політичних партій, зареєстрованих Мінюстом України

Джерело: складено автором на підставі [266], [267]

Наведені на Рис. 3.6 дані свідчать про те, що кількість політичних партій з 1997 по 2015 рік збільшилась майже у 5,82 рази, а в період з 2015 по 2021 роки в 1,22 рази, що може свідчити про втрату інтересу електорату до політичних процесів.

Розподіл державного фінансування партій є чітким, об'єктивним і справедливим та має на меті забезпечити, щоб усі політичні претенденти мали достатні ресурси для охоплення виборців і, таким чином, сприяє вирівнюванню ігрового поля для кандидатів і партій. У той же час це важливий інструмент у боротьбі з корупцією, що зменшує залежність політичних партій від багатих груп чи окремих осіб. Майже в усіх європейських державах політичні партії отримують пряме державне фінансування або на регулярній основі, або, додатково, пов'язане з виборчими кампаніями. В Україні регулярне державне фінансування політичних партій було запроваджено лише у 2015 році, що стало доволі прогресивним кроком та обов'язковою умовою отримання безвізового режиму з Європейським Союзом. Політичні партії отримали право на бюджетне фінансування, якщо на останніх чергових чи позачергових виборах народних депутатів вони набрали не менше 5% голосів виборців. Також, разом із

фінансуванням політичні партії зобов'язали подавати до Національного агентства з питань запобігання корупції щоквартальні звіти про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру. Проте, із введенням в Україні карантинних заходів щодо запобігання пандемії COVID-19 та, у подальшому, із введенням режиму воєнного стану, політичні партії таких звітів можуть не подавати. У серпні 2023 року Верховною Радою України прийнято рішення про поновлення обов'язку політичних партій подавати щоквартальні та щорічні звіти до Національного агентства з питань запобігання корупції.

Щорічний обсяг державного фінансування статутної діяльності політичних партій вираховується за спеціальною формулою. За 2020-2022 роки парламентські партії отримали з державного бюджету майже 2 млрд грн. На 2023 рік у державному бюджеті для фінансування статутної діяльності політичних партій передбачено понад 886 млн грн. [268]. Однак, доступ до звітних документів щодо напрямів використання зазначених коштів відсутній з 2020 року.

Водночас громадяни мають право знати, куди витрачаються бюджетні кошти політичними партіями, особливо у воєнний час, коли ворог намагається втручатися у всі суспільно-політичні сфери України.

Таким чином, враховуючи розпочатий процес заборони діяльності проросійських партій, а також забезпечення повної прозорості проведення післявоєнних виборів у тому числі шляхом здійснення публічного контролю за фінансовою діяльністю (про доходи і витрати) політичних партій, повернення звітування, на нашу думку, із запровадженням не тільки щорічних і щоквартальних звітів, а й впровадження щомісячних звітів про доходи і витрати політичних партій (наприклад у більш спрощеній формі) на період дії воєнного стану, дозволить зрозуміти, хто фінансує партії, з ким вони співпрацюють та як використовують кошти за більш короткий період – оперативне фніювання, що в свою чергу допоможе виявити надмірний вплив окремих осіб та організацій, можливі корупційні ризики та допоможе вдосконалити такий етап виборчого процесу, як висування кандидатів політичними партіями. Крім цього,

забезпечення прозорого політичного фінансування – це необхідність виконання міжнародних зобов'язань України, зокрема євроінтеграційних.

Також важливим аспектом у період повоєнного відновлення України слугує впровадження механізмів для перевірки доброчесності політичної партії на етапі їх реєстрації. Тобто, з метою недопущення осіб, які можуть здійснювати антиукраїнську діяльність та зашкодити національним інтересам України. Механізм заборони діяльності таких політичних партій в Україні вже впроваджений та діє на підставі рішення суду. Водночас, задля уникнення таких ситуацій у майбутньому необхідні правові механізми, що не дозволять недоброчесним та проти українським партіям взагалі почати реалізовувати свою діяльність. До прикладу, у Словенії при реєстрації політичної партії проводиться перевірка всіх членів партії та осіб, наданих у переліку з підписами, які висловились на підтримку створення партії, на предмет наявності у них дієздатності та права голосу на виборах. Тому, для України актуальними є наступні кроки: по-перше на підставі даних та інформації правоохоронних органів створити реєстр із переліком осіб, які зрадили Україні у ході війни, по-друге впровадити перевірку осіб, які включаються у протокол установчого з'їзду про створення політичної партії (засновників) та брали участь в установчій конференції, а також осіб які підписали відповідну форму за створення партії на предмет включення до такого реєстру, по-третє здійснювати ґрунтовну перевірку програм потенційних політичних партій на предмет позицій та гасел, які можуть зашкодити національним інтересам України на основі заздалегідь розроблених та на законодавчому рівні ухвалених критеріїв такої перевірки. Запропоновані заходи на практиці дозволять забезпечити прозорість партійної системи шляхом функціонування механізмів громадського контролю за фінансовою діяльністю партій та убезпечити виборчі процеси від потенційних протиправних дій недоброчесних політичних партій.

Законодавче урегулювання сучасних способів проведення передвиборної агітації. Проведення передвиборної агітації є етапом виборчого процесу для кожного із типів виборів (Президента, депутатів Верховної Ради України,

місцевих виборів). Стаття 51 Виборчого кодексу України встановлює форми і засоби проведення передвиборної агітації [9]. Закон України «Про медіа» визначає, що особливості діяльності суб'єктів у сфері медіа щодо агітації та інформування у період проведення виборів і референдумів регулюються законодавством про вибори та референдуми, крім здійснення Національною радою повноважень щодо нагляду та контролю у період проведення виборів та референдумів [158]. Виборчий кодекс України встановлює форми передвиборної агітації, водночас агітація у соціальних мережах та в мережі Інтернет у переліку відсутня, що дозволяє кандидатам здійснювати такі види агітації не через виборчі фонди, а отже без контролю та підзвітності. До прикладу, у Литві виборчим законодавством чітко регламентується форми передвиборчої агітації, а з 2022 року діє норма про обов'язкове декларування облікових записів (акаунтів) у мережі Інтернет за допомогою яких політична партія або інший суб'єкт виборчого процесу здійснює політичну рекламу із обов'язковим зазначенням назви соціальної мережі, адреси облікового запису та фінансові реквізити отримувача коштів.

Для України у період стрімкого розвитку цифрових технологій та популярності соціальних мереж, законодавче урегулювання передвиборної агітації в соціальних мережах дозволить уникнути виникнення маніпулятивних операцій з боку кандидатів та зробити агітацію більш прозорою, відкритою та відповідальною.

Крім цього, правової регламентації потребують норми щодо протидії передчасній агітації, тобто у період до офіційного висування кандидатів на вибори, коли рекламні біл-борди, повідомлення у медіа, статті у журналах тощо висвітлюються раніше, ніж офіційно починається виборчий процес на певних виборах. Практичним способом для усунення таких випадків може слугувати збільшення терміну тривалості офіційної передвиборної агітації, як етапу виборчого процесу на певних виборах з одночасним збільшенням відповідальності у разі встановлення таких випадків. Дієвим механізмом також може слугувати нормативне закріплення у виборчому законодавстві норм щодо

офіційної реєстрації та верифікації суб'єктів, які забезпечують висвітлення агітаційних матеріалів, тобто підтвердження та оприлюднення інформації про фізичну або юридичну особу, її назву, місцезнаходження, основний вид діяльності тощо. Зазначені практичні приклади допоможуть на практиці врегулювати та вдосконалити виборчі процеси в Україні та на практиці урегулювати сучасні способи проведення передвиборчої агітації.

Практична реалізація принципу інформаційної доступності для людей з обмеженими можливостями. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [269] передбачає, що матеріали передвиборчої агітації, а також інша інформація про перебіг виборчого процесу повинна субтитруватися (перекладатися) українською жестовою мовою. Зазначена норма вимагає створення окремого контенту та направлена тільки на осіб з порушеннями слуху. Крім цього, зазначена норма міститься і у Виборчому кодексі України [9].

Слід зауважити, що шляхи імплементації такого механізму або відповідальність за невиконання зазначеної норми не встановлюється. До прикладу у Польщі, крім субтитрування виборчої інформації, основна виборча інформація до прикладу інформація про кандидатів оформлюється шрифтом Брайля та розсилається виборцям із порушенням зору. Отже, з метою удосконалення виборчих процесів в Україні з практичної точки зору доцільно в правовому полі виборчої сфери деталізувати механізми і способи адаптації виборчої інформації до потреб осіб з обмеженими можливостями за групами вад (зору, слуху, когнітивних функцій, рухового апарату та іншого). Крім цього, необхідно розширити вимоги до інформаційної доступності не тільки до виборчих агітаційних матеріалів, а й для всього перебігу виборів, а також врахувати більш розширений спектр вад, окрім слухових інші, до прикладу пов'язані із зором, руховою чутливістю, тощо. Зазначений підхід дозволить втілити у практичну площину європейський принцип доступності виборчих процесів та сприятиме її інклюзивності на всіх етапах.

Підвищення рівня правової культури виборців та просвіти громадян. ЦВК започаткувало просвітницький проект у формі вебсайту, який має назву «ЦВК просвіта», що є позитивним зрушенням у цьому напрямі, крім цього створений Центр підготовки учасників виборчого процесу, який безпосередньо займається питаннями підвищення обізнаності виборців про хід виборчих процесів, зокрема впровадження діяльності, спрямованої на просвіту громадян України та інших зацікавлених сторін. Просвітницька діяльність в рамках цифрової платформи здійснюється за низкою напрямків, що висвітлено на Рис. 3.7.

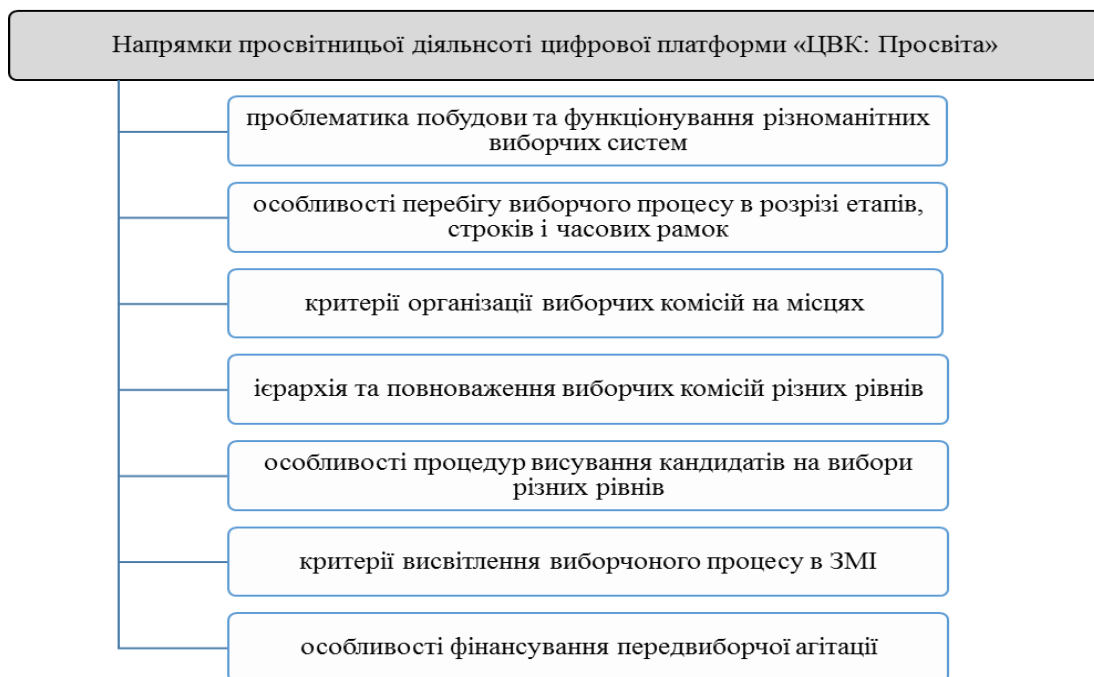

Рис. 3.7. Інформаційне наповнення за напрямками цифрової просвітницької платформи «ЦВК Просвіта»

Джерело: складено автором за даними [270]

Ключовою метою просвітньої платформи «ЦВК просвіта» є надання в привабливій формі (що поєднує просвітницькі, інтерактивні, розважальні елементи) інформації щодо загальних характеристик і особливостей виборчого процесу (права виборця, процедури голосування, інше). Складовими блоками вищезазначеного проекту є, по-перше, просвіта громадянина щодо важливості виборів – як на місцевому, так і загальнонаціональному рівні; по-друге, розтлумачити спосіб проведення виборів та структуру електорального процесу; по-третє, стимулювати громадян активніше брати участь у виборчому процесі,

робити вибір у зважений і поінформований спосіб, що сприяє більш відповідальному вибору. Освітній проект комбінує різні засоби та канали просвіти: онлайн-курси, креативні матеріали, радіо-етери, відео-матеріали на популярній платформі відео-контенту YouTube, що сприяє залученню якнайширшої аудиторії в зазначений освітній проект з підвищення поінформованості громадян щодо електорального процесу.

Водночас, підвищення рівня правової культури виборців потребує подальшого вдосконалення. Зокрема у частині покращення способів взаємодії виборців з іншими суб'єктів виборчих процесів та ЦВК й іншими виборчими комісіями. Практична реалізація зазначеного передбачає закріплення способів взаємодії ЦВК з медіа у правовому полі в межах виборчого процесу та поза його межами. Удосконалення інформаційної взаємодії можна досягнути шляхом співпраці з медіа в процесі проведення певного виду виборів через надання для публікацій сформованих ЦВК блоків та масивів даних, їх розміщення на сайті ЦВК у зручному та зрозумілому форматі. Ключова ідея у зручності таких даних. Наразі офіційний сайт ЦВК, особливо частина яка висвітлює модуль виборів занадто складний, інформацію можуть знайти здебільшого фахівці, які є прямими учасниками виборчих процесів. Розповсюдження інформації, націленої на просвіту громадян у виборчій сфері через чіткий алгоритм для медіа і ЦВК забезпечить більш швидку та зручну демонстрацію даних для виборців та сприятиме їх кращому сприйняттю.

Забезпечення дотримання балансу між інститутом вільних виборів і інститутом свободи слова. Важливим є підтримка балансу між цими інститутами з огляду на необхідність забезпечення результативності, легітимності та відкритості виборчого процесу, а також сталості демократичного стану в країні. При цьому існують як законодавчі та регуляторні, так і морально-етичні аспекти в проблематиці забезпечення балансу між свободою слова у медіа, в площині висвітлення перебігу виборчого процесу, та уникнення втручання та маніпулювання суспільною думкою під час офіційного перебігу виборчого процесу.

Зауважимо, що європейський досвід здійснення виборчих процесів передбачає ряд стандартів для подачі інформації у засоби масової інформації, які включають неупередженість, збалансованість, точність інформації, об'єктивність, рівність та плюралізм думок [271].

Одним зі шляхів практичного вирішення проблеми збалансованої та неупередженої подачі інформації та аналітики в ЗМІ є поліпшення законодавчої та регуляторної бази. Зокрема, регулятор телерадіомовлення має надбати адекватного інструментарію для здійснення моніторингу та контролю дотримання вищезазначених стандартів в ЗМІ під час виборчого процесу. Варто зауважити, що ці законодавчі та регуляторні зміни не мають обмежитися тільки накладенням штрафів, важливим є і нормативне тлумаченням стандартів «неупередженість», «збалансованість», «точність інформації», «рівність», «плюралізм думок». В нагоді стане також напрацювання зрозумілих і прозорих рекомендацій, з дотримання вищезазначених стандартів, формування дорожньої карти для ЗМІ в ході висвітлення інформації під час виборчих процесів із чітким та справедливим розподілом етерного простору та часу між всіма учасниками виборчого процесу.

Забезпечення принципу рівного представництва. Для України актуальним є питання забезпечення пасивного виборчого права, тобто права бути обраним. Наразі виборча система України передбачає висування кандидатів до представницьких органів влади виключно за партійними списками. Отже, будь який кандидат повинен мати прямий зв'язок або бути пов'язаним із певною політичною партією чи її організацією. Проте, до прикладу у Польщі, на рівні із політичними партіями можуть висувати свої виборчі списки виборчі комітети, утворені виборцями та підтвержені 1 тис. підписів громадян. При цьому такий список може складатися лише з одного кандидату, поданого виборчим комітетом, і лише в одному окремому виборчому окрузі. Для України впровадження такого досвіду створило б противагу політичним партіям та дозволило б утворювати, до прикладу, місцеві представницькі органи влади із представників місцевого населення незважаючи на політичні зв'язки. Такий підхід дозволить забезпечити належну реалізацію принципу рівного представництва кандидатів, з огляду на

однаковий рівень змагальності для партій і окремих кандидатів, а також сприятиме більш тісному зв'язку висунених кандидатів із місцевими виборцями.

Удосконалення процесу складання реєстру виборців. Військові дії та воєнний стан створює ряд серйозних загроз для проведення демократичних виборів після їх закінчення. Україні вже відомі приклади коли у зв'язку із анексією Кримського півострова України росією у 2019 та 2020 роках не вдалося організувати вибори. Більше того, анексія територій суверенної України та широкомасштабне збройне вторгнення російських військ в Україну призвели до великої кількості внутрішньо переміщених осіб. Внаслідок чого, у ЦВК постала важлива задача – забезпечити можливість реалізувати своє право голосу для кожного Українського виборця.

Складання списків виборців є одним із найскладнішим етапом виборчого процесу. Типовими проблемами є те, що реєстри виборців є неповними (тобто не містять усіх виборців, які мають право голосу) та неточними (тобто містять неправдиві дані, імена померлих тощо). Практичною стороною задля організації належного та демократичного голосування й уникнення можливих зловживань слугуватиме новий процес злагодженої взаємодії органів влади та місцевого самоврядування. Доцільно розглянути можливість інтеграції даних (взаємодії) реєстру виборців з іншими базами даних, що ведуться в країні, а особливо з Державним реєстром актів цивільного стану громадян [272, с. 334].

Крім цього, практичною рекомендацією щодо належного обліку громадян за кордоном є створення окремого, інтегрованого в загальний реєстр виборців, реєстру закордонних виборців. Такий облік та його актуалізація дозволить впровадити належні заходи щодо організації повоєнних виборів за кордоном, зрозуміти географічне розташування виборців задля утворення додаткових закордонних виборчих дільниць та спрогнозувати потребу у ресурсах та кадровому забезпеченні. Автоматизований обмін даними між реєстрами та реєстром виборців застосовується майже у всіх країнах Європейського Союзу, зокрема Австрії, Бельгії, Болгарії, Хорватії, Німеччині, Чехії, Естонії, Фінляндії,

Данії, Греції, Угорщині, Литві, Люксембурзі, Нідерландах, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччині, Словенії, Іспанії, Швеції.

Запровадження дієвого механізму підрахунку голосів на виборах. Такий етап виборчого процесу, як підрахунок голосів виборців і встановлення результатів виборів та їх офіційне оприлюднення є найвідповідальнішим серед усіх та водночас найскладнішим у реалізації, із можливістю виникнення певних ризиків фальсифікацій. Правильність підрахунку голосів виборців залежить від чітких процедур, належної підготовки членів комісії та забезпечення контрольованості процесу з боку незалежних спостерігачів. У звіті за результатами спостереження громадянської мережі «Опора» на місцевих виборах у 2020 році зауважено, що під час виборів обов'язкові процедури підрахунку голосів не дотримувалися або не дотримувалися суворо, а процедурні недоліки були відзначені під час підрахунку голосів та підрахунку бюлетенів. У деяких випадках виявилось, що недоліки є результатом поганого адміністрування, а не спроб маніпуляцій. Але в інших випадках були також очевидні спроби шахрайства, зокрема вкидання бюлетенів та фальсифікація результатів і протоколів [273, с. 129]. Також, до проблем з підрахунком голосів виборців можемо віднести «людський фактор», тобто підрахунок здійснюється особами вручну, що може призвести до виникнення помилок у зв'язку із складною виборчою системою. В Естонії, Болгарії та Бельгії широко застосовуються різні механічні (автоматичні) рішення щодо підрахунку голосів виборців, наприклад за допомогою оптичних сканерів або зчитування спеціальних маркерів (розпізнавальних позначок) на бюлетені. Тож доцільним для України, на нашу думку, може бути впровадження комплексної, надійно захищеної автоматизованої системи підрахунку голосів безпосередньо на виборчих дільницях, яка б дозволила автоматизувати частину процесу підрахунку з обов'язковими механізмами контролю при внесенні даних.

Посилення міжнародної співпраці. У контексті удосконалення організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні та в умовах євроінтеграції критично важливою є співпраця законодавчої та виконавчої влади

України з європейськими органами та структурами. Така співпраця передовсім покликана розбудувати інститути демократії та громадянського суспільства, а також ключовим блоком у розбудові інституту виборчого процесу [274, с. 87]. Міжнародна співпраця дозволить посилити спроможність ЦВК, залучити засоби та ресурси. А також вивчити кращі міжнародні практики. Практичною рекомендацією виступає створення міжнародної виборчої платформи, як комунікативного майданчику з обміну досвідом між країнами-учасницями та робочою нішею для напрацювання рішень з удосконалення виборчих процесів.

Стимулювання до гендерної рівності у виборчих процесах. Загальновідомим фактом є те, що жінки чисельно переважають у складі українського електорату, адже жінки складають більшість населення України, так само як і більшість українських виборців. Норма Виборчого кодексу України щодо забезпечення під час формування загальнодержавного та регіональних виборчих списків партіями присутності у кожному із п'яти місць у списку (до прикладу місцях 1-5, 6-10, 10-15 і так далі) не менше двох кандидатів кожної статі [9] призвела до формального підходу забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у виборчих процесах, водночас стала стимулюючим фактором до більш активного залучення жінок у виборчі процеси. Також зазначена норма потребує удосконалення на предмет врегулювання заміщення жінок кандидатів у виборчому списку у разі їх відмови брати участь у виборах після реєстрації виборчого списку партії, адже такий підхід констатує формальний підхід до складання списків, вимагається тільки на етапі реєстрації виборчого списку та створює можливості для маніпуляцій. Гендерна рівність також потребує фундаментального підходу шляхом впровадження просвітницьких компаній для підтримки участі жінок у виборчих процесах, що дозволить не тільки жінок-кандидатів, а зможе активізувати і жінок-виборців.

Активізація використання сучасних цифрових методів і підходів до адміністрування виборчих процесів. Діджиталізація, ізоляція в рамках карантинних заходів, безпекові обмеження у зв'язку з воєнним станом спонукають виборчі процеси до якісних змін та врахування цифрових рішень при

проведенні виборів. Застосування цифрових технологій у виборчих процесах допоможе заощадити бюджетні кошти, зменшивши витрати на їх організацію та логістику, забезпечити довіру і зрозумілість таких процесів. На нашу думку, розпочати активне застосування цифрових технологій в певних процедурах виборчого процесу допоможе її реалізація в рамках маленьких пілотних проектів. Така апробація технологій, чого б вони не стосувались, наприклад реєстрації кандидатів, формування виборчих дільниць, електронного (автоматизованого) підрахунку голосів або бюлетенів, синхронізація виборчих баз даних та реєстрів повинна спочатку відбутись в обмеженому масштабі, наприклад в межах декількох виборчих дільниць або окремо визначеної територіальної громади. Зазначене дозволить виявити практичність у застосуванні, виокремити сильні та слабкі сторони, вивчити громадську думку, перевірити її захищеність та стійкість. Також отримані результати дозволять створити правові, технологічні та технічні можливості для масштабної реалізації таких проектів. Роль цифрових технологій у майбутньому лише зростатиме. Саме тому, вже сьогодні, слід впроваджувати відповідні законодавчі зміни, та реалізовувати відповідні проекти аби захистити демократичні процеси та осучаснювати їх. Важливо при цьому, спиратися на стандарти, розроблені Європейським Союзом, адже гармонізація українського законодавства є невід'ємною частиною євроінтеграційного курсу, закріпленого у Конституції України.

Посилення захисту персональних даних під час виборчих процесів. Соціальні мережі зберігають у собі величезний об'єм персоналізованих даних. Закон України «Про захист персональних даних» [32], який набрав чинності ще у 2011 році є застарілим та не відповідає сьогоденню. Зазначені у ньому норми, не у повній мірі забезпечують належний захист від неправомірних дій щодо персональних даних, а також не містять дієвих механізмів щодо запобіганню порушенням у сфері неправомірного отримання персональних даних. Володільці, розпорядники та треті особи персональних даних у разі їх витоку не зобов'язані повідомляти про це регулятора, оскільки законодавство не регулює це питання, що є серйозною прогалиною, а штрафи за порушення визначених норм є досить

маленькими. Водночас, на етапі виборчого процесу такого як агітація доволі розповсюдженою є практика збору персональних даних виборців з метою маніпуляції їх свідомим вибором. Отже, нормативне удосконалення зазначеної сфери, розширення повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та гармонізація зазначених норм із виборчим законодавством дозволить удосконалити порядок здійснення виборчої агітації, як одного із найпроблемніших етапів виборчого процесу та захистити данні виборців.

Забезпечення публічності виборчої документації. Відкритість і прозорість діяльності виборчої комісії повинна забезпечити доступ усіх зацікавлених сторін виборчого процесу до документації виборчих комісій, зокрема до рішень, протоколів та актів. Практичну реалізацію зазначеного аспекту доцільно реалізувати шляхом публікації таких документів на офіційному порталі ЦВК.

Забезпечення неупередженості спостерігачів за виборчими процесами. Виборчі процеси мають забезпечувати легітимність обраної влади, бути чесними, публічними та неупередженими. Контроль за ходом голосування на виборах та прозорістю виборчих процедур здійснюють спостерігачі, у тому числі і міжнародні. Вже протягом майже десятиліття Україна протистоїть військовій агресії російської федерації. В умовах запеклої боротьби за незалежність та демократичного майбутнього України, важливим є захист самого процесу демократичного способу обрання публічної влади. Отже, механізм контролю за ходом виборів – інститут спостерігачів, також повинен відповідати критеріям доброчесності та неупередженості, а унеможливлення його використання як інструменту дестабілізації, поширення дезінформації, завдання шкоди національним інтересам України, співпраці з країнами-агресорами з метою проведення диверсійної діяльності, втручання у хід виборів повинно слугувати одним із головних завдань при проведенні повоєнних виборів. Відтак, для практичної реалізації зазначеного на законодавчому рівні необхідно передбачити нові, деталізовані з точки зору безпеки вимоги до спостерігачів з метою недопущення недоброчесних спостерігачів до виборчого процесу, а також запровадити перевірку на доброчесність та наявність зав'язків із країнами-

агресорами таких осіб та організацій. Зазначені заходи дозволять убезпечити виборчі процеси від зовнішніх утручань та інших дій, направлених на повалення демократичного устрою України.

Забезпечення стійкості виборчої системи. Головною відмінністю виборчого законодавства країн Європейського Союзу, є його стабільність та незмінність протягом тривалого часу, а також спрямованість на захист виборчих прав громадян від будь-якого утручання, маніпулювання чи спотворення. Стійкість виборчої системи, на нашу думку гарантує її здатність протидіяти різноманітним варіаціям та змінам, а також слугує вагомим чинником довіри для самого виборчого процесу. Практичною рекомендацією для забезпечення стійкості виборчої системи виступає закріплення її основних засад (назви та різновиду) у Конституції України для кожного типу виборів, що дозволить уникнути політичних коливань та суперечок перед проведенням чергових виборів та адаптує виборчу сферу до єдиних правил та вектору розвитку.

Таким чином, запропоновані практичні рекомендації вдосконалення виборчих процесів в Україні щодо забезпечення стабільності виборчого законодавства, прозорості партійної системи України, законотворчого урегулювання сучасних способів здійснення передвиборчої агітації, реалізації принципу інформаційної доступності для людей з особливими потребами, просвіти громадян, забезпечення принципу рівного представництва удосконалення процесу складання реєстру виборців, механізму підрахунку голосів, міжнародної співпраці, гендерної рівності, використання цифрових технологій, захисту персональних даних виборців, забезпечення публічності виборчої документації, доброчесності та неупередженості спостерігачів за виборами, забезпечення стійкості виборчої системи особливо у період повоєнного відновлення, є актуальними вже сьогодні, з огляду на потребу законодавчого врегулювання низки чинників та нівелювання окреслених загроз, які прямо впливають на виборчі процеси. Сучасні реалії спонукають до застосування та впровадження нових механізмів і способів демократичного розвитку країни та

безумовного забезпечення результатів вільного волевиявлення громадян із використанням кращих практик країн Європейського Союзу.

Висновки до розділу 3

1. Запропоновано алгоритм моніторингу потенційних загроз виборчим процесам з метою гарантування захищеності від утручань, незалежності від політичних процесів, прогнозованості наслідків загроз та завчасної розробки алгоритмів дій при настанні загроз виборчим процесам. Концепція проведення моніторингу передбачає впровадження низки заходів, що дозволять її ефективну реалізацію серед яких розробка критеріїв для оцінки загроз, класифікацію загроз за типами, порядок визначення прогнозованих наслідків та динаміки їх розвитку. Також, запропонована концептуальна модель моніторингу, яка передбачає напрями за рівнями впровадження, форми, засоби, інструменти здійснення моніторингу, а також напрями забезпечення. Результати проведення моніторингу потенційних загроз виборчим процесам запропоновано оформлювати у комплексний документ – паспорт загрози виборчим процесам, який включатиме в себе всю інформацію стосовно загрози, її зміст, рівень впливу, динаміку розвитку, ймовірність настання, заходи щодо протидії такій загрозі. Впровадження запропонованого комплексу заходів із моніторингу потенційних загроз виборчим процесам сприятиме їх удосконаленню через дієву систему ідентифікації загроз, завчасної розробки рішень стосовно боротьби з такими загрозами, здійснення ефективного стратегічного планування з предметним обґрунтуванням, швидкого реагування на зміни у виборчій сфері та побудові надійної системи захисту, а документування моніторингу у формі паспорта виборчим загрозам дозволить здійснювати ефективну актуалізацію інформації щодо окреслених загроз та створити базу даних із напрацьованими алгоритмами дій для протидії впливу таких загроз.

2. Обґрунтовано механізми вдосконалення виборчих процесів в Україні в контексті проведення виборів в повоєнних умовах на базі нормативно-правового забезпечення із напрями інституційного, організаційного, інформаційного, фінансового й матеріально-технічного забезпечення, впровадження яких

дозволить посилити захищеність виборчих процедур, завчасно передбачити ризики та шляхи їх усунення, спрогнозувати хід адміністрування виборчих процесів, забезпечити кадрову та фінансову спроможність проведення виборів. Крім цього, встановлено, що головними завданнями для проведення виборів в повоєнних умовах слугує належне забезпечення європейських виборчих стандартів, врахування на законодавчому рівні способів боротьби із руйнівними наслідками війни, збереження балансу між безпековими заходами і дотриманням основоположних прав людини.

Розглянуто слабкі та сильні сторони, можливості та загрози для запровадження електронного голосування в Україні шляхом здійснення SWOT аналізу. Доведено, що задля мінімізації усіх окреслених ризиків найкращим є запровадження пілотних програм або апробації нових цифрових технологій у межах контрольованого середовища.

3. Запропоновано практичні рекомендації вдосконалення виборчих процесів в Україні до яких віднесено забезпечення стабільності виборчого законодавства, удосконалення партійної системи в Україні, урегулювання певних аспектів проведення передвиборчої агітації, реалізація принципу інформаційної доступності для людей з обмеженими можливостями, підвищення рівня правової культури виборців, просвіта громадян, забезпечення дотримання балансу між інститутом вільних виборів і інститутом свободи слова, удосконалення процесу складання реєстру виборців, запровадження дієвого механізму підрахунку голосів на виборах, посилення міжнародної співпраці, стимулювання до гендерної рівності у виборчих процесах, активізація використання сучасних цифрових методів і підходів до адміністрування виборчих процесів, посилення захисту персональних даних під час виборчих процесів, забезпечення публічності виборчої документації, забезпечення неупередженості спостерігачів за виборчими процесами.

Основні результати третього розділу висвітлено у публікаціях автора [216]; [228]; [259]; [272]; [274].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі охарактеризовано та вирішено актуальне наукове завдання, яке полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні організаційно-правових засад та розробці практичних рекомендацій удосконалення виборчих процесів в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу.

Отримані результати наукового дослідження на основі комплексного аналізу, їх апробація та спроможність до практичного застосування дають підстави стверджувати про актуальність проведеного дослідження, досягнення поставленої мети й виконання завдань, а також сформулювати такі висновки і рекомендації теоретичного та прикладного характеру:

1. Проаналізовано основні теоретико-методологічні підходи до дослідження виборчих процесів в Україні та встановлено, що підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу, а також наслідки руйнівного впливу війни й активна внутрішня та зовнішня міграція громадян зумовлюють пошук до нових методів і способів удосконалення виборчих процесів в Україні, з огляду на набуття нею унікального серед усього світу досвіду, здобутого у боротьбі за демократичне європейське майбутнє.

Виокремлено такі концепції, як демократичне врядування, належне врядування та суспільного договору, що відображають методологічні засади дослідження виборчих процесів та цілком засвідчують рух євроінтеграційного курсу України й потребу у створенні підґрунтя для впровадження електронної демократії.

З метою формування сучасного контексту концептуальних категорій і понять, пов'язаних з виборчими процесами досліджено його понятійно-категоріальний апарат, який засвідчив, що понятійно-категоріальний апарат виборчих процесів побудований на основі складної структури, що передбачає систематизацію взаємопов'язаних складових, яка має будуватися на основі нормативної цілісності, наукового підходу та повноти охоплення, оскільки

неналежне тлумачення понять, а також не відповідне застосування може призвести до їх хибного трактування й отримання незадовільних результатів.

Таким чином, уточнено поняття «вибори», «виборчі процеси», «засади виборчого процесу» з метою урахування нових аспектів щодо захищеності виборчих процедур, цифровізації виборчих процесів, а також гарантування стабільності виборчого законодавства. Під виборами, на нашу думку, слід розуміти процедуру формування органів публічної влади, котра здійснюється шляхом голосування суб'єктом виборчого процесу відповідних виборів. Виборчі процеси являють собою сукупність системної та структурованої послідовності дій наділених повноваженнями суб'єктів, спрямованих на виявлення реальних результатів народного волевиявлення, на підставі якого формується відповідний склад органів публічної влади та обираються публічні керівники. Разом з тим, під засадами виборчого процесу, на нашу думку, слід розуміти основи виборчого процесу, до яких належать: гарантії реалізації виборчих прав та свобод громадян, визначених Конституцією та законами України; дотримання основних принципів європейського виборчого права, визначених Конституцією, законами України та міжнародними договорами; законності та заборони протиправного втручання у виборчі процеси; стабільності виборчого законодавства; політичного плюралізму та багатопартійності; гарантії захищеності виборчих процесів та усіх їх процедур; публічності, відкритості та прозорості виборчих процесів й усіх виборчих процедур з урахуванням обмежень, визначених законом; свободи ведення передвиборної агітації, рівного доступу всіх кандидатів та суб'єктів їх висування до засобів масової інформації; цифрової трансформації виборчого процесу; неупередженості органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, закладів та їх керівників, службових та посадових осіб до кандидатів або партій.

2. Охарактеризовано стан нормативно-правового забезпечення виборчих процесів в країнах Європейського Союзу, який засвідчив рух європейських країн до кодифікації виборчих нормативно-правових актів та закріплення у

Конституціях країн основних засад проведення виборів та типів застосованих виборчих систем.

З'ясовано, що основним підґрунтям у виборчих процесах слугує тип застосованої виборчої системи, на підставі якої встановлюються результати виборів. Детальний аналіз нормативно-правового забезпечення таких країн Європейського Союзу, як Іспанія, Польща, Болгарія, Ірландія засвідчив, що зазначені країни влучно застосовують свої виборчі системи, які ґрунтуються на національних особливостях, враховують адміністративно-територіальний устрій країн, загальні виборчі принципи щодо можливості громадян реалізовувати своє активне виборче право (обирати) та забезпечують механізми інклюзивності – голосування поштою або за довіреністю (Польща, Іспанія), застосування машин для голосування (Болгарія), надання допоміжних інструментів для осіб з особливими потребами (Іспанія, Ірландія, Польща).

Для України з метою забезпечення стабільності виборчого законодавства та стійкості виборчих систем, основні засади щодо застосованої виборчої системи для кожного із типів виборів доцільно закріпити у Конституції України, що дозволить убезпечити виборчий процес від постійних змін та сприятиме сталості виборчого законодавства.

Перегляду та впровадження нових підходів також потребують норми Виборчого кодексу України, що регулюють захищеність виборчих процедур, ідентифікації та протидії потенційним загрозам, реалізація принципів доступності та інклюзивності виборчих процесів, гендерної рівності, здійснення передвиборчої агітації у соціальних мережах та мережі Інтернет, застосування цифрових та інформаційно-комунікативних технологій у виборчих процесах.

На підставі дослідженого досвіду країн Європейського Союзу вирішення визначених проблем та удосконалення виборчого процесу вбачається, через: перегляд нормативно-правової бази, усуненні суперечностей; посилення відповідальності за порушення виборчого законодавства; розширення функцій та повноважень ЦВК з формування повноцінних територіальних підрозділів на постійній основі; проведення органами публічної влади інформаційно кампанії

для підвищення рівня знань про виборчий процес серед населення; впровадження захищених цифрових технологій у виборчі процеси. Також запропоновано удосконалення організаційної процедури відбору кандидатів у члени ЦВК шляхом запровадження відкритого конкурсу, законодавчого закріплення вимог до професійної кваліфікації, репутації, добросовісності, досвіду роботи таких кандидатів та обґрунтовано доцільність зменшення кількості членів ЦВК.

3. Визначено систему організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів, яка передбачає впровадження комплексного підходу удосконалення за напрямками організаційного, правового, інституційного, інформаційного, інноваційного, безпекового та фінансового аспектів із блоковим принципом. Так, організаційний аспект включає такі складові, як організація та хід виборчого процесу і голосування на виборах, що дозволять забезпечити висування кандидатів без прив'язки до партій, впровадити автоматизовану систему обліку виборців, забезпечити контроль за здійсненням передвиборчої агітації, інклюзивність виборчих процесів, впровадити електронну систему реєстрацію кандидатів, спрощену систему оскарження рішень у виборчій сфері, нові методи голосування та автоматизованого підрахунку голосів. Правовий аспект зі складовими забезпечення такими, як стабільність виборчого законодавства, стійкість виборчої системи, імплементація європейських виборчих норм сприятиме запровадженню системного підходу до внесення змін у виборче законодавство, його гармонізації, стабілізації, комплексної актуалізації виборчих норм із врахуванням наслідків війни. Інституційний аспект, направлений на створення спроможної мережі органів адміністрування виборчих процесів та міжнародної співпраці шляхом створення кадрового резерву потенційних членів виборчих комісій, запровадження оцінки спроможності організації виборчого процесу за територіальним принципом, створенням міжнародної виборчої платформи. Інформаційний аспект, що включає в себе належне інформаційне забезпечення, просвіту виборців та публічність виборчих процедур забезпечить сприяння більш широкому висвітленню інформації про хід виборчих процесів та виборів, дозволить побудувати дієву систему боротьби із політичними

технологіями та маніпуляціями, підвищення рівня правової культури виборців, впорядкувати широке коло способів ведення агітації. Інноваційний аспект за допомогою впровадження нових цифрових технологій у виборчому процесі дозволить зробити його більш швидким, прозорим, зрозумілим та публічним. Безпековий, що направлений на впровадження моніторингу потенційних загроз та нових вимог до кіберзахисту електронних виборчих систем, дозволить здійснювати своєчасну оцінку та прогнозування наслідків загроз й впроваджувати своєчасні рішення щодо мінімізації або усунення їх негативного впливу. Фінансовий аспект через посилення контролю за обігом коштів під час виборчого процесу сприятиме прозорому фінансуванню виборчих кампаній, а прогнозованість видатків на проведення виборів дозволить визначити потребу у коштах на організацію виборчого процесу на кожній окремій території за допомогою комплексної оцінки збитків виборчій інфраструктурі.

Запропонована система організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні сприятиме стабільності виборчого законодавства, усуненню суперечностей та актуалізації виборчих норм щодо врахування руйнівних наслідків війни, реалізацію базових європейських принципів виборчого права, використанню цифрових технологій, забезпеченню безпеки виборчим процесам, посиленню спроможності органів адміністрування виборчих процесів, стійкості виборчої системи, підвищенню рівня знань про виборчі процеси серед населення.

4. Обґрунтовано механізми вдосконалення виборчих процесів в Україні в контексті проведення виборів в повоєнних умовах та встановлено, що основними труднощами слугуватиме під час проведення перших виборів після відміни дії правового режиму воєнного стану слугуватиме спроможність органів адміністрування виборчих процесів до належного забезпечення європейських виборчих стандартів, подолання викликів, спричинених руйнівними наслідками війни та збереження якісного балансу між необхідними безпековими заходами й дотриманням основоположних прав людини.

Фундаментальною основою механізмів вдосконалення виборчих процесів в Україні для повоєнних виборів виступає нормативне правове забезпечення, яке регулює та впорядковує інші ключові механізми, такі як інституційний, організаційний, інформаційний та фінансовий (матеріально-технічний). Інституційний механізм вдосконалення виборчих процесів в контексті проведення повоєнних виборів зосереджений на забезпеченні у повоєнний період належного рівня спроможності виборчих інституцій шляхом створення реєстру потенційних членів дільничних виборчих комісій з метою повноцінного кадрового забезпечення, а також належного адміністрування виборчих процесів на всіх без виключення територіях України, крім цього, на належну організацію повоєнних виборів за кордоном шляхом створення окремого реєстру закордонних українських виборців, перебудову концепції функціонування закордонних виборчих дільниць, правової регламентації здійснення виборчої агітації, розбудови системи оскарження виборчих правопорушень. Організаційний механізм покликаний впровадити нову систему обміну даними про виборців при складанні Єдиного державного реєстру виборців між органами, шляхом його синхронізації у режимі реального часу із іншими реєстрами, що містять персональні данні виборців, серед яких Єдиний державний демографічний реєстр, Державний реєстр актів цивільного стану громадян, Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб, Єдиний реєстр зниклих безвісти з метою створення актуальних та коректних списків виборців, а також побудувати актуальну систему виборчих комісій шляхом створення переліку спроможних до функціонування комісій. До інформаційного механізму віднесено застосування цифрових технологій, впровадження альтернативних методів голосування, усунення негативного впливу застосування виборчих технологій, детальну регламентацію порядку здійснення передвиборчої агітації, які дозволять зробити виборчий процес в Україні чесним, прозорим, публічним, доступним, інклюзивним та демократичним. Крім цього, важливим є визначення цифрових виборчих злочинів та встановлення справедливої відповідальності за їх скоєння, що дозволить розширити розуміння впливу цифрових технологій на виборчий

процес та убезпечити від їх вчинення. Фінансовий (матеріально-технічний) механізм передбачає здійснення завчасного обліку та прогнозування виборчих видатків на основі калькуляції, яка враховує повоєнні зміни у виборчій інфраструктурі, побудову нової логістики та каналів зв'язку між виборчими дільницями, а також комплексну потребу у обладнанні та матеріалах за територіями, що потребує проведення завчасних закупівель та передбачення коштів у Державному бюджеті України.

Доведено, що запропоновані механізми вдосконалення виборчих процесів в контексті проведення виборів в повоєнних умовах дозволять подолати основні перепони для організації виборчих процесів після відміни дії режиму воєнного стану, пристосувати виборчу сферу до нових реалій, швидко впровадити необхідні зміни та забезпечити демократичний рівень виборчих процедур.

5. Розроблено модель моніторингу потенційних загроз виборчим процесам, яка ґрунтується на основі концепції, що дозволить підвищити рівень захищеності виборчих процесів в Україні від утручань, гарантуватиме незалежність від політичних процесів, слугуватиме дієвим інструментом прогнозованості наслідків загроз та завчасної розробки алгоритмів дій при їх настанні. Модель включає в себе форми, засоби, технології, правові інструменти моніторингу та необхідне забезпечення: інформаційне, інституційне, технічне та документаційне забезпечення. В основу концепції моніторингу закладаються критерії оцінки загроз виборчим процесам, класифікація загроз за типами, порядок визначення прогнозованих наслідків. Результати моніторингу запропоновано формалізувати у комплексний документ – паспорт загроз виборчим процесам, який складається із таких компонентів: можливий територіальний вплив загрози, рівень загрози, її опис, ймовірність реалізації, прогноз наслідків у разі настання загрози, механізм можливого усунення загрози, перелік першочергових заходів у разі настання загрози задля мінімізації впливу ризику, динаміка розвитку загрози.

Впровадження моделі моніторингу потенційних загроз виборчим процесам дозволить забезпечити спроможність України реалізовувати на найвищому рівні демократичні процедури, підвищити довіру громадян до влади, підвищити

стійкість виборчої сфери та її реальне відображення, швидке реагування на зміни, злагодженість дій публічних органів влади у разі виникнення криз, відслідковувати динамічну зміну суспільно-політичного середовища на основі комплексного підходу.

6. Розроблено практичні рекомендації вдосконалення виборчих процесів в Україні на основі проаналізованого досвіду країн Європейського Союзу, які сприятимуть прозорості, захищеності, доступності, інклюзивності, зручності, підзвітності та контрольованості виборчих процедур в ході їх реалізації. Так, законодавча заборона вносити зміни до структурних елементів виборчої системи та процесу формування виборчих комісій, меж виборчих округів сприятиме стабільності виборчого законодавства; публічне звітування витрачених коштів політичними партіями та впровадження механізму перевірки доброчесності та наявності зв'язків із країнами-агресорами на етапі реєстрації нових партій сприятиме прозорості партійної системи; детальна правова регламентація порядку здійснення передвиборчої агітації у соціальних мережах, електронно-цифрових виданнях, месенджерах та мережі Інтернет дозволить уникнути маніпуляцій та зловживань, а упровадження межі на агітаційні видатки сприятиме принципу рівності можливостей між кандидатами та політичними партіями, що в комплексі створить чітке, сучасне, збалансоване та контрольоване середовище для проведення агітаційних компаній; забезпечення дублювання виборчої інформації у зручній формі для осіб з обмеженими можливостями за групами вад (зору, слуху, когнітивних функцій, рухового апарату тощо) гарантуватиме інформаційну доступність виборчої інформації та виборчих процедур для більш широкого кола виборців; покращення способів взаємодії виборців з іншими суб'єктами виборчих процесів та ЦВК шляхом правового визначення сприятиме підвищенню рівня правової культури громадян; автоматична інтеграція даних з державних реєстрів, які містять актуальну інформацію про виборців, та створення реєстру закордонних виборців дозволять удосконалити, шляхом автоматизації, ведення та складання Державного реєстру виборців в режимі реального часу; застосування механічних пристроїв для підрахунку голосів виборців та бюлетенів для

голосування разом із захищеною автоматизованою системою підрахунку зробить підрахунок більш точним та швидким; усунення правової неточності щодо процесу забезпечення гендерної збалансованості у виборчих списках політичних партій після реєстрації виборчого списку дозволить результативно виконувати норми права щодо гендерної рівності та дозволить усунути можливість для зловживань і маніпуляцій у зазначеній сфері; застосування тестових (пілотних) цифрових рішень для реєстрації кандидатів, формування виборчих дільниць, меж виборчих округів сприятиме активізації використання сучасних цифрових способів адміністрування виборчих процесів та дозволить здійснити їх апробацію та аналіз сильних та слабких сторін; вдосконалення законодавства із захисту персональних даних виборців та збільшення відповідальності за вчинення таких правопорушень під час виборчого процесу забезпечить уникнення витоку даних та дозволить убезпечити виборчі процедури; публікація виборчої документації на вебсайті ЦВК сприятиме забезпеченню громадського контролю за перебігом виборчих процесів та зробить виборчу сферу публічною та прозорою; оновлення вимог до спостерігачів за виборами, особливо міжнародних й запровадження перевірки доброчесності спостерігачів дозволить не допустити до контролю за ходом українських виборів осіб та організацій, які можуть прагнути нашкодити національним інтересам України; закріплення у Конституції України основних засад виборчої системи забезпечить її стійкість та стабільність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Понятійно-категоріальний апарат інформаційної сфери: правовий аспект. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/jztod> (дата звернення: 08.02.2021).
2. Редчиць О. С. Понятійно-категоріальний апарат дослідження виборчих процесів в умовах європейської інтеграції України. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. 2021. Т. 2, № 6. С. 76–82.
3. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 08.02.2021).
4. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. А. М. Киридон Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
5. Юридична енциклопедія : В 6-ти томах / НАНУ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Гол. ред.: Ю. С. Шемшученко, М. П.Зяблюк, В. Я. Тацій та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П.Бажана. Т. 1: А-Г. 1998. URL: https://leksika.com.ua/13170612/legal/viborchiy_protses (дата звернення: 08.02.2021).
6. Енциклопедія Сучасної України : електронна версія / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=33918 (дата звернення: 08.02.2021).
7. Стешенко Т. В. Актуальні питання виборчого процесу в Україні і зарубіжних країнах. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. № 25. С. 102-113.
8. Яворський В. Д. Сучасний виборчий процес в Україні: політико-правовий аспект. *Вибори Президента України – 99: проблеми теорії і практики*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (доповіді, виступи, рекомендації). Київ : ЦВК, 2000. С. 84-86.

9. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 08.02.2021).
10. Поліщук І. О. Виборчий процес як детермінанта сучасної політики. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3. С. 137-146.
11. Худoley Д. М. Поняття виборчого процесу. *Вісник Пермського університету. Юридичні науки*. 2015. № 2(28). С. 18-28.
12. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. Київ, 2016. 616 с.
13. Ільницький М. С. Теоретико-правові засади виборчого процесу. *Європейські перспективи*. 2018 № 2. С. 11-19. URL: <http://surl.li/jzt0h> (дата звернення: 10.02.2021).
14. Електоральний. *Вільний тлумачний словник* : веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/f/elektoraljnyj> (дата звернення: 12.02.2021).
15. Поліщук І. О. Електоральний процес: поняття та складові фактори. *CORE* : веб-сайт. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/46587279.pdf> (дата звернення: 12.02.2021).
16. Савков А. П. Ринкові принципи та виборчий процес. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 359-366.
17. Баймуратов М. Міжнародні виборчі стандарти: правова природа, змістовна та системна характеристика, актуальні питання імплементації в законодавство України. Суми : Університетська книга, 2012. 230 с.
18. Ковальчук О. Б. Законодавче забезпечення виборчого процесу в Україні. *Academic Journals and Conferences* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/jztmt> (дата звернення: 14.02.2021).
19. Ставнійчук М. І. Актуальні питання систематизації виборчого законодавства України. *Україна. Вибори – 98: Досвід. Проблеми. Перспективи* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (доповіді, виступи, рекомендації). Київ : Центральна виборча комісія, 1999. С. 37–43.

20. Конституційне право України : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти за редакцією док. юридич. наук, проф. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка, 1999. 734 с.

21. Мурашин О. Г. Акти прямого народовладдя у правовій системі. Київ : Знання, 1999. 182 с.

22. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.

23. Про вибори Президента України : Закон України від 05.03.1999 № 474-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14#Text> (дата звернення: 14.02.2021).

24. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.11.2011 № 4061-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text> (дата звернення: 14.02.2021).

25. Про місцеві вибори : Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text> (дата звернення: 14.02.2021).

26. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 № 1932-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text> (дата звернення: 18.02.2021).

27. Про Державний реєстр виборців : Закон України від 22.02.2007 № 698-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text> (дата звернення: 18.02.2021).

28. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (дата звернення: 18.02.2021).

29. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 18.02.2021).

30. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.02.2021).

31. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 18.02.2021).
32. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 19.02.2021).
33. Дії працівників поліції під час виборчого процесу в Україні : методичні рекомендації / О. С. Бакумов, О. І. Безпалова, О. Ю. Прокопенко та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. 82 с.
34. Ільницький М. С. Виборчі процедури як складова виборчого процесу. *Supremația Dreptului = Верховенство Права: междунар. науч. журн.* 2018. № 2. С. 9-15.
35. Засада. *Академічний тлумачний словник (1970-1980)* : веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/zasada> (дата звернення: 08.02.2021).
36. Ковальчук О. Б. Засади виборчого процесу в Україні: конституційно-правовий аспект. *Academic Journals and Conferences* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/jztnb> (дата звернення: 08.02.2021).
37. Редчиць О. С. Перспективи цифрової трансформації електоральних процесів в Україні. *Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку*: матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2020 р.) : у 3 т. Київ: НАДУ, 2020. Т. 2. С. 71-73.
38. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 року). URL: <http://surl.li/ibdah> (дата звернення: 14.02.2021).
39. Маурер А. Д. Цифрові технології у виборах. Питання, висновки та перспективи. Рада Європи, 2020. URL: <https://rm.coe.int/publication-digital-technologies-regulations-ukr/16809e8040> (дата звернення: 14.02.2021).
40. Загальна декларація прав людини прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.06.2021).

41. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права прийнято Генеральною Асамблеєю 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043(дата звернення: 25.06.2021).

42. Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004 (дата звернення: 25.06.2021).

43. Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 25.06.2021).

44. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text (дата звернення: 25.06.2021).

45. Конвенція про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав від 7 жовтня 2002 р. URL: <http://surl.li/jztnf> (дата звернення: 25.06.2021).

46. Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи № r (99) 5 щодо захисту недоторканності приватного життя в інтернеті від 23 лютого 1999 р. URL: <http://surl.li/jztno> (дата звернення: 25.06.2021).

47. Recommendation Rec(2004)15 of the Committee of Ministers on electronic governance adopted on 15 December 2004. URL: <http://surl.li/jyswf> (дата звернення: 25.06.2021).

48. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) adopted on 18 February 2009. URL: <http://surl.li/gkznn> (дата звернення: 25.06.2021).

49. Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи CM/Rec(2022)12 щодо виборчої комунікації та висвітлення виборчих процесів у ЗМІ від 06 квітня 2022 р. URL: <http://surl.li/ccfdd> (дата звернення: 25.06.2021).

50. Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи CM/Rec(2020)1 щодо впливу алгоритмічних систем на права людини від 08 квітня 2020 р. URL: <http://surl.li/ibdar> (дата звернення: 25.06.2021).

51. Редчиць О. С. Інформаційні механізми вдосконалення виборчих процесів в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2020. № 2(97). URL: <http://visnyk-nadu.academy.gov.ua/article/view/208300> (дата звернення: 15.02.2021).

52. Compendium on Cyber Security of Election Technology. NIS Cooperation Group, 2018. URL: <http://surl.li/ibczi> (дата звернення: 16.02.2021).

53. Керівна настанова щодо виборів. Ухвалена Комітетом з питань Конвенції про кіберзлочинність (Т-СУ) на 21-ому засіданні 8 липня 2019 року. URL: <http://surl.li/jysxd> (дата звернення: 16.02.2021).

54. Рубцов В. П. Засоби мобілізації людського потенціалу громади. Інститут місцевої демократії. Київ, 2002. 82 с.

55. Редчиць О. С. Електоральна демократія в Україні: стан та перспективи розвитку. *Становлення публічного адміністрування в Україні*: матеріали XI Конф. студентів та молодих учених за міжнар. участю. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2020. С. 316-318.

56. Про Основні напрями зовнішньої політики України : постанова Верховної ради України від 02.07.1993 № 3360-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text> (дата звернення: 01.03.2021).

57. Історія становлення відносин Україна-ЄС. *Міністерство юстиції України* : веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/istoriya-stanovlennya-vidnosin-ukraina-es> (дата звернення: 01.03.2021).

58. Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки. *Міністерство юстиції України* : веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/strategiya-komunikatsii-u-sferi-evropeyskoi-integratsii-na-2018-2021-roki> (дата звернення: 01.03.2021).

59. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#n83 (дата звернення: 01.03.2021).

60. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики : монографія відпов. ред. М.О. Баймуратов. Київ : Юридична думка, 2010. 656 с.

61. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство : монографія. Київ : Час Друку, 2011. 132 с.

62. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. Київ : Ваіте, 2018. 908 с.

63. Марцеляк О. В. Конституційні засади виборчого права України (загальнотеоретична характеристика). *Право України*. 2013. № 5. С. 38-45.

64. Райковський Б. Політологічний аналіз виборчого процесу. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 68-76. URL: <http://surl.li/jysxp> (дата звернення: 05.03.2021).

65. Стецюк П. Б. Конституційна держава та конституціоналізм за М.І. Палієнком. *Вибори та демократія*. 2012. № 1(31). С. 98-103.

66. Сучасний унітаризм: доктрина і практика: до 30-річчя незалежності України : монографія. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк, О. В. Батанов та ін.; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2021. 516 с.

67. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. 384 с.

68. Мохончук Б. С. Виборчі системи: порівняльно-правове дослідження : монографія. Харків : Юрайт, 2021. 304 с.

69. Нестерович В. Ф. Проблеми та перспективи прийняття ВК України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 6(1). С. 51-55.

70. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. 462 с.

71. Ковальова Т., Каплан Ю. Особливості виборів до регіональних громад у країнах-членах Європейського Союзу. *Політичний менеджмент*. 2011. № 2. С. 167–175.

72. Николаїшин Б. Місцеві вибори як базовий механізм формування відносин між органами публічної влади і територіальними громадами: зарубіжний досвід. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. № 4. С. 212–229.

73. Hanan E. Audit of Institutional Structures and Electoral Systems at Local Level in six EU member states. URL: <http://surl.li/jztoq> (дата звернення: 12.03.2021).

74. Poshedin, O., Palamarchuk, T., & Gaievska, L. Milestones Vs. Percents: How Do We Really Measure Ukraine's European Integration Progress? *Baltic Journal of Economic Studies*, 2020. 6 (5), 73-82.

75. Palamarchuk, T., Bashtannyk, V., Iemelianov, V., Zhaivoronok, O., & Zavoritnya, H. Conceptual comprehension of european security architecture: myths and realities. *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*, 2022. 12(1), XXVII, 193-197.

76. Марчук М.І., Гудзь Л. В. Місцеві вибори у країнах Європейського Союзу та Україні: порівняльна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 70. URL: <http://surl.li/ibdbo> (дата звернення: 12.03.2021).

77. Herron E., Pekkanen R., Shugart M. *The Oxford Handbook of Electoral Systems*. Oxford University Press, 2018. 752 p.

78. Taagepera R., Shugart M. S. *Seats and votes: The effects and determinants of electoral systems*. New Haven: Yale University Press, 1989. 292 p. URL: <http://surl.li/jysxv> (дата звернення: 12.03.2021).

79. Таран Є. Розвиток системи публічного управління в Україні в умовах формування інформаційного суспільства. *Право та державне управління*. 2020. № 1. С. 36–40. URL: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-2.5> (дата звернення: 12.03.2021).

80. Таран Є. Інституціоналізація європейської інтеграції України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2. С. 36–39. URL: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2020-2.6> (дата звернення: 18.03.2021).

81. Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг : навчально-методичний посібник. Київ : МАУП. 2001. 216 с.

82. Головатий М. Ф. Політичний менеджмент. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал». 2010. 296 с.
83. Гошовська В. А. Представницькі органи влади у забезпеченні сталого розвитку України. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. Спецвипуск. 2020. С. 91-97.
84. Гошовська В., Рейтерович І. Політичний процес в Україні: особливості, проблеми та перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2023. 17 (1), 16-20.
85. Інформаційно-комунікаційна демократія : монографія. за наук. ред. С.О. Довгого, Ред. колегія: Довгий С.О., Лісничий В.В., Бебик В.М., Радченко О.В.; Інститут телекомунікацій і глобального інформаційного простору НАН України. Київ : Вид. СВС Панасенко І.М., 2015. 420 с.
86. Ребкала В. А. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні. Київ : УАДУ, 2000. 232 с.
87. Серьогін В. О. Проблеми забезпечення недоторканності приватного життя громадян у процесі ведення Державного реєстру виборців. *Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України* : тези доповідей міжнар. наук. конф. (м. Київ, 22-23 черв. 2017 р.). Київ : Прінт-Сервіс, 2017. С. 242-247.
88. Богашева Н. В. Відносини держави і політичних партій в Україні: конституційно-правові аспекти. Київ : Логос, 2012. 446 с.
89. Nataliia Likarchuk, Zoriana Velychko, Olha Andrieieva, Raisa Lenda, Hanna Vusyk. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. ene-mar 2023, Vol. 41 Issue 76, 769-779.
90. Лікарчук, Н. В., & Лікарчук, Д. С. Інформаційно-психологічні війни: міжнародно-політичний аналіз. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2022, (9), 157–171.
91. Кочубей Л.О. Виборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України) : монографія. Київ : Юридична думка, 2006. 280 с.

92. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 576 с.
93. Войтович Н. О. Рекламно-інформаційні технології політичної реклами. *Збірник матеріалів звітної наукової конференції за 2016 рік : журналістика*. Львів : Малий вид. ц-р ф-ту журналістики, 2017. С. 14-16.
94. Арабаджиев Д. Ю. Громадський моніторинг за виборчим процесом: основні етапи здійснення. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 77. С. 277-280.
95. Прудка Л. М. Маніпулювання свідомістю електорату під час виборчого процесу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 23–27.
96. Остапець Ю. О. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 412 с.
97. Наумкіна С. М. Рецензія на монографію Ю. О. Остапця «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів» *Політикус*. 2016. № 2. С. 184.
98. Климончук В. Й. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: на прикладі Івано-Франківської області. *Гілея: науковий вісник*. 2019. № 149(3). С. 25-30.
99. Костецька Л. М. Особливості антикризового управління виборчим процесом в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2019. 264 с.
100. Хромова Ю. О. Організаційно-правовий механізм державного регулювання виборчого процесу в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Одеса, 2014. 251 с.
101. Європейська стратегія інновацій та доброго врядування на місцевому рівні. *Програма Ради Європи* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/fvzhu> (дата звернення: 17.03.2021).
102. Колодій А. Ф. Концепція публічного (нового) врядування в її застосуванні до демократичних і перехідних систем. *Демократичне врядування*.

2012. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_10_3 (дата звернення: 17.03.2021).

103. Healey J., Robinson M. Democracy, governance and economic policy: Sub-Saharan Africa in comparative perspective. ODI development policy studies. London : Overseas Development Institute, 2009. 188 p.

104. Райт Г. Державне управління : перекл. з англ. В. Івашка, О. Коваленка, С. Соколик. Інститут державного управління та самоврядування при Кабінеті Міністрів України. Київ : Вид-во Основи, 1994. 191 с.

105. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави : монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2009. 216 с.

106. Осадчук К. О. Державна влада та її поділ: до перспектив виділення нетипових гілок влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 29, Том 1. С. 96-100. URL: <http://surl.li/delmt> (дата звернення: 17.03.2021).

107. Мяловицька Н. А. Особливості застосування виборчих систем у країнах Європи. *Альманах права*. 2017. №. 8. С. 66-69.

108. Виборчі системи з відкритими списками: в пошуках оптимальної моделі для України. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) в Україні. 2017. 116 с. URL: <http://surl.li/jztoy> (дата звернення: 25.03.2021).

109. Новак О. М. Виборчі системи на місцевих виборах у Європі: досвід регіональних держав. *Публічне право*. 2014. № 3. С. 23-29.

110. Батура С. Порівняльно-правовий аналіз пропорційних виборчих систем країн-членів Європейського Союзу. *Віче*. 2012. № 18. С. 14-16.

111. Рішення Суду Європейського Союзу 26/62 VAN GEND & LOOS. *Ratio Decidendi* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/ibdcm> (дата звернення: 17.03.2021).

112. Рішення Суду Європейського Союзу 6/64 FLAMINIO COSTA V. ENEL. *Ratio Decidendi* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/ibdcv> (дата звернення: 17.03.2021).

113. Європейське право: право Європейського союзу : підручник: у трьох кн.”; за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ, 2015. 312 с.

114. Договір про заснування Європейської Спільноти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 20.03.2021).

115. Мартинов А. Ю. Маастрихтський договір 1992. *Енциклопедія Сучасної України* : веб-сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-60173> (дата звернення: 20.03.2021).

116. Оржель О. Ю. Амстердамський договір 1997. *Велика українська енциклопедія* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/ibddj> (дата звернення: 20.03.2021).

117. Ніщський договір про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_261#Text (дата звернення: 20.03.2021).

118. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України. Лісабонська угода (договір про реформування Європейського Союзу). *Інформаційно-Дослідницький Центр* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/jztpd> (дата звернення: 20.03.2021).

119. Характеристика права ЄС. *Євроінтеграційний Портал* : веб-сайт. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/kharakterystyka-prava-yes> (дата звернення: 25.03.2021).

120. Вибори в Європейському Союзі / за ред. Ковриженка Д. С. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2006. 156 с.

121. Конституція Королівства Іспанія 1978 року (витяги, пов'язані із виборами). *Legislationline* : веб-сайт. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/12140> (дата звернення: 16.04.2021).

122. Органічний закон про загальний виборчий режим Іспанії 1985 року зі змінами. *Legislationline* : веб-сайт. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/22960> (дата звернення: 16.04.2021).

123. Конституція республіки Польща 1997 року (витяги, пов'язані із виборами). *Legislationline* : веб-сайт. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/12599> (дата звернення: 16.04.2021).

124. Виборчий кодекс Республіки Польща від 05.01.2011 зі змінами. *Wolters Kluwer* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/jztp> (дата звернення: 16.04.2021).
125. Коваленко М. Г., Чиркін А. С. Доступ до виборчих прав: аналіз ВК Польщі 2011 р. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. №. 42. С. 65-68.
126. Парламентські вибори в Європейському Союзі / Ковриженко Д. С. та ін. Київ : Міленіум, 2002. 116 с.
127. Романюк А. Оцінка переваг і проблем пропорційної виборчої системи на прикладі країн Західної Європи та у світлі парламентських виборів в Україні у 2006 р. *Вибори та демократія*. 2006. № 3(9). С. 4-10.
128. Конституція Ірландії 1937 р., зі змінами 2004 р. *Legislationline* : веб-сайт. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/13004> (дата звернення: 01.04.2021).
129. Ворона П. В. Системи місцевих виборів у країнах Східної Європи: досвід для України. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. Серія: Державне управління*. 2017. № 1. С. 68-75.
130. Ворона П. В. Системи місцевих виборів в країнах Західної Європи. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2016. №. 19. С. 155-173.
131. Садовська О. М. Виборче право і виборча система Республіки Болгарія: національна практика та європейські виклики. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2012. Т. 17, №. 1-2. С. 53-61.
132. Конституція Республіки Болгарія 1991 р., зі змінами 2005 р. *Legislationline* : веб-сайт. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/13635> (дата звернення: 01.04.2021).
133. Виборчий кодекс Болгарії 2014 р. зі змінами 2020 р. *Legislationline* : веб-сайт. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/20/BULG_Election%20Code.pdf (дата звернення: 01.04.2021).
134. У яких країнах проводили референдуми в 2014-2021 роках. *Слово і Діло* : веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/02/05/infografika/svit/yakux-krayinax-provodyly-referendumu-2014-2021-rokax> (дата звернення: 01.04.2021).

135. Батура С. Становлення виборчої системи до Європейського парламенту: порівняльно-правовий аналіз міжнародно-правових актів. *Віче*. 2012. № 20. С. 2-5.

136. Ясірова Ю. Ф. Вибори до Європарламенту в Республіці Кіпр як фактор впливу на партійну систему країни. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2015. № 13-14. С. 334-344.

137. Мартинов А. Політична система Європейського Союзу після виборів Європейського парламенту 2019 року. *Європейські історичні студії*. 2019. № 14. С. 15-30.

138. База даних правових оглядів та законодавства ОБСЄ. *Legislationline* : веб-сайт. URL: <https://legislationline.org/> (дата звернення: 05.06.2023).

139. Катт Х., Елліс Е., Мейлі М., Волл А., Вулф П. Дизайн системи адміністрування виборів. Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам, Міжнародна фундація виборчих систем, 2016. 503 с.

140. Дашковська О. Р., Ткачова В. С., Лаврик П. Ю. Особливості українського виборчого процесу. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 5(3). С. 5-8.

141. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18.11.1993 № 3623-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3623-12#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

142. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 24.09.1997 № 541/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

143. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18.10.2001 № 2766-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2766-14#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

144. Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» : Закон України від 07.07.2005 № 2777-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2777-15#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

145. Функціонування демократичних інститутів в Україні : Резолюція ПАРЄ від 25.01.2017. № 2145. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/ukrayina-v-parue> (дата звернення: 25.06.2021).

146. Огляд судової практики у справах про адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення правил фінансування політичних партій та виборчих кампаній : посібник для суддів / за ред. М. Цуркана. Київ : «Друкарський двір Олега Федорова», 2021. 152 с.

147. Конвенція про політичні права жінок, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН від 20 грудня 1952 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_156 (дата звернення: 25.06.2021).

148. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 18 грудня 1979 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207/print1434399069652643 (дата звернення: 25.06.2021).

149. Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок від 6 жовтня 1999 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_794 (дата звернення: 25.06.2021).

150. Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 21 грудня 1965 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (дата звернення: 25.06.2021).

151. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятий Радою Європи від 20 березня 1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 25.06.2021).

152. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

153. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26.01.2021 № 1135-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

154. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

155. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25.06.1992 № 2494-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

156. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

157. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

158. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення 15.01.2023).

159. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

160. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

161. Відповідальність за порушення виборчого законодавства : посібник для членів виборчих комісій, поліцейських, слідчих та суддів; за ред. М. Хавронюка. Київ : АК-Group, 2019. 122 с.

162. Ворона П. В., Ропан А. С. Проблематика положень ВК у ракурсі проведення місцевих виборів 2020 року. *Економіка та держава. Серія: Державне управління.* 2020. № 3. С. 18-23.

163. Поняття, стадії, суб'єкти та об'єкти виборчого процесу. *studies.in.ua* : веб-сайт. URL: <https://studies.in.ua/politychnyj-menedzhment/3851-ponyattya-stadyi-subyukti-ta-obyekti-viborchogo-procesu.html> (дата звернення: 07.07.2021).

164. Скільки депутатів-жінок у парламентах світу. *Слово й діло* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/jztps> (дата звернення: 07.07.2021).

165. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки. Рада Європи, 2018. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4> (дата звернення: 25.06.2021).

166. Лічильник населення Європи : веб-сайт. URL: <https://www.worldometers.info/uk/> (дата звернення: 26.06.2021).

167. Звіт Комітету з рівних можливостей жінок та чоловіків Парламентської асамблеї Ради Європи № 12097 від 22.01.2009. *Parliamentary assembly* : веб-сайт. URL: <https://pace.coe.int/en/files/12354> (дата звернення: 25.06.2021).

168. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті Європейської стратегії України. Київ : Центр Розумкова, 2016. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Gender_rivn.pdf (дата звернення: 24.06.2021).

169. Ballington J., Matland R. Political Parties and Special Measures: Enhancing Women's Participation in Electoral Processes. United Nations Office of the Special Advisor on Gender Issues And Advancement of Women. 2004. URL: <http://surl.li/jztpz> (дата звернення: 25.06.2021).

170. База даних гендерних квот. *International IDEA* : веб-сайт. URL: <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-overview> (дата звернення: 25.06.2021).

171. Редчиць О. С. Міжнародний досвід забезпечення гендерної рівності у виборчих процесах. *Кращі практики публічного управління: міжнародний досвід* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвія, 16-17 лип. 2021 р.). Рига, 2021. С. 17–22.

172. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи; пер. з англ. за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. Київ, 2009. 500 с.

173. Антонова Л. В., Антонов А. В. Удосконалення виборчого процесу в Україні: організаційно-правовий аспект. *Державне управління: удосконалення та*

розвиток. 2020. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1984> (дата звернення: 25.06.2021).

174. Бортніков В. «Виборчий процес» як категорія політологічного аналізу парламентських виборів в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. № 28. С. 118-124.

175. Костецька Л. Виборчий процес у сучасній Україні в контексті аналізу його проблемних етапів. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. №. 1. С. 69-73.

176. Закірова С. Досягнення і втрачені можливості нового ВК України. *Громадська думка про правотворення*. 2020. № 1(186). С. 5-15.

177. Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10-19.

178. Бергер П. Л. Що таке інституція? Випадок мови. *Незалежний культурологічний часопис «І»* : веб-сайт. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/berger.htm> (дата звернення: 28.08.2021).

179. Коваленко Ю. Зміст категорії «Інституція» в інституційному економічному аналізі. *Вісник THEU*. 2010. № 4. С. 19-31. URL: <http://surl.li/jztqc> (дата звернення: 28.08.2021).

180. Прокопенко Л. Л., Рудік О. М., Рудік Н. М. Інституційна система ЄС : навч. посіб. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. 220 с.

181. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 № 19-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

182. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 17.12.1997 № 733/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

183. Список країн за населенням : веб-сайт. URL: <https://merkator.org.ua/dovidnyk/spysok-krajin-za-naselennam/> (дата звернення: 10.09.2021).

184. Про IFES Україна. *Міжнародна фундація виборчих систем* : веб-сайт. URL: <https://ifesukraine.org/pro-ifes-ukrayina/> (дата звернення: 10.09.2021).

185. Про Центр підготовки учасників виборчих процесів : постанова Центральної виборчої комісії від 14.01.2022 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004359-22#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

186. Стратегія співпраці між Україною та USAID з питань розвитку у 2019-2024 рр. URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/2022-05/Ukraine_USAID_CDSCS_2019-2024_Public_Ukr.pdf (дата звернення: 10.09.2021).

187. Як розвивалася ЦВК протягом 30 років незалежності України. *Міжнародна фундація виборчих систем* : веб-сайт. URL: <https://ifesukraine.org/stories/yak-rozvyvalasya-czentralna-vyborcha-komisiya-protuyagom-30-rokiv-nezalezhnosti-ukrayiny/> (дата звернення: 10.09.2021).

188. Міжнародна співпраця Центральної виборчої комісії. *Центральна Виборча Комісія* : веб-сайт. URL: <https://www.cvk.gov.ua/novini/tsvk-25-mizhnarodna-spivpratsya.html> (дата звернення: 10.07.2023).

189. Про Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020-2025 роки : постанова Центральної виборчої комісії від 11.06.2023 № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-20#Text> (дата звернення: 10.07.2023).

190. Про затвердження Антикорупційної програми Центральної виборчої комісії на 2021 - 2023 роки : постанова Центральної виборчої комісії від 03.06.2021 № 219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0219359-21#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

191. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради» від 10.06.2009 № 14-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-09#Text> (дата звернення: 12.09.2021).

192. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 25.03.2023).

193. Підтримка демократичних післявоєнних виборів в Україні. *Офіс Ради Європи в Україні* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/ibdgi> (дата звернення 20.09.2021).

194. Інвалідність за 10 місяців війни у 2022 році отримали понад 45 тис. українців. *Інтерфакс-Україна* : веб-сайт. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/920086.html> (дата звернення 20.07.2023).

195. Особам з інвалідністю. *Міністерство соціальної політики України* : веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/invalidnist.html> (дата звернення 20.09.2021).

196. Редчиць О. С. Забезпечення інклюзивності виборчих процесів. *Публічне управління: європейські стратегії розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Венеція, Італія, 12-13 берез. 2021 р.). Венеція, 2021. С. 51–55.

197. Інвалідність та суспільство : навчально-методичний посібник / за заг. редакцією Байди Л. Ю., Красюкової-Еннс О. В. Київ, 2012. 216 с. URL: https://ud.org.ua/images/pdf/Invalidnist_ta_suspilstvo.pdf (дата звернення 20.09.2021).

198. Конвенція про права інвалідів : прийнята і проголош. резолюцією № 61/106 Генеральної асамблеї ООН від 13.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 20.09.2021).

199. Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2021 № 285-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 20.09.2021).

200. Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 р. № 706. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.09.2021).

201. Звіт Центральної виборчої комісії за 2020 рік. ЦВК, 2020. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/Report_2020_web.pdf (дата звернення 30.09.2021).

202. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 30.09.2021).

203. Особливості розгляду виборчих справ судом: роз'яснення. *Судова влада України* : веб-сайт. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1008783/> (дата звернення 16.07.2023).

204. Recommendation CM/Rec(2017)51 of the Committee of Ministers to member States on standards for e-voting Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2017 at the 1289th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/0900001680726f6f> (дата звернення 17.12.2021).

205. Redchyt's O. S. Electoral processes digitalization: trends and prospects for Ukraine based on the European Union countries experience. *Reality of Politics. Estimates - Comments - Forecasts*. 2022. Vol. 1, No. 19. P. 78–90.

206. Посібник зі статті 3 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини. Право на вільні вибори. Рада Європи, 2018. URL: <http://surl.li/jztrk> (дата звернення 01.12.2021).

207. Document of the Copenhagen meeting of the Conference on the Human dimension of the CSCE. *Organization for Security and Co-operation in Europe* : веб-сайт. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf> (дата звернення 01.12.2021).

208. Редчиць О. С. Вплив інформаційних технологій на виборчі процеси. *Нові імпульси розвитку публічного управління та електронного урядування: питання наукових досліджень* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Лодзь, Республіка Польща, 8–9 жов. 2021 р.). Лодзь, 2021. С. 12–16.

209. Цифрова адженда України – 2020. («Цифровий порядок денний» – 2020). Концептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. Київ : HiTech office. 2016. 90 с.

210. Про схвалення Концепції створення Єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи Центральної виборчої комісії : Постанова Верховної Ради України від 29.10.2021 № 447 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0447359-21#Text> (дата звернення 26.01.2022).

211. Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 «Стратегія кібербезпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (дата звернення 26.01.2022).

212. How is the national electoral register created? *International IDEA* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/jztrg> (дата звернення 26.01.2022).

213. Russell M, Zamfir I. Digital technology in elections: Efficiency versus credibility? *European Parliamentary Research Service* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/jztqy> (дата звернення 26.12.2022).

214. Шипілова Л. Загрози національним інтересам України: спроба класифікації. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. Вип. 20. С. 114-122. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26714/12-Shipilova.pdf> (дата звернення 28.12.2021)

215. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України : навч.-метод. посіб. / авт. кол.: Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, В. А. Мандрагеля та ін.; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 2012. 52 с.

216. Редчиць О. С. Виборчі процеси в Україні та країнах Європейського Союзу в умовах карантинних заходів. *Освітньо-професійна програма за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»: відповідь на виклики сьогодення* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 груд. 2020 р.). Київ, 2020. С. 86–88.

217. Звіт Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам «Глобальний огляд впливу COVID-19 на вибори». *International IDEA* : веб-сайт. URL: <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections> (дата звернення: 30.09.2021).

218. Порядок здійснення протиепідемічних заходів під час організації та проведення виборів : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 р. № 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2020-%D0%BF#n409> (дата звернення: 30.09.2021).

219. Чому ризиковано поспішно впроваджувати інтернет-голосування в Україні? *Міжнародна фундація виборчих систем* : веб-сайт. URL: <https://ifesukraine.org/news/chomu-ryzykovano-pospishno-vprovadzhuvaty-internet-golosuvannya-v-ukrayini/> (дата звернення 10.11.2022).

220. Ліллестрєм М. Переваги та ризики електронного голосування та онлайн-голосування. *Децентралізація* : веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12905> (дата звернення 10.11.2022).

221. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції створення національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства на 2017 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 № 371-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 10.11.2021).

222. Дві третини українців підтримують електронні вибори через додаток «Дія». *Active Group* : веб-сайт. URL: <https://activegroup.com.ua/2023/01/12/dvi-tretini-ukrainsiv-pidtrimuyut-elektronni-vibori-cherez-dodatok-diya/> (дата звернення 15.01.2023).

223. Шипілова Л. М., Марутян Р. Р. Аналітичні засоби стратегічного планування забезпечення національної безпеки в умовах глобальних загроз національній безпеці та міжнародній стабільності. *Збірник наукових праць НАДУ*. 2017. Вип. 2. С. 88-104.

224. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 10.11.2021).

225. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України / Дацюк А., Садовський В., Полтораков О., Марутян Р. Київ, 2015. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf> (дата звернення 10.11.2021).

226. Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response. Brussels, 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016JC0018> (дата звернення 15.01.2023).

227. Krennerich M. European commission for democracy through law (venice commission). Report on Electoral Law and Electoral Administration in Europe. Synthesis study on recurrent challenges and problematic issues. 2020. 58 p.

228. Редчиць О. С. Моніторинг загроз виборчим процесам: сучасний стан в Україні та міжнародний досвід впровадження. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Т. 33 (72). № 2. С. 86–93.

229. Ukraine. *Індекс демократії країн світу* : веб-сайт. URL: <https://wisevoter.com/country-rankings/most-democratic-countries/#ukraine> (дата звернення 15.07.2023).

230. МВС назвало найпоширеніші порушення на виборах. *Радіо Свобода* : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-miscevi-vyboru/30913028.html> (дата звернення 12.11.2021).

231. Концепція розвитку електронної демократії в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 № 797-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#n154> (дата звернення 12.11.2021).

232. Горелов Д. М. Роль громадських об'єднань у становленні інституційних засад електронної демократії в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/jztrn> (дата звернення 10.12.2022).

233. Про Порядок проведення жеребкування щодо включення кандидатур до складу дільничних виборчих комісій з виборів народних депутатів України : постанова Центральної виборчої комісії від 15.02.2022 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0050359-22#Text> (дата звернення 15.12.2022).

234. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n534> (дата звернення 15.12.2022).

235. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n689> (дата звернення 01.08.2023).

236. Добрянська Н. Покарання за колабораціонізм: які уроки світової історії варто врахувати Україні? *Zmina* : веб-сайт. URL: <https://zmina.info/columns/pokarannya-za-kolaboraczionizm-yaki-uroky-svitovoyi-istoriyi-varto-vrahuvaty-ukrayini/> (дата звернення 01.08.2023).

237. Перелік територіальних виборчих комісій. *Центральна Виборча Комісія* : веб-сайт. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/mistsevi-vibori/vibori-deputativ-verhovnoi-radi-avtonomnoi-respubliki-krim-oblasnih-rayonnih-miskih-rayonnih-silskih-selishhnih-rad-25-10-2020.html# (дата звернення 01.08.2023).

238. Рік великої війни росії проти України у 10 цифрах. *BBC News Україна* : веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ck5yulk3rj0zo> (дата звернення 01.08.2023).

239. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html> (дата звернення 01.08.2023).

240. Медіаспоживання та громадсько-політична активність українців за кордоном. *ОПОРА* : веб-сайт. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/doslidzhennia-mediaspozivannia-ta-gromadsko-politichna-aktivnist-ukrayintsiv-za-kordonom-24756> (дата звернення 01.08.2023).

241. Україна – базова оцінка території зареєстрованих ВПО – підсумки 20 туру (січень 2023). *International Organization for Migration* : веб-сайт. URL:

<https://dtm.iom.int/reports/ukraina-bazova-ocinka-teritorii-zareestrovanih-vporidsumki-20-turu-sichen-2023> (дата звернення 01.08.2023).

242. Про Порядок утворення виборчих дільниць на постійній основі, їх тимчасового закриття, ліквідації та внесення змін до відомостей про утворені виборчі дільниці : постанова Центральної виборчої комісії від 25 червня 2020 року № 116. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0116359-20#Text> (дата звернення 02.08.2023).

243. Практичний посібник із комплексних стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції. UN, 2014. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/fe289835cbd222fc1192aef8b596f4c9181ceef281ae58821f95a575ddb81704.pdf> (дата звернення 02.08.2023).

244. Ляшенко В. І. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с.

245. Сон С. С. Трансформація виборчого права в епоху цифрових технологій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №2. С. 332-335.

246. Вибори, цифрові технології, права людини. Документи ради Європи. Рада Європи, 2020. URL: <https://rm.coe.int/elections-digital-human-rights-coe/16809e960a> (дата звернення 02.08.2023).

247. Концепція розвитку електронної демократії в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 01.12.2021).

248. Lindner R., Aichholzer G. E-Democracy: Conceptual Foundations and Recent Trends. *Studies in Digital Politics and Governance*. 2020. P. 11-45.

249. Tsagarousianou R., Tambini D., Bryan C. Cyberdemocracy: Technology, Cities and Civic Networks. NY : Routledge New York, 1998. 200 p.

250. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення 17.12.2021).

251. Electoral glossary. European commission for democracy through law (Venice Commission). Strasbourg, 16 March 2011. CDL-EL(2011)001Or. Engl. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-EL\(2011\)001-e#](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-EL(2011)001-e#) (дата звернення 17.12.2021).

252. Обушний М. І., Коваленко А. А., Ткач О. І. Політологія : довідник. Київ : Довіра, 2004. 599 с.

253. Ільницький М. Виборчі технології як форма правореалізації. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2018. С. 21-24. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/41fc42cd-40eb-4ece-a3e0-e903b44ff9d6/content> (дата звернення 17.12.2021).

254. Joint communication to the European Parliament, the European Council, The Council, The European economic and social Committee and The Committee of the regions. Action Plan against Disinformation. Brussels : European Commission, 2018. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/action_plan_against_disinformation.pdf (дата звернення 15.07.2023).

255. European Union Code of Practice on Disinformation. *European Union* : веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=54454 (дата звернення 15.07.2023).

256. Рекомендації Ради Європи CM/Rec(2022)12 щодо виборчої комунікації та висвітлення у медіа виборчих кампаній. *Council of Europe* : веб-сайт. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a6172e (дата звернення 15.07.2023).

257. Закон Франції про боротьбу з маніпулюванням інформацією від 22.12.2018 № 2018-1202. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2018/12/22/MICX1808389L/jo/texte> (дата звернення 15.07.2023).

258. Кодекс Нідерландів щодо прозорості політичної онлайн-реклами. *International IDEA* : веб-сайт. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/news/news-pdfs/Dutch-Code-of-Conduct-transparency-online-politicaladvertisements-EN.pdf> (дата звернення 15.07.2023).

259. Redchyts O. S. Mechanism of electoral processes in Ukraine and ways of its improvement based on the experience of the European Union countries. *International Scientific e-Journal Global Prosperity*. 2021. Vol. 3, No. 4. P. 77–89.

260. Про Державний бюджет України : Закон України від 03.11.2022 № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (дата звернення 22.07.2023).

261. Про Державний бюджет України : Закон України від 14.11.2019 № 294-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text> (дата звернення 22.07.2023).

262. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : Закон України від 17.06.2020 № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#n135> (дата звернення 10.01.2023).

263. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства : Закон України від 16.07.2020 № 805-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-20#n109> (дата звернення 10.01.2023).

264. Про внесення зміни до статті 222 Виборчого кодексу України щодо спрощення умов реєстрації кандидатів у депутати на місцевих виборах : Закон України від 15.09.2020 № 884-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884-20#n2> (дата звернення 10.01.2023).

265. Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо усунення термінологічних неузгодженостей : Закон України від 29.09.2020 № 924-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/924-20#n11> (дата звернення 10.01.2023).

266. Молочко П. Кількісні індикатори розвитку партійної системи України. *Наукові записки*. 2016. № 3-4(83-84). С. 337-352.

267. Реєстр політичних партій. *Міністерство юстиції України* : веб-сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_31094 (дата звернення 10.01.2023).

268. Звіти політпартій досі на карантині: коли партії почнуть звітувати про витрачені бюджетні кошти. *Національне агентства з питань запобігання корупції* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/ibdhx> (дата звернення 08.04.2023).

269. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення 15.01.2023).

270. Матеріали просвітницького порталу «ЦВК: Просвіта». URL: <https://materialy.cvkpro.com/> (дата звернення 17.01.2023).

271. European commission for democracy through law (venice commission). Electoral Law. Strasbourg, 2013. 273 p.

272. Субчак О. С. Шляхи удосконалення виборчих процесів в Україні в період повоєнного відновлення. *Шевченківська весна – 2023: публічне управління та державна служба* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 29 берез. 2023 р.); за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2023. С. 333–334.

273. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадянської мережі ОПОРА на місцевих виборах – 2020 / Ключев О. та ін. Київ, 2021 URL: <http://surl.li/jztqs> (дата звернення 17.01.2023).

274. Субчак О. С. Шляхи удосконалення організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні в умовах європейської інтеграції. *Науковий журнал «Публічне управління і адміністрування в Україні»*. 2022. № 30. С. 85-90.

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнений аналіз виборчого законодавства, типів виборчих системи та виборчих інституцій країн-членів Європейського Союзу

<i>КРАЇНА</i>	<i>ВИБОРЧЕ ЗАКОНОДАВСТВО</i>	<i>ВИБОРЧА СИСТЕМА (ДО ПАРЛАМЕНТУ)</i>	<i>ВИБОРЧА ІНСТИТУЦІЯ</i>
АВСТРІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Урядова</i> Федеральне міністерство внутрішніх справ
БЕЛЬГІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Урядова</i> Федеральна служба внутрішніх справ
БОЛГАРІЯ	<i>Кодифіковане</i> Визначається: Конституцією, Виборчим кодексом	Змішана (мажоритарно-пропорційна)	<i>Незалежна</i> Центральна виборча комісія (19 осіб)
ГРЕЦІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Урядова</i> Міністерство внутрішніх справ
ДАНІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Урядова</i> Міністерство з економічних питань та внутрішніх справ
ЕСТОНІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Незалежна</i> Національна виборча комісія (7 осіб)
ІРЛАНДІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Урядова</i> Департамент з охорони навколишнього середовища та з питань громад і місцевого урядування
ІСПАНІЯ	<i>Кодифіковане</i> Визначається Конституцією, Органічним законом про загальний виборчий режим	Змішана (мажоритарно-пропорційна)	<i>Змішана</i> Міністерство внутрішніх справ, Центральна виборча комісія (13 осіб)
ІТАЛІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Урядова</i> Міністерство внутрішніх справ
КІПР	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Урядова</i> Міністерство внутрішніх справ
ЛАТВІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Незалежна</i> Центральна виборча комісія (9 осіб)
ЛИТВА	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Змішана (мажоритарно-пропорційна)	<i>Незалежна</i> Центральна виборча комісія (15 осіб)
ЛЮКСЕМБУРГ	<i>Кодифіковане</i> Визначається Виборчим кодексом	Пропорційна	<i>Урядова</i> Центральний Урядовий Офіс

			Продовження додатку А
МАЛЬТА	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Незалежна</i> Виборча комісія (9 осіб)
НІДЕРЛАНДИ	<i>Кодифіковане</i> Визначається Конституцією, Законом про вибори	Пропорційна	<i>Змішана</i> Міністерство внутрішніх справ та у справах Королівства, Виборча рада (7 осіб)
НІМЕЧЧИНА	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Змішана (мажоритарно-пропорційна)	<i>Урядова</i> Федеральне міністерство внутрішніх справ
ПОЛЬЩА	<i>Кодифіковане</i> Визначається Конституцією, Виборчим кодексом	Змішана (мажоритарно-пропорційна)	<i>Незалежна</i> Національна виборча комісія (9 осіб)
ПОРТУГАЛІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Змішана</i> Міністерство внутрішньої адміністрації, Національна виборча комісія (6 осіб)
РУМУНІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Незалежна</i> Постійний виборчий орган (3 особи), Центральне виборче бюро (23 особи)
СЛОВАЧЧИНА	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Змішана</i> Міністерство внутрішніх справ, Центральна виборча комісія (однакова к-ть від кожної партії)
СЛОВЕНІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Незалежна</i> Республіканська виборча комісія (11 осіб)
УГОРЩИНА	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Змішана (мажоритарно-пропорційна)	<i>Змішана</i> Міністерство внутрішніх справ, Національна виборча комісія (5 осіб)
ФІНЛЯНДІЯ	<i>Кодифіковане</i> Визначається Конституцією, Законом про вибори	Пропорційна	<i>Урядова</i> Міністерство юстиції
ФРАНЦІЯ	<i>Кодифіковане</i> Визначається Конституцією, Виборчим кодексом	Мажоритарна	<i>Змішана</i> Міністерство внутрішніх справ, Конституційна рада (9 осіб)
ХОРВАТІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Пропорційна	<i>Незалежна</i> Державна виборча комісія (9 осіб)
ЧЕХІЯ	<i>Множинне</i> Визначається різними законами	Змішана (мажоритарно-пропорційна)	<i>Незалежна</i> Державна виборча комісія (19 осіб)
ШВЕЦІЯ	<i>Кодифіковане</i> Визначається Конституцією, Законом про вибори	Пропорційна	<i>Незалежна</i> Уповноважений орган з питань проведення виборів

Джерело: складено автором за даними [120], [138], [139];

Додаток Б

**СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації**

1. Редчиць О. С. Інформаційні механізми вдосконалення виборчих процесів в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2020. Т. 2, № 97. С. 21–26. DOI: 10.36030/2310-2837-2(97)-2020-21-26.
2. Редчиць О. С. Понятійно-категоріальний апарат дослідження виборчих процесів в умовах європейської інтеграції України. *Міжнародний науковий журнал “Інтернаука”*. 2021. Т. 2, № 6. С. 76–82. DOI: 10.25313/2520-2294-2021-6-7363
3. Редчиць О. С. Моніторинг загроз виборчим процесам: сучасний стан в Україні та міжнародний досвід впровадження. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Т. 33(72), № 2. С. 86–93. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.2/15>
4. Субчак О. С. Шляхи удосконалення організаційно-правових засад виборчих процесів в Україні в умовах європейської інтеграції. *Науковий журнал «Публічне управління і адміністрування в Україні»*. 2022. № 30. С. 85-90. DOI: <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2022.30.14>
5. Redchyts O. S. Mechanism of electoral processes in Ukraine and ways of its improvement based on the experience of the European Union countries. *International Scientific e-Journal Global Prosperity*. 2021. Vol. 3, No. 4. P. 77–89. DOI: <http://doi.org/10.46489/gpj.2021-1-3-15>.
6. Redchyts O. S. Electoral processes digitalization: trends and prospects for Ukraine based on the European Union countries experience. *Reality of Politics. Estimates - Comments - Forecasts*. 2022. Vol. 1, No. 19. P. 78–90. DOI: <https://doi.org/10.15804/rop2022105>.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Редчиць О. С. Перспективи цифрової трансформації електоральних процесів в Україні. *Україна 2030: Публічне управління для сталого розвитку* :

матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 трав. 2020 р.). Київ, 2020. С. 71–73.

2. Редчиць О. С. Виборчі процеси в Україні та країнах Європейського Союзу в умовах карантинних заходів. *Освітньо-професійна програма за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»: відповідь на виклики сьогодення* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 груд. 2020 р.). Київ, 2020. С. 86–88.

3. Редчиць О. С. Електоральна демократія в Україні: стан та перспективи розвитку. *Становлення публічного адміністрування в Україні* : матеріали XI конф. студентів та молодих учених за міжнар. участю (м. Дніпро, 8 трав. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 317–319.

4. Редчиць О. С. Забезпечення інклюзивності виборчих процесів. *Публічне управління: європейські стратегії розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Венеція, Італія, 12-13 берез. 2021 р.). Венеція, 2021. С. 51–55.

5. Редчиць О. С. Міжнародний досвід забезпечення гендерної рівності у виборчих процесах. *Кращі практики публічного управління: міжнародний досвід* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвія, 16-17 лип. 2021 р.). Рига, 2021. С. 17–22.

6. Редчиць О. С. Вплив інформаційних технологій на виборчі процеси. *Нові імпульси розвитку публічного управління та електронного урядування: питання наукових досліджень* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Лодзь, Республіка Польща, 8–9 жов. 2021 р.). Лодзь, 2021. С. 12–16.

7. Субчак О. С. Шляхи удосконалення виборчих процесів в Україні в період повоєнного відновлення. *Шевченківська весна – 2023: публічне управління та державна служба* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 29 берез. 2023 р.); за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2023. С. 333–334.

Додаток В

0000229

**Заклад вищої освіти
«ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ ТА ПРАВА»**

вул. Кульпарківська, 99, Львів 79021, тел. (+38032) 292-87-08, ел. пошта: Bussiness_law@ukr.net
99, Kulparkivska Str., L`viv, 79021, tel. (+38032) 292-87-08, e-mail: Bussiness_law@ukr.net

22.08.2023 р. № 229/08-1

на № _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.В.о Ректора, д. е. н., професор

Жанна СЕМЧУК
«22» серпня 2023 р.

АКТ № 229/08-1

*Про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Субчак О. С.
«Організаційно-правові засади вдосконалення
виборчих процесів в Україні (на основі досвіду країн Європейського Союзу)»*

Комісія у складі:

Голови – професора кафедри судустрою, прокуратури та адвокатури, д.ю.н., доцента Мельничук Н.Ю.

Членів комісії: декана юридичного факультету, д.ю.н., професора Крамар Р.І.; професора кафедри адміністративного права і процесу, фінансового та інформаційного права, д.ю.н., професора Чистоклетова Л.Г.

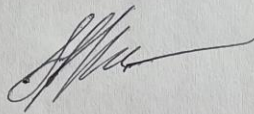
розглянула й узагальнила матеріали дисертаційного дослідження Субчак О. С. «Організаційно-правові засади вдосконалення виборчих процесів в Україні (на основі досвіду країн Європейського Союзу)».

На основі проведеного аналізу комісія дійшла до висновку, що подані на розгляд матеріали заслуговують на схвалення та запровадження для використання у навчальному процесі та вищих навчальних закладах.

Зокрема, наукові положення щодо концептуальних напрямків вдосконалення нормативно-правової бази виборчого законодавства шляхом виявлення правових неточностей, неузгодженостей нормативно-правових актів та прогалин у чинному законодавстві, а також розробки науково-обґрунтованих пропозицій щодо усунення виявлених недоліків можуть бути використані при підготовці навчально-методичних матеріалів і проведенні лекційних і семінарських занять з дисципліни «Виборче право».

Розроблені наукові концепції і рекомендації можуть бути застосовані у практичній діяльності органів адміністрування та управління Державним Реєстром Виборців, також вони можуть бути використані громадськими об'єднаннями, освітніми установами під час підготовки фахівців за напрямом «Публічне управління та адміністрування», а також у системі підвищення кваліфікації та перепідготовки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

Голова комісії

Наталія МЕЛЬНИЧУК

**Науково-дослідний інститут
Львівського університету бізнесу та права**

від «22» серпня 2023 р. № 1101-05

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертації Субчак О. С. на тему «Організаційно-правові засади вдосконалення виборчих процесів в Україні (на основі досвіду країн Європейського Союзу)»

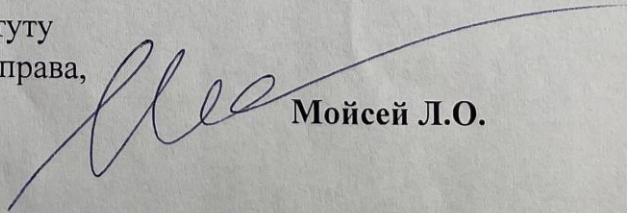
Фахівці НДІ Львівського університету бізнесу та права проаналізували дисертацію Субчак О. С. на тему «Організаційно-правові засади вдосконалення виборчих процесів в Україні (на основі досвіду країн Європейського Союзу)», що подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» та встановили наступне:

1. Дисертація написана на актуальну тему, на високому науковому рівні, з використанням значної кількості нормативно-правових та наукових джерел, у тому числі іноземних. Одержані Субчак О. С. наукові результати, положення та висновки є обґрунтованими, мають елементи новизни, можуть бути використані у правотворчій діяльності та у правовій освіті, становлять внесок у науку і практику.

2. Особливо цінними та такими, що можуть бути використані у роботі НДІ Львівського університету бізнесу та права при дослідженні наукових проблем виборчого права є наукові положення щодо необхідності вдосконалення правових, організаційних, інституційних, інформаційних засад виборчих процесів в Україні, зокрема сформульовано практичні рекомендації щодо підвищення рівня правової освіти учасників виборчого процесу, процедури реєстрації та висування кандидатів, якості складання списків виборців, організації процесу підрахунку голосів, а також підтримання верховенства права, правопорядку і високого рівня правосвідомості та правової культури у державі.

При дослідженні проблем вдосконалення нормативно-правової бази виборчого законодавства використано обґрунтовані Субчак О. С. рекомендації щодо розвитку нормативно-правового забезпечення процедур обліку виборців та інформаційного супроводу виборчих процесів.

Директор Науково-дослідного інституту
Львівського університету бізнесу та права,
кандидат юридичних наук

Мойсей Л.О.

Громадська організація
«ПРОСТІ ПИТАННЯ»
79495, Україна, м. Винники, вул. Руська, 3
<https://pros.home.blog/>

№ 19-АІ від 14 серпня 2023 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Субчак О. С.
«Організаційно-правові засади вдосконалення
виборчих процесів в Україні (на основі досвіду країн Європейського Союзу)»

Фахівці ГО «Прості питання» дослідили подані для впровадження матеріали і встановили, що дисертація виконана на актуальну тему, відповідає сучасним потребам науки та практики, містить суттєву наукову новизну та комплекс рекомендацій, що у сукупності сприяють вдосконаленню теоретико-методичних засад розвитку підходів щодо нормативно-правового та технічного забезпечення процедур обліку виборців та інформаційного супроводу виборчих процесів. Зважаючи на це, прийнято рішення:

1. Визнати, що результати дисертаційного дослідження Субчак О. С. можуть використовуватись в розробці науково-методологічних рекомендацій щодо технічного забезпечення процедур обліку виборців та інформаційного супроводу виборчих процесів.
2. Використовувати наукові положення, висновки та рекомендації, сформовані у дисертаційному дослідженні Субчак О. С. у діяльності організації з метою розвитку методологічних підходів дослідження організаційно-правових засад вдосконалення виборчих процесів в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу, сприяння створенню міжнародної виборчої платформи у контексті Глобальної цілі сталого розвитку №16 «Мир та справедливість».

Голова Організації,
доктор юридичних наук

Секретар Організації,
кандидат економічних наук

Н. Мельничук

Б.-П. Кошовий

Lublin, 30.08.2023 r.

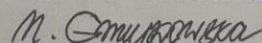
ACT OF IMPLEMENTATION

The dissertation for obtaining the scientific degree
of PhD by Subchak O. S.

The organization reviewed and approved to use the main results of the dissertation by Subchak O. S. Organizational and Legal Foundations of Improving Electoral Processes in Ukraine (Based on the Experience of European Union Countries) in the development of scientific and methodological support for interaction with government agencies. In particular, methodological approaches to studying the organizational and legal foundations of improving electoral processes in Ukraine have been considered, based on the experience of European Union countries, and the possibility of creating an international electoral platform has been explored.

In collaboration with public and local authorities, with scope to ensure sustainable development NGO Poland-East Cooperation Centre uses scientific provisions on the functioning of public management and administration regarding the organizational and legal basis for improving election processes in Ukraine using the best practices of the European Union countries.

Natalia Gmurkowska

Chairwoman of the Board

NGO Poland-East Cooperation Centre

Stowarzyszenie
CENTRUM WSPÓLPRACY
POLSKA - WSCHÓD
20-411 Lublin, ul. Wolska 11
NIP 713-281-01-59